ANNE APPLEBAUM

AZ ÉV LEGJOBB KÖNYVE 2024
The Washington Post
The Financial Times

A DEMOKRÁCIA ALKONYA

A TEKINTÉLYURALOM CSÁBÍTÓ VARÁZSA

EURÓPA

1999-ben szilveszteri parti zajlik egy lengyel kisvárosban. A házigazda az akkori lengyel kormány egyik tagja és a felesége, a könyv szerzője. A vendégek – politikusok, újságírók, értelmiségiek – politikai háttere ha nem is homogén, de mindenképpen nagyon hasonló: jobbközép, mérsékelten konzervatív, liberális társaság, melynek tagjai egyetértenek a demokrácia alapvető kérdéseiben, és Lengyelország jövőbeli céljait illetően is azonos véleményen vannak. De 2020-ban, a könyv írásának, illetve megjelenésének idején már nem lehetne egy fedél alá terelni ugyanezeket az embereket: az autoriter törekvéseket, az illiberális államot, a tekintélyelvű gondolkodást támogatók ellenségnek tekintik és gyűlölik azokat, akik másként gondolkodnak a politikáról.

Anne Applebaum módszeres alapossággal tekinti át a jelen állapotokig vezető folyamatokat, és részletesen mutatja be az elmúlt három évtizedben hosszabb vagy rövidebb ideig fontos szerepet játszó politikusok életútját.

ANNE APPLEBAUM

A DEMOKRÁCIA ALKONYA

A TEKINTÉLYURALOM CSÁBÍTÓ VARÁZSA

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2025

www.alexandra.hu • www.moobius.hu
www.europakiado.hu

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Anne Applebaum: TWILIGHT OF DEMOCRACY

Copyright © 2020 by Anne Applebaum
All rights reserved.

Hungarian translation © Tomori Gábor, 2025

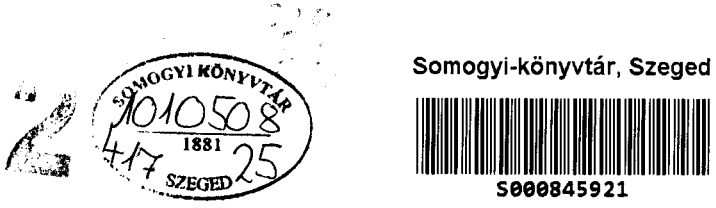

A szerzőtől az Európa Könyvkiadónál megjelent:
A Gulag története
Vasfüggöny
Vörös éhínség

„Századunk valóban úgy lesz egykor emlékezetes, mint a politikai gyűlöletek intellektuális megszervezésének százada. Egyik legnagyobb titulusa lesz ez az emberiség erkölcstörténetében."*

JULIEN BENDA: *Az írástudók árulása,* 1927

„El kell fogadnunk a tényt, hogy az efféle lázadás a modernitás ellen látens módon ott lakozik a nyugati társadalomban… a zavaros, fantasztikus programja, az irracionális és politikaellenes retorikája éppoly őszinte törekvéseket testesít meg, mint amilyenek… más, ismerősebb reformmozgalmak törekvései."

FRITZ STERN: *The Politics of Cultural Despair*
(A kulturális reménytelenség politikája), 1961

* Rónai Mihály András fordítása.

I

Szilveszter

1999. DECEMBER 31-ÉN partit rendeztünk. Egy évezred végén és egy új évezred küszöbén voltunk, és az emberek nagyon akartak ünnepelni, lehetőleg valami egzotikus helyen. A mi partink megfelelt ennek az igénynek. Chobielinben került rá sor, egy északnyugat-lengyelországi kis kúriában, melyet a férjem és a szülei egy évtizeddel korábban vásároltak – a tégla áráért –, amikor dohos, lakhatatlan romhalmaz volt, amit nem tataroztak azóta, hogy az előző lakói 1945-ben elmenekültek a Vörös Hadsereg elől. Rendbe hoztuk a házat, vagy legalábbis a legnagyobb részét, bár igen lassan. Nem fejeztük be éppenséggel 1999-ben, de azért lett új teteje, továbbá egy jókora, frissen festett, teljesen bútorozatlan szalonja, ami tökéletesen megfelelt egy partinak.

Sokféle vendég érkezett: újságíró barátok Londonból és Moszkvából, néhány alacsonyabb rangú diplomata, akik Varsóban dolgoztak, két barátunk, akik New Yorkból repültek át. Többségük azonban lengyel volt, barátaink és

a férjem, Radek Sikorski kollégái. Radek akkor külügyminiszter-helyettesi posztot töltött be a jobbközép lengyel kormányban. Eljött néhány helybéli barátunk, Radek hajdani iskolatársai közül egy-kettő, és jó sok rokon. Érkeztek fiatal lengyel újságírók is – akkoriban egyikük sem volt különösebben híres –, továbbá köztisztviselők és nagyon alacsony beosztású kormánytagok.

A társaság zömét nagyjából abba a kategóriába lehetett volna sorolni, amelyet a lengyelek jobboldalnak neveznek – ahová a konzervatívok, az antikommunisták tartoznak. Abban a történelmi pillanatban azonban többségünk liberálisnak is mondható volt. Szabadpiacos liberálisnak, klaszszikus liberálisnak, esetleg thatcheristának. Még azok is, akiknek talán kevéssé voltak határozott elképzeléseik a gazdaságról, hittek a demokráciában, a jog uralmában, a fékekben és ellensúlyokban, valamint egy olyan Lengyelországban, amely tagja a NATO-nak, és rövidesen csatlakozni fog az Európai Unióhoz; hittek egy olyan Lengyelországban, amely integráns része a modern Európának. 1999-ben ezt jelentette, ha valaki a „jobboldalon" leledzett.

Ahogy lenni szokott, a parti kissé szedett-vedett volt. Az 1990-es évek vidéki Lengyelországában nem létezett semmiféle catering, így hát anyósom meg én készítettünk párolt borjúragut és sült céklát, kondérszám. Nem voltak szállodák sem, ezért a száz-egynéhány vendégünk környékbeli tanyákon szállt meg, vagy barátoknál, a közeli városban. Csináltam egy nyilvántartást arról, hogy ki hová kerül, de néhányan

végül még így is az alagsorban aludtak a padlón. Késő éjjel tűzijátékot rendeztünk, olcsó, Kínában készült petárdákkal, amelyek nem sokkal korábban váltak széles körben hozzáférhetővé, és valószínűleg rendkívül balesetveszélyesek voltak.

Kulturális szempontból aznap este komoly megosztottságot egyedül a zene teremtett, ami a Spotify előtti korszakban készült kazettás magnóból szólt: a dalok, amelyekre az amerikai barátaim egyetemista korukból emlékeztek, nem ugyanazok voltak, mint amikre a lengyelek emlékeztek a saját egyetemista korukból, szóval nehéz volt elérni, hogy mindenki ugyanakkor perdüljön táncra. Egyszer felmentem az emeletre, megtudtam, hogy Borisz Jelcin lemondott, írtam egy rövid cikket egy brit újságnak, aztán visszatértem a földszintre, és ittam még egy pohár bort. Hajnali három tájban a lököttebb lengyel vendégek egyike előhúzott a retiküljéből egy pisztolyt, és merő lelkesedésből a levegőbe lőtt néhányszor.

Ilyesféle parti volt. Egész éjjel tartott, egészen a másnap délutáni „villásreggeliig", és áthatotta az optimizmus, amire jól emlékszem azokból az időkből. Mi újjáépítettük a romos házunkat. A barátaink az ország újjáépítésén dolgoztak. Különösen tiszta emlékem van egy sétáról, amit a hóban tettem – talán egy nappal a parti előtt, talán egy nappal utána – egy kétnyelvű társasággal. Mindenki egyszerre fecsegett, visszhangzott a nyírfaliget a keveredő angoltól és lengyeltől. Abban a pillanatban, amikor Lengyelország a Nyugathoz

való csatlakozás küszöbén állt, olyan érzésünk volt, hogy mind ugyanahhoz a csapathoz tartozunk. Egyetértettünk a demokráciát, a prosperitáshoz vezető utat, a dolgok intézésének mikéntjét illetően.

Az a pillanat tovatűnt. Közel két évtizeddel később már átmegyek az utca túloldalára, kerülve a találkozást némelyekkel azok közül, akik jelen voltak a szilveszteri bulimon. Ők viszonzásul nem csupán nem hajlandók betenni a lábukat a házunkba; még azt is kínos lenne elismerni nekik, hogy jártak ott valaha is. Tulajdonképpen a parti hajdani résztvevőinek egyik fele nem hajlandó szóba állni a másik felével. Az elidegenedés nem személyes, hanem politikai jellegű. Lengyelország immár az egyik legpolarizáltabb társadalom Európában, egy olyan mély árok ellentétes oldalain találtuk magunkat, amely nem csupán a lengyel jobboldalt, hanem a régi magyar jobboldalt, a spanyol jobboldalt, a francia jobboldalt, az olasz jobboldalt, és bizonyos eltérésekkel a brit jobboldalt és az amerikai jobboldalt is megosztja.

A szilveszteri vendégeink egy része – velem és a férjemmel együtt – továbbra is az Európa-párti, jogállampárti, piacpárti jobbközép támogatója. Olyan pártokban maradtunk, amelyek többé-kevésbé az európai kereszténydemokratákkal, Franciaország és Hollandia liberális pártjaival és John McCain Republikánus Pártjával állnak rokonságban. A vendégeink egy része balközépre sorolja magát. Mások azonban másutt kötöttek ki végül. A Jog és Igazságosság nevű, bevándorlásellenes pártot támogatják – egy olyan pártot, amelynek álláspontja drámaian megváltozott azóta, hogy 2005 és 2007 között rövid ideig első ízben kormányon volt, illetve 2005 és 2010 között az elnöki pozíciót birtokolta (ami Lengyelországban nem ugyanaz).

Miután évekre kikerültek a hatalomból, a Jog és Igazságosság vezetői, valamint támogatóik és szavazóik közül sokan kezdtek nagyon más, nem csupán xenofób és paranoiás, hanem nyíltan autoriter nézeteket magukévá tenni. A választók iránti méltányosság kedvéért megjegyzendő, hogy nem mindenki látta ezt: a Jog és Igazságosság 2015-ben nagyon mérsékelt hangvételű kampányt folytatott egy jobbközép párt ellen, amely nyolc éve volt hatalmon – a férjem tagja volt ennek a kormánynak, bár lemondott még a választás előtt –, és amelyet az utolsó évében egy gyenge és karakter nélküli miniszterelnök vezetett. A lengyelek érthető módon változást akartak.

Csakhogy miután a Jog és Igazságosság 2015-ben többséget szerzett, azonnal nyilvánvaló lett a radikalizmusa. Az új kormányzat alkotmánysértő módon új bírákat nevezett ki az alkotmánybíróságba. Később, ugyancsak alkotmánysértő módon a saját embereivel igyekezett feltölteni a Lengyel Legfelsőbb Bíróságot, és írt egy törvényt, mely arra volt hivatott, hogy megbüntesse a kormány politikájával ellentétes döntéseket hozó bírókat. A Jog és Igazságosság – szintén alkotmánysértő módon – hatalmába kerítette a közszolgálati médiát, népszerű tévés személyiségeket, tapasztalt riportereket rúgva ki. Helyükre az online médiából toborzott szélső-

jobboldaliak kerültek, akik az adófizetők pénzén könnyen leleplezhető hazugságokkal tarkított, nyíltan kormánypárti propagandába kezdtek.

Célpontnak minősültek az állami intézmények is. Miután hatalomra került, a Jog és Igazságosság a közszolgálatban dolgozók ezreit bocsátotta el, pártkatonákra cserélte őket, vagy pedig pártkatonák közelebbi és távolabbi rokonaira. Tábornokokat váltottak le, akik éveket töltöttek nyugati hadiakadémiák költséges képzésein. Kirúgtak tapasztalt, nyelveket beszélő diplomatákat. Egymás után megnyomorították a kulturális intézményeket is. A Nemzeti Múzeum elveszítette a hivatalban lévő igazgatóját, egy nemzetközi tisztelet övezte kurátort. A helyére egy ismeretlen tudós került, bármiféle előzetes múzeumi tapasztalat nélkül, akinek első döntése volt bezárni a múzeum modern és kortárs művészeti kiállítását. Egy évvel később lemondott, káoszt hagyva maga után a múzeumban. A Lengyel Zsidóság Történetének Múzeuma – egy Európában egyedülálló, mindössze néhány évvel korábban nagy csinnadrattával megnyitott intézmény – igazgatóját magyarázat nélkül felfüggesztették az állásából, elborzasztva a múzeum külföldi támogatóit és finanszírozóit. Ezerszám akadtak más, hasonló történetek, amelyek nem kerültek az újságok címoldalára. Egy barátunk egy másik állami intézményben például azután veszítette el az állását, hogy túl sok projektet fejezett be, túl gyorsan. Olybá tűnt, hogy az új és képzetlen igazgatója veszélyforrásnak tekinti.

Mindezekkel kapcsolatban még a látszatra sem adtak különösebben. Ezeknek a változásoknak nem az volt az értelmük, hogy a kormányzás jobban működjön. A cél az volt, hogy a kormányzás pártosabb legyen, a bíróságok kezesebben viselkedjenek, jobban tekintettel legyenek a pártra. Vagy talán inkább úgy kellene írnunk, mint egykor tettük: a Pártra.

Erre nem volt semmiféle felhatalmazásuk: a Jog és Igazságosság választási győzelmének aránya feljogosította őket a kormányzásra, de az alkotmány megváltoztatására nem. És így, a jogsértéseket igazolandó, a párt felhagyott a szokványos politikai érveléssel, és ehelyett egzisztenciális ellenségek azonosításába kezdett. Némelyikük régi és ismerős volt. Két évtizednyi, mélyreható lengyel–zsidó párbeszéd – könyvek, filmek és konferenciák ezrei, az említett impozáns múzeum felépítése – után a kormány azzal tett szert nemzetközi hírhedettségre, hogy elfogadott egy törvényt, amely korlátozta a holokausztról zajló nyilvános vitát. Bár végül amerikai nyomásra módosították, a törvény széles körű támogatást élvezett a párt ideológiai bázisa, azaz újságírók, értelmiségiek és gondolkodók körében, akik közül nem egy vendégként volt jelen a partinkon, és most állításuk szerint úgy vélik, hogy lengyelellenes erők ármánykodva igyekeznek Lengyelországra tolni a felelősséget Németország helyett Auschwitzért. Később a párt az izraeli kormánnyal is értelmetlen purparlébа bocsátkozott; a vitát mintha arra találták volna ki, hogy egyaránt tessék a Jog és Igazságosság dühös,

nacionalista szavazóinak Lengyelországban, és Benjamin Netanjahu dühös, nacionalista szavazóinak Izraelben.

Az ellenségek némelyike új volt. Miután rövid ideig a muszlim migránsokat támadták – ami nehézkes egy olyan országban, ahol szinte egyáltalán nincsenek muszlim migránsok –, a párt a homoszexuálisok felé fordult a haragjával. Egy országos hetilap, a *Gazeta Polska* – amelynek több vezető publicistája is vendégeskedett a szilveszteri partimon – „LMBT-mentes zóna" feliratú matricákat nyomtatott, hogy az olvasóik kitegyék őket az ajtóikra és ablakaikra. 2019 októberében, egy újabb parlamenti választás előestéjén az állami televízió *Invázió* címmel bemutatott egy dokumentumfilmet, amely egy Lengyelország tönkretételére irányuló titkos LMBT-tervről szólt. A lengyel katolikus egyház, mely egykor semleges intézmény és a nemzeti egység apolitikus szimbóluma volt, hasonló témákon kezdett lovagolni. A regnáló krakkói érsek, akinek a székében korábban II. János Pál ült, egy szentbeszédében a homoszexuálisokat szivárványszínű „pestis"-nek nevezte, amely a kommunizmus „vörös pestisének" helyébe lépett. A lengyel kormány üdvözölte a prédikációt, amelyet aztán online moderátorok arra hivatkozva távolítottak el a YouTube-ról, hogy kimeríti a gyűlöletbeszéd fogalmát.

Ez az eseménysor ma már megnehezíti, hogy egyáltalán bármiről is beszéljek a vendégeim némelyikével, akik jelen voltak a szilveszteri partinkon. Ania Bieleckával például, aki korábban a legközelebbi barátaim közé tartozott – és az

egyik gyerekem keresztanyja –, egyetlenegyszer sem beszéltem egy 2010. áprilisi, hisztérikus telefonhívás óta, melyre néhány nappal azután került sor, hogy az elnököt szállító gép az oroszországi Szmolenszk közelében lezuhant, amiről bővebben is szót ejtek rövidesen. Bielecka építész, nemzedéke legismertebb művészeivel barátkozik, vagy legalábbis barátkozott egykor, és örömét leli, vagy legalábbis örömét lelte valaha kortárs művészeti kiállításokban, néhányszor még a velencei biennáléra is elutazott, pusztán kedvtelésből. Egyszer elmondta nekem, hogy éppoly szívesen nézi a biennálén az embereket – a művészvilághoz tartozó sok-sok hölgyet a kifinomult öltözetükben –, mint a kiállításokat. De az utóbbi években közel került Jarosław Kaczyńskihoz, a Jog és Igazságosság vezetőjéhez, a néhai elnök ikertestvéréhez. Immár rendszeresen vendégül látja az otthonában Kaczyńskit – remekül főz –, és megbeszéli vele, kit kellene kineveznie a kormányába. Úgy hallottam, hogy a kulturális miniszter, a lengyelországi múzeumok elleni támadás értelmi szerzője az ő javaslatára nyerte el a pozícióját. Néhány évvel ezelőtt megpróbáltam vele találkozni Varsóban, de elzárkózott ettől. „Miről beszélgetnénk?" – kérdezte egy smsben, és azóta hallgat.

Egy másik vendégem – az, aki a levegőbe lőtt a pisztollyal – végül elvált a brit férjétől. A hóbortossága helyébe valami más lépett, ő pedig mintha éjjel-nappal internetes trollkodással töltené az idejét, mindenféle konteókat hirdet fanatikusan, amelyek közül sok hevesen antiszemita.

A Twitteren a zsidókat a holokausztért terhelő felelősségről értekezik; egyszer kiposztolta egy középkori angol festmény képét egy állítólag zsidók által keresztre feszített fiúról, ezzel a megjegyzéssel: „És csodálkoztak, hogy kiebrudalták őket", arra utalva, hogy 1290-ben kiűzték a zsidókat Angliából. Követi és erősíti az amerikai „alt-right" hangadóit, akiknek nyelvezetét magáévá teszi és népszerűsíti.

Egy harmadik vendég, Anita Gargas újságíró az elmúlt évtizedet azzal töltötte, hogy újra és újra górcső alá vett egy sor konteót a néhai elnök, Lech Kaczyński haláláról, a szmolenszki repülőgép-balesetről, minden egyes alkalommal más-más magyarázatot vetve fel. A *Gazeta Polská*-nál dolgozik, annál a hetilapnál, amely a melegellenes matricákat terjesztette. Egy negyedik vendég, Rafał Ziemkiewicz azzal szerzett nevet magának, hogy kifejezetten a nemzetközi zsidó közösség ellenségének szerepébe helyezkedett. A zsidókat „hitványnak", „mohónak" minősíti, a zsidó szervezeteket „zsarolónak" nevezi, és sajnálkozik, amiért egykor támogatta Izraelt. Úgy tűnik, hogy a hírhedtség, amelyre ilyenformán szert tett, fellendítette az akadozó karrierjét is, és immár rendszeresen szerepel a párt ellenőrzése alatt álló állami televízióban.

Történetesen tudom, hogy ezeknek az egykori barátoknak némelyike politikai okokból eltávolodott a gyerekeitől. Néhány esetben az eltávolodás nagymértékű. Az egyik hajdani barátunknak, bár mélységesen elkötelezett egy nyíltan homofób nézeteket hirdető párt iránt, meleg fia van. De ez

is tipikus – az efféle megosztottság családi kapcsolatokat és barátságokat tesz tönkre. Van egy szomszédunk Chobielin közelében, akinek a szülei a kormánypárti, katolikus konteókat hirdető Mária rádiót hallgatják. Annak mantráit ismételgetik, és az ellenségeit a saját ellenségeiknek tekintik. „Elveszítettem anyámat", közölte velem a szomszédom. „Egy másik világban él."

Hogy teljesen nyilvánvalóvá tegyem az érintettségemet, el kell mondanom, hogy ez a konteós gondolkodás részben a személyemre irányul. A férjem másfél évig hadügyminiszter volt a koalíciós kormányban, amelyet a Jog és Igazságosság vezetett, miután rövid időre első ízben hatalomra került. Később szakított ezzel a párttal, és hét évig külügyminiszter volt egy másik koalíciós kormányban, amelyet a jobbközép Civil Platform vezetett. 2019-ben indult az európai választáson, és az Európai Parlament képviselőjévé választották, bár jelenleg nem tagja a politikai ellenzék vezetőségének.

Hellyel-közzel 1988 óta élek Lengyelországban, de közben sok időt töltöttem Londonban és Washingtonban, történelmi témájú könyveket írok, és újságíróként dolgozom brit, valamint amerikai lapok számára. Ezáltal lengyel mércével egzotikus politikusfeleség vagyok, bár 2015-ig többnyire inkább kíváncsisággal, mint haraggal viseltettek irántam. Soha nem tapasztaltam direkt antiszemitizmust, soha nem érzékeltem ellenségességet; amikor megjelentettem egy lengyel szakácskönyvet – amivel egyebek között az volt a szándékom, hogy visszájára fordítsam a Lengyelország-

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1010508 1881

ra vonatkozó negatív sztereotípiákat az országon kívül –, a Lengyelországon belüli fogadtatás, még a lengyel szakácsok körében is, jobbára pozitív volt, noha egy kissé meglepett. Ráadásul nagyon igyekeztem kimaradni a lengyel politikából, a lengyel televíziót leginkább kerültem, kivéve azokat az alkalmakat, amikor a könyveimről beszéltem.

Csakhogy miután a Jog és Igazságosság győzött, külföldön kezdtek a kormányt kárhoztató cikkek megjelenni – és ezért engem hibáztattak. Két rezsimpárti magazin (mindkettő hajdani barátaink foglalkoztatója), a *wSieci* és a *Do Rzeczy* címlapján is úgy ábrázoltak, mint a nemzetközi sajtó titkos zsidó koordinátorát és a Lengyelországról szóló negatív hírek titkos fő terjesztőjét; az egyik koholt részleteket közölt a családomról, hogy még gonoszabbnak tűnjek. Hasonló történetek jelentek meg az állami televízió esti híradójában, egy teljesen légből kapott sztorival együtt, miszerint a Jog és Igazságosság eltávolított engem egy állásból, amelyet soha nem is töltöttem be. Végül felhagytak azzal, hogy rólam írjanak: a nemzetközi médiában Lengyelországról szóló negatív tudósítások túlságosan gyakorivá váltak, hogysem egyetlen személy, akár egy zsidó személy egymaga koordinálhatta volna őket, bár a közösségi médiában persze időről időre visszatér a téma. A férjem európai választási kampánycsapatának egyik-másik tagját gyakrabban kérdezték rólam és a „lengyelellenes" tevékenységemről, mint róla. Akár tetszik nekem, akár nem, része vagyok ennek a történetnek.

Egyfajta *déjà vu* érzésem volt, amikor ez az egész elkezdődött. Felötlött bennem, hogy olvastam egy híres naplót, amelyet Mihail Sebastian román író vezetett 1935-től 1944-ig. Sebastian ebben a naplóban a saját országának még extrémebb átalakulását írta meg. Akárcsak én, zsidó volt, de nem vallásos; akárcsak nekem, a barátai többsége politikailag jobbra húzott. A naplójában leírta, miként kezdtek a barátai, egyik a másik után, vonzódni a fasiszta ideológiához, akár egy csapatnyi molylepke a lánghoz, menthetetlenül. Beszámolt róla, hogy a barátai fölényeskedők és önhittek lettek, miután már nem európainak – Proust csodálóinak, Párizs szerelmeseinek –, hanem vér és rög szerinti románoknak tekintették magukat. Figyelte, ahogy kezdik magukévá tenni az összeesküvés-elméleteket, vagy olykor kegyetlenné válnak.

Olyan emberek viselkedtek vele sértően, akiket évek óta ismert, és utána úgy tettek, mintha mi sem történt volna. „Létezhet-e barátság", tette fel a kérdést 1937-ben, „olyan emberekkel, akiknek egész sor tőlem idegen gondolatuk és érzésük van – mégpedig olyannyira idegenek, hogy elég belépnem az ajtón, máris szégyenkező, kellemetlen csend lesz a szobában?"* Egy önéletrajzi regényben, amelyet ugyanebben az időben írt, a narrátor barátkozni próbál egy régi ismerősével, akitől immár elválasztja a politika. „Nem, tévedsz", hangzik a válasz. „Mi ketten nem lehetünk barátok. Sem most, sem soha. Nem érzed rajtam a föld szagát?"

* Vallasek Júlia fordítása.

Most nem 1937-et írunk. Mindazonáltal az én időmben Lengyelországban, az országban, ahol három évtizede élek, valamint a többi társadalomban, amelyeket szokásunkká vált a Nyugatnak nevezni, egy párhuzamos átalakulásra kerül sor mind a gondolkodók, írók, újságírók, mind a politikai aktivisták körében. Mindenhol ez történik, és nem létezik mentségképpen olyasféle gazdasági válság, amitől Európa és Észak-Amerika az 1920-as és az 1930-as években szenvedett. A 2008–9-es recesszió mély volt, de – legalábbis a koronavírus-járványig – visszatért a növekedés. A 2015–16-os menekültválság sokkolón hatott, de alábbhagyott. 2018-ra leállt az Észak-Afrikából és a Közel-Keletről Európába irányuló menekültáradat annak a megállapodásnak köszönhetően, amelyet az EU és meghatározó politikusai Törökországgal kötöttek.

Mindenesetre azokat az embereket, akikről ebben a könyvben írok, nem érintette ezen válságok egyike sem. Talán nem mind olyan sikeresek, mint szeretnének, de nem szegények, nem elmaradottak. Nem veszítették el vendégmunkások miatt a munkájukat. Kelet-Európában 1989 óta nem vesztesei a politikai átalakulásnak, sem semmilyen értelemben a politikának. Nyugat-Európában nem tagjai elszegényedett, lecsúszott osztálynak, és nem elfeledett falvakban élnek. Az Egyesült Államokban nem tartoznak ópiumszármazékok sújtotta közösségekhez, nemigen töltenek időt középnyugati falatozókban, és tulajdonképpen egyáltalán nem illeszkednek azokhoz a silány sztereotípiákhoz, amelyeket a Trump-szavazók leírására szokás használni – így azokhoz a silány sztereotípiákhoz sem, amelyeket ők maguk találtak ki. Ellenkezőleg, a legjobb egyetemeken tanultak, gyakran beszélnek idegen nyelveket, nagyvárosokban – Londonban, Washingtonban, Varsóban, Madridban – élnek, és külföldi utazásokat tesznek, akárcsak Sebastian barátai az 1930-as években.

Akkor mi okozta ezt az átalakulást? Vajon egyes barátaink titkon mindig is a tekintélyuralom hívei voltak? Vagy azok az emberek, akikkel az új évezred első perceiben koccintottunk, valamiképpen megváltoztak az elkövetkező két évtizedben?

Nincs egyetlen magyarázat, és nem fogok nagyívű teóriával vagy univerzális megoldással szolgálni. Van azonban egy tényállás: megfelelő körülmények kialakulása esetén bármely társadalom a demokrácia ellen fordulhat. Sőt, ha a történelemből ki lehet indulni valamennyire, végül az összes társadalmunk ezt fogja tenni.

Az ókori filozófusoknak mindig is voltak kétségeik a demokráciát illetően. Platón tartott a demagógok „üres, hányaveti" szavaitól, és gyanította, hogy a demokrácia nem több, mint egy állomás a zsarnokság felé vezető úton. A köztársasági kormányzás első amerikai szószólói szintén felismerték a veszélyt, amit egy tisztességtelen vezető a demokráciára jelenthet, és nem spóroltak a szigorral, amikor létrehozták az ennek ellenállni hivatott intézményeket. Az 1787-es Alkotmányozó Konvenció azért hozta létre az elektori testületet,

hogy egy olyan ember, aki Alexander Hamilton szavával élve „boldogul az alantas intrikák és az olcsó népszerűséget hajhászó mesterkedések világában",* soha ne lehessen az Egyesült Államok elnöke. Bár ez végül egy semmilyen hatalommal nem rendelkező, pecsételő testület lett – az utóbbi időben pedig olyan mechanizmus, amely egyes államokban aránytalanul nagy hatalmat juttat kicsiny választói csoportoknak –, az elektori kollégium eredeti rendeltetése valami egészen más volt: azért hozták létre, hogy egyfajta felülvizsgáló tanács legyen, jeles jogalkotók és jómódú, vagyonos emberek elitcsoportja, amely megválasztja az elnököt, szükség esetén ellenállva a nép választásának, elkerülendő a „demokrácia vadhajtásait".

Hamilton sokadmagával egyike volt azoknak az amerikai gyarmatokon, akik gyakorta újraolvasták a görög és római történelmet, igyekezve rájönni, miként akadályozható meg, hogy egy új demokrácia zsarnoksággá váljon. John Adams idős korában ismét elővette annak a római államférfinak, Cicerónak a műveit, aki igyekezett megállítani a Római Köztársaság elkorcsosulását, még idézett is tőle a Thomas Jeffersonnak írt leveleiben. A racionális vita, érvelés és kompromisszumok talaján akartak demokráciát építeni Amerikában. De nem voltak illúzióik az emberi természetet illetően: Tudták, hogy az ember időnként képes „szenvedélyeknek" megadni magát, hogy az ódivatú kifejezésükkel éljünk. Tudták, hogy bármely politikai rendszer, amely logikára és racionalitásra épül, mindig ki van téve az irracionalitás kitöréseiből fakadó kockázatnak.

* Balabán Péter fordítása.

Utódiak a modern időkben azzal a szándékkal kutakodtak, hogy jobban meghatározzák ezt az irracionalitást és ezeket a „szenvedélyeket", és hogy megértsék, kik vonzódhatnak demagógokhoz, és miért. Hannah Arendt, a totalitarizmus legelső kutatója azonosított egy „tekintélyelvű személyiséget", egy tökéletesen elszigetelt embert, aki „semmi más társadalmi kapcsolattal nem rendelkezik, akit nem fűznek szálak rokonokhoz, barátokhoz, sőt ismerősökhöz sem, és aki ennélfogva úgy érzi, hogy a világban elfoglalt helye egy mozgalomhoz való tartozásból vagy a párttagságból adódik".* Theodor Adorno, aki ahhoz az értelmiségi nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai elmenekültek a náci Németországból, tovább vizsgálta ezt a gondolatot. Adorno Freud hatására a tekintélyelvű személyiségvonások gyermekkorban, esetleg akár az elfojtott homoszexualitásban rejlő forrását igyekezett feltárni.

Később Karen Stenner viselkedés-közgazdász, aki két évtizeddel ezelőtt kezdett személyiségvonásokat kutatni, arra jutott, hogy bármely ország népességének hozzávetőleg egyharmadát alkotják azok, akikre tekintélyelvű beállítottság jellemző, amely szó hasznosabb, mint a személyiség, ugyanis kevésbé merev. A homogenitást és a rendet helyeslő auto-

* Erős Ferenc fordítása.

riter beállítottság jelen lehet anélkül, hogy szükségképpen manifesztálódna; az ellentéte, a „libertariánus beállítottság", amely a sokféleséget és a különbözőséget helyesli, szintén jelen lehet némán. Stenner *autoritarianizmus*-definíciója nem politikai, és nem ugyanazt jelenti, mint a *konzervativizmus*. Az autoritarianizmus egyszerűen olyan embereknek tetszik, akik nem képesek tolerálni a sokféleséget; egyáltalán nincs ebben a hajlamban semmi eredendően „jobboldali", vagy „baloldali". Antipluralista. Bizalmatlan a másképp gondolkodó emberek iránt. Idegesítik az ádáz viták. Lényegtelen, hogy akik végül ebből származtatják a politikájukat, marxisták vagy nacionalisták. Lelkiállapot ez, nem pedig eszmények összessége.

A teoretikusok azonban gyakran figyelmen kívül hagyják a demokrácia hanyatlásának és az autokrácia kiépítésének egy másik, döntő fontosságú elemét. Pusztán az, hogy léteznek emberek, akik demagógokat csodálnak, és kellemesebben érzik magukat diktatúrákban, nem szolgál tökéletes magyarázattal arra, hogy miért győznek a demagógok. A diktátor uralkodni akar, de hogyan éri el a választóközönségnek azt a részét, amely ugyanígy érez? Az illiberális politikus azért akarja gyengíteni a bíróságokat, hogy növelje a saját hatalmát, de miként veszi rá a szavazókat, hogy ezeket a változásokat elfogadják? Az ókori Rómában Caesar a saját képmása többféle változatát készíttette el szobrászokkal. Egyetlen kortárs autoritariánus politikus sem lehet sikeres ennek modern megfelelője: az írók, értelmiségiek, pamfletszerzők, bloggerek, spindoktorok, televíziós producerek és mémkészítők nélkül, akik képesek a képét eladni a nyilvánosságnak. Az autoritárius politikusnak szüksége van olyan emberekre, akik előmozdítják a zavargásokat, vagy elindítják a puccsot. Egyszersmind azonban szüksége van olyan emberekre is, akik képesek jogászkodva úgy csűrni-csavarni a szót, hogy helyesnek tüntessék fel az alkotmánysértést vagy a jog kificamítását. Szüksége van olyan emberekre, akik hangot adnak a sérelmeknek, manipulálják az elégedetlenséget, becsatornázzák a dühöt és a félelmet, és egy másfajta jövőt vázolnak fel. Szükségük van az értelmiség és a tanult elit tagjaira, más szóval olyan emberekre, akik segítenek neki háborút indítani az értelmiség és a tanult elit más tagjai ellen még akkor is, ha azok a saját egyetemi évfolyamtársaik, munkatársaik és barátaik.

1927-ben megjelent könyvében, *Az írástudók árulása*-ban Julien Benda francia esszéista megfigyelte és leírta a saját kora autoriter elitjeit, jóval azelőtt, hogy bárki is megértette volna a fontosságukat. Arendtet megelőzve Bendát elsősorban nem az „autoriter személyiségek", hanem inkább azok az emberek érdekelték, akik támogatták az autoritarianizmust, melynek mind bal-, mind jobboldali változatát szerte Európában máris látta megjelenni. Egyaránt leírta a szélsőjobb- és szélsőbaloldali ideológiákat, amelyek vagy az „osztályszenvedélyt" igyekeznek előmozdítani a szovjet marxizmus formájában, vagy a „nemzeti szenvedélyt" a fasizmusében, és mindkettő szemére vetette, hogy elárulják az értelmiségi

legfőbb feladatát, az igazság keresését partikuláris politikai ügyek kedvéért. Szarkasztikusan a *„clerks"*, avagy „írástudók" szóval illette ezeket a bukott értelmiségieket, amely szó a legrégebbi jelentése révén a klérushoz kötődik. Tíz évvel Sztálin nagy terrorja és hat évvel Hitler hatalomra kerülése előtt Benda már félt, hogy az írók, újságírók és esszéisták, akik politikai vállalkozókká avanzsáltak, egész civilizációkat fognak erőszakcselekményekre ösztönözni. És így is történt.

Ha bekövetkezik, a liberális demokrácia bukása nem úgy fog kinézni a mi korunkban, mint ahogy az 1920-as, 1930-as években kinézett. De ahhoz, hogy sor kerüljön rá, továbbra is kell egy új elit, írástudók egy új nemzedéke. A Nyugat, vagy ahogy olykor nevezik, a „nyugati liberális rend" összeomlásához gondolkodók, értelmiségiek, újságírók, bloggerek, írók és művészek szükségeltetnek, hogy aláássák a jelenlegi értékeinket, és aztán elképzeljék az eljövendő új rendszert. Jöhetnek különböző irányokból: Benda eredeti definíciója szerint az írástudók között baloldali ideológusok éppúgy akadnak, mint jobboldaliak. Mindkét csoport továbbra is velünk van. Kétségkívül jelen van egy autoritariánus érzékenység a szélsőbalos egyetemi agitátorok nemzedékében, amely diktálni igyekszik, hogyan tanítsanak az oktatók, és mit mondhatnak a hallgatók. Jelen van a Twitter csőcselékének felbujtóiban, akik megalázni próbálnak közéleti figurákat éppúgy, mint hétköznapi embereket a szólás íratlan szabályainak megsértéséért. Jelen volt a spindoktorokká avanzsált értelmiségiek körében, akik megakadályoz-

tak minden kísérletet, ami Jeremy Corbyn megbuktatására irányult, még akkor is, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az ország el fogja utasítani Corbyn szélsőbalos programját. Jelen volt a munkáspárti aktivisták körében, akik eleinte tagadták, majd bagatellizálták az antiszemitizmust, amely a párton belül is elterjedt.

Csakhogy, bár az autoritárius baloldal ereje növekedőben van, a nyugati demokráciákban az egyedüli írástudók, akik igazi politikai hatalmat szereztek – az egyetlenek, akik kormányokon belül tevékenykednek, kormányzó koalíciókban vesznek részt, fontos politikai pártok számára nyújtanak iránymutatást –, olyasféle mozgalmak tagjai, amelyeket szokásunk „jobboldalinak" nevezni. Különleges jobboldalt képviselnek, ez igaz, olyat, amelyben kevés közös van a második világháború óta jobboldaliként meghatározott politikai mozgalmak többségével. A brit toryk, az amerikai republikánusok, a kelet-európai antikommunisták, a német kereszténydemokraták és a francia gaulle-isták mind más-más tradíciókból jönnek, de csoportként, legalábbis a közelmúltig, nem csupán a képviseleti demokrácia iránt voltak elkötelezettek, hanem a vallási tolerancia, a független bíróságok, a sajtó- és szólásszabadság, a gazdasági integráció, a transzatlanti szövetség és „a Nyugat" politikai eszménye iránt is.

Ezzel szemben az új jobboldal egyáltalán nem akarja konzerválni vagy megőrizni a létezőt. A kontinentális Európában az új jobboldal megveti a kereszténydemokráciát, amely

az egyházban meglévő politikai bázisát arra használta, hogy a második világháború rémálma után megalapítsa és létrehozza az EU-t. Az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában az új jobboldal szakított a régimódi, burke-i, kis k-s konzervativizmussal, amely gyanakvással viseltetik a gyors változás minden formája iránt. Bár gyűlölik a kifejezést, az új jobboldal inkább bolsevik, mint burke-i; olyan férfiak és nők ezek, akik megdönteni, megkerülni vagy gyengíteni akarják a létező intézményeket, lerombolni azt, ami létezik.

Ez a könyv az *írástudók* ezen új nemzedékéről szól, és az új valóságról, amelyet kreálnak, kezdve néhány olyannal, akiket Kelet-Európából ismerek, aztán továbblépve az eltérő, ám hasonlóságokat is mutató nagy-britanniai történetre – mivel ehhez az országhoz szintén szorosan kötődöm –, és néhány kitérő után az Egyesült Államokkal zárva a sort. Az emberek között, akikről szót ejtek, éppúgy akad bevándorlásellenes ideológus, mint cizelláltan gondolkodó esszéista; némelyikük okosan kidolgozott könyveket ír, mások virális összeesküvés-elméleteket terjesztenek. Némelyikük őszintén osztozik ugyanazokban a félelmekben, ugyanazokban az indulatokban és ugyanabban a mély vágyban az egység iránt, mint a követőik és olvasóik. Néhányuk a kulturális baloldallal való heves konfliktusok folytán radikalizálódott, vagy viszolyogtatónak találta a liberális centrum gyengeségét. Némelyikük cinikus és számító; azért használ radikális vagy autoriter nyelvezetet, mert ezáltal hatalomhoz vagy hírnévhez jut. Némelyikük apokaliptikus; meggyőződésük, hogy a társadalmuk csődöt mondott, és újjáépítést igényel, bármi lesz is az eredmény. Némelyikük mélyen vallásos. Némelyikük élvezi a káoszt, vagy igyekszik káoszt előidézni, egy új rend kikényszerítésének prelúdiumaként. Valamennyien igyekeznek újradefiniálni a nemzetüket, újraírni a társadalmi szerződéseket, és időnként megváltoztatni a demokrácia szabályait, hogy soha ne veszítsék el a hatalmat. Alexander Hamilton óva intett tőlük, Cicero küzdött ellenük. Néhányan egykor a barátaim voltak.

II

Hogyan győznek a demagógok

MONARCHIA, ZSARNOKSÁG, OLIGARCHIA, DEMOKRÁCIA – Platón és Arisztotelész több mint kétezer évvel ezelőtt ismerték a társadalom mindezen szerveződési formáit. Az illiberális egypártrendszert azonban, amely most világszerte megtalálható – gondoljunk Kínára, Venezuelára, Zimbabwéra –, elsőként Lenin hozta létre Oroszországban, 1917-től kezdődően. A jövő politikatudományi tankönyveiben a Szovjetunió alapítójáról bizonyosan nemcsak a marxista nézetei miatt fognak megemlékezni, hanem a politikai szerveződés e tartós formájának kitalálójaként is. Ez az a modell, amelyet a világ sok autokratája használ napjainkban.

Eltérően a marxizmustól, az illiberális egypárti állam nem egy filozófia. Hanem a hatalom megtartásának mechanizmusa, és vígan elvan sok más ideológiával. Azért működik, mert világosan meghatározza, kinek kell betöltenie az elit – a politikai elit, a kulturális elit, a pénzügyi elit – szerepét. A forradalmak előtti francia és orosz monarchiákban a kor-

mányzás joga az arisztokráciát illette, amely önmagát merev, vérségi és etikettel összefüggő szabályok alapján határozta meg. A modern nyugati demokráciákban a kormányzás joga, legalábbis elméletben, a versengés különféle formáiból fakad: kampányolásból és szavazásból, meritokratikus tesztekből, amelyek révén be lehet jutni a felsőoktatásba és a közszolgálatba, a szabadpiacokra. A régimódi társadalmi hierarchiák rendszerint részei a mixnek, de a modern Nagy-Britanniában, Amerikában, Franciaországban és egészen a közelmúltig Lengyelországban a többség úgy vélekedett, hogy a hatalom megosztásának legigazságosabb és leghatékonyabb módja a demokratikus versengés. A legmegnyerőbb és legrátermettebb politikusoknak kell kormányozniuk. Az állam intézményeiben – az igazságszolgáltatásban, a közszolgálatban – lévő pozíciókat megfelelő képzettségű embereknek kell betölteniük. A versengésnek közöttük egyenlő feltételek mellett kell zajlania, biztosítandó a tiszta végeredményt.

Lenin egypárti állama más értékeken alapult. Megdöntötte az arisztokratikus rendet, de a helyébe nem versengő modellt állított. A bolsevik egypárti állam nem pusztán antidemokratikus volt; egyszersmind ellehetetlenítette a versengést és a meritokrácia érvényesülését is. Az egyetemi állások, a polgári munkahelyek, valamint a kormányzati és ipari pozíciók nem a legszorgalmasabbaknak és a legtehetségesebbeknek jutottak, hanem a leghűségesebbeknek. Az egyének nem a tehetségük, vagy a szorgalmuk révén jutottak előre,

hanem azért, mert hajlandók voltak idomulni a Párt szabályaihoz. Bár ezek a szabályok időről időre változtak, bizonyos dolgokban konzisztensek voltak. Rendszerint kizárták az előző kormányzó elit tagjait és a gyermekeiket, valamint a gyanús etnikai csoportokat. A munkásosztály gyermekeinek kedveztek. Mindenekelőtt az olyan embereknek kedveztek, akik harsányan megvallották a Pártba vetett hitüket, akik jártak pártgyűlésekre, akik részt vettek a lelkesedés nyilvános demonstrációiban. A közönséges oligarchiától eltérően az egypárti állam lehetővé teszi a felfelé való mobilitást: az igazhitűek előrejuthatnak – amely kilátás kiváltképp vonzó olyan emberek számára, akiket a korábbi rezsim vagy társadalom nem engedett érvényesülni. Arendt még az 1940-es években megfigyelte, hogy a tekintélyelvű rezsimek olyan emberekhez vonzódnak, akik neheztelnek valamiért, vagy sikertelenek; azt írta, hogy a legrosszabbfajta pártállam „az elsőrangú tehetségeket, függetlenül attól, hogy szimpatizánsok-e vagy sem, minden esetben azokkal az ütődöttekkel és félbolondokkal cseréli fel, akiknél az intelligencia és a kreativitás hiánya lojalitásuk legfőbb biztosítéka".*

A lenini egypártrendszernek is fontos részét képezte a megvetés, amellyel a semleges állam, az apolitikus köztisztviselők és az objektív média bármiféle fogalma iránt viseltetett. Lenin azt írta, hogy a sajtó szabadsága „megtévesztés". A gyülekezési szabadságot csúfondárosan „üres frázisnak"

* Erős Ferenc fordítása.

minősítette. Ami magát a parlamentáris demokráciát illeti, az nem több, mint „a munkásosztály elnyomását szolgáló gépezet". A bolsevik képzeletben a sajtó csakis akkor lehetett szabad, a közintézmények csakis akkor lehettek igazságosak, ha a munkásosztály ellenőrizte őket – a Párton keresztül.

A szélsőbaloldal gúnyos viszonyulásának a „burzsoá demokrácia" és a kapitalizmus versengő intézményeihez, a cinizmusának az objektív média, közszolgálat, vagy igazságszolgáltatás bármiféle lehetőségét illetően, régóta megvan a jobboldali változata is. Hitler Németországára gyakorta szokás hivatkozni példaként. De sok további is akad, Franco Spanyolországától Pinochet Chiléjéig. A dél-afrikai apartheid gyakorlatilag egypárti állam volt, amely korrumpálta a sajtóját és az igazságszolgáltatását, hogy kirekessze a feketéket a politikai életből, és érvényesítse az afrikanerek, a főleg holland telepesektől származó fehér dél-afrikaiak érdekeit, akik nem voltak sikeresek a brit birodalom által létrehozott kapitalista gazdaságban.

Igaz, hogy az apartheid idején voltak más pártok is Dél-Afrikában. De az egypárti állam nem szükségképpen olyan állam, ahol egyáltalán nincsenek ellenzéki pártok. Bár Lenin kommunista pártja és Hitler náci pártja letartóztatta és meggyilkolta az ellenfeleit, sok példa van egypárti államra, még meglehetősen gonosz egypárti államra is, ahol megengedett az ellenzék korlátozott működése, még ha csak a kirakat kedvéért is. 1945 és 1989 között sok kelet-európai kommunista párt engedte, hogy ellenzék – parasztpártok,

pszeudo-kereszténydemokraták, vagy Lengyelország esetében, egy kicsiny katolikus párt – szerepet játsszon az állam életében, a cinkelt „parlamentekben" vagy a közéletben. Az utóbbi évtizedekből sok példa akad, Ben Ali Tunéziájától Hugo Chávez Venezuelájáig, de facto egypárti államokra, amelyek ellenőrzésük alatt tartják az állami intézményeket, és korlátozzák az egyesülési és sajtószabadságot, de engedik jelképes ellenzék működését, legalábbis amíg az nem jelent tényleges fenyegetést a kormányzó pártra.

A puha diktatúra ezen formájának nincs szüksége tömeges erőszakra a hatalmon maradáshoz. Ehelyett arra hagyatkozik, hogy elitkáderekre bízza a bürokrácia, az állami média, a bíróságok és néhol az állami cégek működtetését. Ezek a modern kori írástudók értik a szerepüket, ami a vezetők védelmezése, bármilyen képmutató is a beszédük, bármilyen nagymértékű a korrupciójuk, bármilyen katasztrofális hatással vannak a hétköznapi emberekre és intézményekre. Tudják, hogy cserébe jutalomban részesülnek, és előrejutnak. A pártvezérhez közel állók nagyon meggazdagodhatnak, jövedelmező szerződéseket kaphatnak, vagy helyet állami vállalatok igazgatótanácsaiban, és nem kényszerülnek versenyre. Mások számíthatnak a kormányzati fizetésekre és a védelemre a korrupcióval vagy inkompetenciával kapcsolatos vádakkal szemben. Bármilyen rosszul állják is meg a helyüket, nem fogják elveszíteni az állásukat.

Szerte a világon sok változata van az illiberális egypárti államnak Putyin Oroszországától a Duterte vezette Fülöp-

szigetekig. Európában sok, illiberalizmussal kacérkodó párt akad, amelyek némelyike kormánykoalíciók részese, például Olaszországban és Ausztriában. De miközben ezeket a sorokat írom, csak két ilyen illiberális párt rendelkezik hatalmi monopóliummal: a Jog és Igazságosság Lengyelországban és az Orbán Viktor vezette Fidesz Magyarországon. Mindkettő komoly lépéseket tett a független intézmények megsemmisítése felé, és mindkettő kiváltságok tömkelegét biztosítja a tagjainak. A Jog és Igazságosság nem csupán módosította a közszolgálati törvényt, lehetővé téve hivatásos közszolgák kirúgását és pártkatonák felvételét, hanem lengyel állami cégek vezetőit is kirúgta. Nagy cégeket vezető tapasztalt emberek helyére párttagok kerültek, valamint a barátaik és a rokonaik. Tipikus Janina Goss, a Kaczyńskival régóta baráti viszonyban lévő jeles dzsem- és befőttkészítő esete, akitől a miniszterelnök egyszer nagy összeget kölcsönzött, hogy fizesse az anyja orvosi kezelését. Korábban alacsony szintű párttisztségeket töltött be – de most kinevezést nyert a Polska Grupa Energetyczna, a negyvenezer embert foglalkoztató, legnagyobb lengyel energetikai cég igazgatótanácsába. Magyarországon Orbán Viktor veje hasonlóképpen gazdag, kiváltságos figura. Megvádolták, hogy csalással jutott EU-pénzekhez, de nem került sor semmilyen vizsgálatra. A magyar állam ejtette a vele kapcsolatban felmerült vádakat.

Sokféle névvel lehet illetni az ilyesmit: nepotizmus, *state capture*, korrupció. De ha úgy tetszik, leírható pozitív kifejezésekkel is: a meritokrácia, a politikai versengés és a szabadpiac gyűlöletes fogalmainak végét jelenti, olyan elvek végét, amelyek természetüknél fogva sosem kedveztek a kevésbé sikereseknek. Egy merev, nem versenyre épülő rendszer rosszul fest, ha az ember olyan társadalomban szeretne élni, amelyet a tehetségesek irányítanak. De ha nem ez az elsődleges érdeke, akkor mi a baj vele?

Ha azt hiszi az ember, amit sok régi barátom hisz most, hogy Lengyelország jobban jár, ha olyan emberek kormányozzák, akik harsányan hirdetnek egy bizonyosfajta hazafiságot, olyanok, akik hűségesek a pártvezérhez, olyanok, akik, magának Kaczyńskinak a szavait idézve, „jobbféle lengyelek" – akkor az egypárti állam tulajdonképpen helyénvalóbb, mint a versengő demokrácia. Miért is legyen megengedett a versengés különböző pártoknak, egyenlő feltételekkel, ha közülük csakis egy érdemes a kormányzásra? Miért is versenghessenek vállalkozások szabadpiacon, ha közülük csak néhány hűséges a párthoz, és ezért csak ezek érdemlik meg igazán a gazdagodást?

Ezt az érzést erősíti Lengyelországban éppúgy, mint Magyarországon és sok más, egykori kommunista országban a széles körben elterjedt vélekedés, hogy a verseny szabályai hibásak, hiszen az 1990-es évek reformjai – amikor a tömeges privatizáció és a szabadpiac szabályainak bevezetése átalakította a gazdaságokat – sok korábbi kommunista számára lehetővé tették a politikai hatalom gazdasági hatalommá transzformálását. Orbán és Kaczyński egyaránt gyakran

minősítik az ellenfeleiket „kommunistának", és ezzel még külföldön is szereznek maguknak csodálókat. Ami Orbánt illeti, az első ellenfelei, legalábbis a pályafutása első részében, valóban egykori kommunisták voltak, akik „szocialistának" nevezték át magukat, így ez a minősítés nem volt híján a hatóerőnek.

Csakhogy az „antikommunizmus" eme vonzereje, amely negyedszázaddal ezelőtt mindkét országban oly fontosnak érződött, ma már vérszegénynek és felszínesnek tűnik. Lengyelországot már 2005 óta kizárólag olyan elnökök és miniszterelnökök vezetik, akiknek politikai életrajza az antikommunista Szolidaritás mozgalomban kezdődött. Kaczyński elsődleges ellenfelei nem a baloldalhoz, hanem a liberális jobbközéphez tartoznak. Nincsen Lengyelországban nagy hatalmú exkommunista üzleti monopólium sem, legalábbis országos szinten, ahol sok ember keresett pénzt különösebb politikai kapcsolatok nélkül. Sőt jelenleg a legismertebb egykori kommunista, Stanisław Piotriwicz, aki korábban a rendkívüli állapot idején ügyész volt, most a Jog és Igazságosság alkotmánybíró-jelöltje. Nem meglepő módon nagy ellensége az igazságszolgáltatás függetlenségének. Orbán szintén rendszeresen helyez magas pozíciókba egykori kommunistákat. Az „antikommunizmus" mindkét kormányzatnál csak egy újabb formája a képmutatásnak.

Mindazonáltal a „kommunizmus" befolyásával riogató komor figyelmeztetések továbbra is csábítón hatnak nemzedékem jobboldali ideológusaira. Néhányuk számára ez

mintha magyarázattal szolgálna a kudarcaikra vagy pusztán a balszerencsés voltukra. Az 1970-es évek másként gondolkodói közül nem mindenkiből lett 1989 után miniszterelnök vagy sikeres író, esetleg köztiszteletnek örvendő értelmiségi – és sokuk számára ez fájó neheztelés forrása. Ha valaki úgy érzi, hogy kormányzati szerep dukálna neki, akkor erős a motivációja, hogy támadja az elitet, leuralja a bíróságokat, és a céljai elérése érdekében magához idomítsa a sajtót. Neheztelés, irigység, mindenekelőtt pedig az a vélekedés, hogy a rendszer „igazságtalan", nemcsak az országhoz, hanem személy szerint hozzánk: ezek fontos érzések a bevándorlásellenes lengyel jobboldal körében, olyannyira, hogy nem könnyű szétszálazni a személyes és a politikai indítékokat.

Én bizonyosan ezt szűrtem le Jacek Kurski, a lengyel állami televízió igazgatója és az egypárti állam megvalósítására törekvő párt főideológusa történetéből. Ugyanott és ugyanakkor indult a pályája, mint a fivéréé, Jarosław Kurskié, aki a legnagyobb és legbefolyásosabb liberális lengyel újságot szerkeszti. Ugyanabba a családba születtek, de két, nagyon eltérő Lengyelországban hisznek. Egyazon lengyel érme két oldalát képviselik.

A Kurski testvérek megértéséhez fontos tisztában lennünk vele, honnan származnak: a Balti-tenger partján fekvő Gdańsk kikötővárosból, ahol hajóépítő dokkok darui óriási gólyákhoz hasonlatosan magasodnak a Hansa-korszakban épített házak ódon homlokzatai fölé. A két Kurski az

1980-as évek elején vált felnőtté, amikor Gdańsk egyszerre volt központja a lengyelországi antikommunista tevékenységnek, valamint lepukkant hátsóudvar, ahol egyenlő mértékben volt tetten érhető az ármánykodás és az unalom.

Ebben a konkrét pillanatban, ezen a konkrét helyen emelkedett ki a Kurski család. Anna Kurska jogász és bíró volt, tevékeny tagja a Szolidaritás szakszervezetnek, a kor fő ellenzéki szervezetének. Akkoriban mindig nyitva állt az ajtajuk: egész nap be-betértek hozzájuk emberek abban a reményben, hogy valami igen fontos jogi ügyet beszélhetnek meg, esetleg tanácsot kaphatnak. Aztán elidőztek egy darabig, beszélgettek, teáztak, cigarettáztak, megint teáztak, és beszélgettek még egy kicsit. Az 1980-as évek Gdańskjában senki nem jelezte előre telefonon az érkezését. Az embereknek nem volt telefonjuk, vagy ha mégis, tartottak tőle, hogy be van poloskázva.

Anna fiai is aktivisták lettek. Bogdan Borusewicz szenátortól, a korszak egyik legfontosabb underground szakszervezeti aktivistájától hallottam, hogy az iskolájuk széles körben *zrewoltowane* – rebellis, a kommunista rendszer ellen lázadó – intézményként volt ismert. Jarosław képviselte az osztályát az iskola „parlamentjében", egy ellenzéki kezdeményezésben; egyszersmind tagja volt egy csoportnak, amely lengyel konzervatív filozófiát és irodalmat olvasott. A valamivel fiatalabb Jacek kevésbé érdeklődött a kommunizmus elleni intellektuális küzdelem iránt. Inkább aktivistának és radikálisnak tartotta magát. Miután 1981-ben kihirdették

a rendkívüli állapotot, rövid időre véget vetve a Szolidaritás legális létezésének, mindkét fivér tüntetésekre járt, jelszavakat kiáltoztak, transzparenseket lengettek. Kezdetben mindketten az illegális iskolai újságon dolgoztak, azután pedig a *Solidarność*-on, a Szolidaritás illegális ellenzéki lapján.

1989 októberében Jarosław sajtótitkár lett a Szolidaritást vezető Lech Wałęsa mellett, aki Lengyelország első nem kommunista kormányának hatalomra kerülése után mellőzöttnek érezte magát; a forradalmi gazdasági változások és a gyors politikai átalakulás szülte káoszban számára nem akadt semmilyen nyilvánvaló szerep. Wałęsa végül az 1990-es évek végén indult az elnökválasztáson, és nyert, részben azoknak az embereknek a felrázásával, akik máris rossz szemmel nézték a kommunizmus tárgyalásos összeomlását kísérő kompromisszumokat, legkivált azt a döntést, hogy nem börtönözték be az egykori kommunistákat. A tapasztalat arra a felismerésre vezette Jarosławot, hogy nem szereti a politikát, főleg nem a neheztelés politikáját: „Láttam, miről szól valójában a politikacsinálás... borzalmas ármánykodásról, szennyesben turkálásról, mocskolódó kampányokról."

Ekkor találkozott első ízben Kaczyńskival, a Jog és Igazságosság későbbi alapítójával, aki, mint Jarosławtól hallottam, „mestere volt mindezeknek. A politikai gondolkodásában nem létezik olyasmi, hogy véletlen. Ha történt valami, az egy kívülálló machinációja volt. A kedvenc szava a *konspiráció*". (Jarosławtól eltérően Jacek nem állt szóba velem. Egy közös

barátunk – sok van – megadta nekem a privát telefonszámát; írtam neki egy sms-t, azután pedig felhívtam néhányszor, és üzeneteket hagytam. Újra próbálkoztam, és valaki kacagott, amikor közöltem a nevemet, hangosan elismételte, és így szólt: „Persze, persze" – a lengyel televízió elnöke természetesen vissza fog hívni. De soha nem tette meg.)

Jarosław végül kiszállt, és a *Gazeta Wiborczá*-hoz szegődött, a laphoz, amelyet az első, részlegesen szabad lengyelországi választások idején, 1989-ben alapítottak. Az új Lengyelországban részt vehet valaminek a felépítésében, a szabad sajtó létrehozásában, mondta nekem, és számára ez elég. Jacek pontosan az ellenkező irányba indult. „Hülye vagy", mondta a bátyjának, amikor megtudta, hogy az már nem dolgozik Wałęsának. Bár még csak középiskolába járt, Jacek már maga is érdeklődött a politikai pálya iránt, sőt felvetette, hogy átveszi a bátyja munkáját, mondván, úgysem venné észre senki: „Jarek volt, most Jacek van. Ki tudná megmondani, mi a különbség?"

Jaceket – a bátyja elbeszélése szerint – mindig „lenyűgözték" a Kaczyński testvérek, akik kezdettől fogva összeesküvők és ármánykodók voltak, konspirációk kiagyalói. Ugyanakkor nem érdeklődött különösebben a lengyel konzervativizmus cikornyái, a könyvek, a viták iránt, amelyek a bátyját elbűvölték. Egy barátjuk azt állította, hogy Jaceknek egyáltalán nincs is semmiféle igazi politikai filozófiája. „Konzervatív-e? Nem hiszem, legalábbis a szó szigorú értelmében véve nem

az. Olyan ember, aki felül akar lenni." És az 1980-as évek végétől kezdve törekedett is arra, hogy felül legyen.

Az olyasféle érzelmek, amelyeknek a nagy politikai teoretikusok rendszerint nem szentelnek különösebben figyelmet, jókora szerepet játszottak abban, ami ezután következett. Jacek Kurski nem olyan tökéletesen elszigetelt konformista alkat, mint amilyenről Hannah Arendt beszélt, és nem testesíti meg a gonoszság banalitását; korántsem utasításokat teljesítő bürokrata. Soha nem mondott semmi tartalmasat vagy érdekeset a demokrácia, egy olyan rendszer témájáról, amelyet sem nem támogat, sem nem kárhoztat. Nem ideológus vagy igazhitű, hanem olyan ember, aki hatalmat és hírnevet akar, ami érzése szerint igazságtalanul tagadtatott meg tőle. Jacek megértéséhez a politikatudományi tankönyvek mögé kell nézni, és inkább az irodalom antihőseit célszerű tanulmányozni. Tekinthet az ember Shakespeare Jagójára, aki Othellót manipulálta, rájátszva a bizonytalanságára és az irigységére. Vizsgálhatjuk Stendhal Julien Soreljét, aki megölte a szeretőjét, amikor a személyes előrejutása útjában állt.

Egy háttérbe szoruló ember neheztelése, revansvágya és irigysége következett ezután, nem tökéletes elszigeteltség. Jacek végül Wałęsa ellen fordult, talán azért, mert nem kapta meg tőle az állást, amit szerinte megérdemelt volna. Megnősült, elvált, számos alkalommal beperelte a bátyja lapját, a lap pedig beperelte őt. Társszerzőként jegyzett egy gyújtó hangú könyvet, és készített egy konteós filmet a titkos erők-

ről, amelyek felsorakoztak a lengyel jobboldal ellen. Mindkét projekttel aratott valamelyes tetszést azok körében, akik hozzá hasonlóan úgy érezték, hogy méltatlanul kirekesztették őket a hatalomból a posztkommunista Lengyelország első huszonöt évében.

Jacek különböző időkben különböző pártokhoz vagy frakciókhoz csatlakozott, amelyek némelyike egészen marginális, némelyike centristább irányvonalat követett. Egy cikluson keresztül tagja volt a parlamentnek, ahol semmi emlékezeteset nem csinált. Egy cikluson keresztül európai parlamenti képviselő is volt, és ott sem csinált semmi emlékezeteset. Az úgynevezett „fekete" PR lett a szakterülete. Hírhedett módon kivette a részét Donald Tusk elnöki kampányának megtorpedózásából (aki végül Lengyelország miniszterelnöke, majd az Európai Tanács elnöke lett), részben annak a híresztelésnek a terjesztésével, hogy Tusk egyik nagyapja önként beállt a Wehrmachtba, a náci hadseregbe. Amikor erről a koholmányról kérdezték, Jacek állítólag azt mondta néhány újságíró előtt, hogy a dolog természetesen nem igaz, de *„ciemny lud tu kupi"* – ami nagyjából annyit tesz, hogy „a buta parasztok be fogják nyalni". Bogdan Borusewicz, a legendás Szolidaritás-vezető „skrupulusok nélküli" emberként jellemezte.

Ámde, noha éveket töltött a közéletben, Jacek nem tett szert olyan megbecsültségre, ami szerinte mint tizenéves múltú Szolidaritás-aktivistát megillette volna. Márpedig

ez, véli a bátyja, hatalmas csalódás volt: „Egész életében úgy gondolta, hogy neki kijár egy nagy karrier... hogy miniszterelnök lesz, és arra hivatott, hogy valami nagyszerűt cselekedjen. De a sors úgy intézte, hogy újra meg újra kudarcot vallott... Arra jutott, hogy ez nagy igazságtalanság." Ezzel szemben Jarosław sikeres volt, a vezető réteg tagja, az ország alighanem legfontosabb lapjának szerkesztője.

2015-ben Kaczyński kiemelte Jaceket a marginális politika viszonylagos homályából, és az országos televízió igazgatójává tette. És olybá tűnik, hogy ez Jacek számára esélyt kínált a szabadulásra a frusztrációitól. Képzeljék el, mi történne a BBC-vel, ha az InfoWars konteós weboldal venné át felette az ellenőrzést: ez ad valamelyes képet arról, hogy mi történt a Telewizja Polskával, Lengyelország közszolgálati adójával, számos tévé és rádió működtetőjével, amely a lengyel társadalom nagyobb része számára továbbra is a fő információforrás. Jacek alkotmányellenesen züllesztette le az állami médiát – 1989 után az állami televíziónak politikailag semleges, a BBC-hez hasonló közszolgálati televízióvá kellett volna válnia. Mindazonáltal a züllesztés nagyon alapos volt, egy revansvágy vezérelte ember műve.

A legismertebb újságírókat rúgták ki, és olyan emberek kerültek a helyükre, akik előzőleg a közélet peremén, a szélsőjobboldali sajtónak dolgoztak. A hírműsorokból igen hamar a látszata is eltűnt az objektivitásnak vagy semlegességnek. Helyette részrehajló tudósításokat közöltek, és

kiterjedt vendettát folytattak a kormányzó párt által nem kedvelt emberek és szervezetek ellen. Ezek a vendetták nem csupán ocsmányak voltak, hanem halálosak is. Gdańsk népszerű polgármestere, Paweł Adamowicz ellen hónapokon át, vég nélkül folyt lejáratókampány, amelynek keretében korrupciótól hazaárulásig sorakoztak a vádak. És valaki meg is hallotta őket: 2019. január 13-án egy nemrégiben szabadon bocsátott elítélt, aki a börtönben nézte az állami televíziót, egy jótékonysági koncert tetőpontján felugrott a színpadra, és kést döfött Adamowicz mellkasába. A polgármester másnap meghalt.

Sem Kurski, sem Kaczyński nem ismerték el soha a szerepet, amelyet a csatorna a gyilkos radikalizálásában játszott. Ellenkezőleg: bocsánatkérés helyett a Telewizja Polska mások ellen fordult a mérgével. Köztük volt Gdańsk új polgármestere, Aleksandra Dulkiewicz, akinek immár testőrre van szüksége. Poznań polgármestere, sok további polgármesterrel együtt szintén halálos fenyegetéseket kapott. A politikai erőszakkal kapcsolatos tabu Lengyelországban megtört, és senki sem tudja, ki lehet a következő áldozat.

Mégsem került sor semmiféle visszakozásra, nem került sor annak belátására, hogy a gyűlölet szakadatlan szítása újabb gyilkossághoz vezethet. A csatorna színlelni sem próbál méltányosságot. Nem alkalmaz egyetlen semleges kommentátort sem. Ellenkezőleg, tobzódik a valóság folyamatos manipulálásában. 2018-ban egyszer bemutattak egy bevágást egy sajtótájékoztatóról; az ellenzéki párt akkori vezetőjének, Grzegorz Schetynának feltették a kérdést, mit ért el a pártja 2007-től 2015-ig, amíg kormányon volt. A bevágás azt mutatja, hogy Schetyna elhallgat, és a homlokát ráncolja; a videó lelassul, és aztán véget ér. Mintha Schetynának nem lett volna semmi mondandója.

A valóságban Schetyna perceken át beszélt tömeges útépítésről, vidéki beruházásokról és külpolitikai előrelépésekről. Ezt a manipulált képsort azonban – sok hasonló egyikét – olyannyira nagy sikernek ítélték, hogy napokon keresztül ott tartották a Telewizja Polska Twitter-hírfolyamában. A Jog és Igazságosság alatt az állami tévé nem egyszerűen csak a rezsim propagandáját terjeszti; felhívja a figyelmet a tényre, hogy ezt teszi. Nem csupán kicsavarja, torzítja a valóságot, hanem dicsőségnek tekinti a csalást.

Jacek – akinek oly sok éven át nem volt része tiszteletben – végül revansot vett. Miután televízióigazgatóként formálisan félreállt – ugyanis a pártján belül is akadtak, akik úgy gondolták, hogy túl messzire ment –, továbbra is ott van, ahol szerinte lennie kell: a figyelem középpontjában, ő a radikális, aki Molotov-koktélokat dobál a tömegbe. A frusztrációja, amely abból fakadt, hogy nem sikerült előrejutnia egy, a racionalitásnak és a kompetenciának kedvező rendszerben, immár győzedelmeskedett. Az illiberális, egypárti állam tökéletesen illik hozzá: minél ocsmányabbá válik, minél inkább félelmet kelt, annál nagyobb lesz az ő

hatalma. A kommunizmus már nem áll rendelkezésre mint ellenség, ami ellen harcolni kell. Lehet azonban találni új ellenségeket. A felettük aratott győzelme révén Jacek még nagyobb lesz.

A huszadik századi európai szerzők Orwelltől Koestlerig megszállottjai voltak a nagy hazugság gondolatának, az olyan roppant ideológiai konstrukcióknak, mint a kommunizmus és a fasizmus. A pártvezér iránti hűséget követelő plakátok, az alakzatban masírozó barnaingesek és feketeingesek, a fáklyásmenetek, a terrorrendőrség – a Nagy Hazugság támogatásának ezek az erőltetett demonstrációi olyannyira abszurdak és embertelenek voltak, hogy a kikényszerítésük folytatólagos erőszakot igényelt, a fenntartásuk pedig erőszakkal való fenyegetést. Erőszakolt oktatás, a kultúra teljes kontrollja, az újságírás, a sportok, az irodalom és a művészetek átpolitizálása kellett hozzájuk.

Ezzel szemben a huszonegyedik századi Európa polarizálódó politikai mozgalmai sokkal kevesebbet követelnek a híveiktől. Nem párosulnak átfogó ideológiával, és ezért nem igényelnek erőszakot, vagy terrorrendőrséget. Igénylik, hogy az írástudóik megvédjék őket, de nem várják el tőlük, hogy a feketét fehérnek, a háborút békének mondják, és azt állítsák, hogy az állami gazdaságok ezer százalékra teljesítették az előirányzott tervet. Többségük nem folytat olyan propagandát, ami nem összeegyeztethető a mindennapi valósággal. És mégis mindannyian függenek, ha nem is a Nagy Hazugságtól, akkor attól, amit, mint Timothy Snydertől hallottam egykor, Közepes Méretű Hazugságnak kellene nevezni. Másképp szólva, valamennyien arra buzdítják a követőiket, hogy legalábbis az idő egy részében fogadjanak el egy alternatív valóságot. Ez az alternatív valóság olykor szervesen fejlődött ki; gyakrabban körültekintően megalkotott, modern marketingtechnikák, közönségszegmentáció és közösségimédia-kampányok segítségével.

Az amerikaiak számára persze ismerősek a módszerek, amelyekkel egy-egy hazugság fokozni képes a polarizációt, és szítani az idegengyűlöletet. Donald Trump, jóval azelőtt, hogy indult volna az elnökválasztáson, a születéskamu terjesztőjeként lépett be az amerikai politikába, azzal a hamis állítással, hogy Barack Obama elnök nem Amerikában született – egy konteóval, amelynek erejét akkoriban jócskán alábecsülték. De legalább két európai országban, Lengyelországban és Magyarországon immár példák mutatják, mi történik, ha egy Közepes Méretű Hazugságot – egy összeesküvés-elméletet – előbb a választási kampánya központi elemeként propagál egy politikai párt, majd egy kormányzó párt, a mögötte álló modern, centralizált államapparátus teljes erejével.

Magyarországon a hazugság nem eredeti: az a híresztelés, amelyet immár az orosz kormány és sok másik is terjeszt, miszerint a magyar-zsidó származású milliárdos, Soros György emberfeletti hatalommal rendelkezik, és azon ármánykodik, hogy migránsok kényszerbetelepítésével tegye

tönkre Magyarországot. Ez a teória, mint sok más sikeres összeesküvés-elmélet, egy valóságmorzsára épül: Soros egyszer felvetette, hogy a gazdag Európának módjában állna egy humanitárius gesztussal több szíriait beengedni, ezzel segítve a szegényebb közel-keleti országoknak megbirkózni a menekültválsággal. Azonban Magyarországon – és temérdek másik, európai és amerikai szélsőjobboldali, fehér felsőbbrendűséget hirdető és „identitárius" weboldalon – a propaganda jóval túlmegy ezen. Azt állítják, hogy Soros a fő bujtogatója egy átgondolt zsidó összeesküvésnek, mely arra irányul, hogy a fehér, keresztény európaiak – és kiváltképpen a magyarok – helyébe barna bőrű muszlimok települjenek. Ezek a mozgalmak nem csupán gazdasági teherként, vagy akár terrorfenyegetésként érzékelik a migránsokat, hanem magával a nemzettel szemben támasztott egzisztenciális kihívásként. A magyar kormány számos alkalommal tette Soros képét plakátokra, tömegközlekedési eszközök oldalára és röplapokra, abban a reményben, hogy az ilyenformán megrémisztett magyarok támogatni fogják a kormányt.

Lengyelországban legalább egyedi a hazugság. A szmolenszki konspirációs teória az, amely rögeszmeként kísérti régi barátunkat, Anita Gargast és még sokakat: a vélekedés, hogy az elnök gépe 2010 áprilisában alávaló ármány folytán zuhant le. A történet Lengyelországban különleges erővel bír, ugyanis a repülőgép-szerencsétlenségnek hátborzongató történelmi visszhangjai vannak. A lengyel elnök, Lech Kaczyński úton volt egy rendezvényre. A katyni mészárlásról, az 1940-es tömeggyilkosságról emlékeztek volna meg, melynek során Sztálin több mint huszonegyezer lengyel tisztet öletett meg, ki akarta irtani az ország akkori elitjét. Magas rangú katonák és politikusok voltak a fedélzeten, sokukat barátomnak mondhattam. A férjem szinte mindenkit ismert a gépen, beleértve a légikísérőket is.

A balesetet hatalmas indulatáradat követte. Egyfajta hisztéria lett úrrá az országon, olyasféle őrület, ami az Egyesült Államokat kerítette hatalmába 9/11 után. A gyász jeléül fekete nyakkendőt viseltek a tévébemondók, barátok gyűltek össze a varsói lakásunkban, és arról beszéltünk, hogy a történelem megismételte önmagát abban a sötét, nyirkos orosz erdőben. Kusza, kaotikus emlékeim vannak a rá következő napokról. Emlékszem, hogy elmentem vásárolni egy fekete ruhát a gyászszertartásra, emlékszem, ahogy egy özvegy, aki annyira gyenge volt, hogy állni is alig tudott, sírt a férje temetésén. A férjem, aki elhárította az invitálást, hogy az elnökkel utazzon, minden este kiment a repülőtérre, hogy vigyázzban álljon, amikor a koporsókat hazahozzák.

Eleinte úgy tűnt, hogy a tragédia egyesíti az embereket; végső soron az összes nagyobb pártból tartózkodtak politikusok a gépen. Országszerte zajlottak a temetések. Még Vlagyimir Putyin is megindultnak tűnt, aki akkor Oroszország miniszterelnöke volt. Elment a katasztrófa estéjén Szmolenszkbe, hogy találkozzék Tuskkal, az akkori lengyel miniszterelnökkel. Másnap Oroszország egyik legnézettebb tévécsatornája műsorára tűzte a *Katyń*-t, Andrzej Wajda,

az egyik legnagyobb lengyel rendező érzelmes és igen szovjetellenes filmjét. Sem azelőtt, sem azóta nem mutattak be Oroszországban efféle alkotást ilyen nagy közönség előtt.

De a katasztrófa nem hozta közelebb az embereket. Sem az utána következő vizsgálat.

Lengyel szakértőcsapatok már a baleset napján a helyszínre érkeztek. Elkövettek minden tőlük telhetőt, hogy azonosítsák a holttesteket. Megvizsgálták a roncsot. Miután a feketedoboz előkerült, nekiláttak átírni a pilótafülkében elhangzottakat. Az igazság, ahogy kezdett fény derülni rá, nem volt megnyugtató a Jog és Igazságosság, sem a néhai elnök ikertestvére számára. A gép késve szállt fel, az elnök alkalmasint sietve szeretett volna leszállni, mert az utazást az újraválasztási kampánya nyitányának szánta. Lehetséges, hogy az előző este sokáig fent maradt, és ivott. Szmolenszkhez közeledve a pilóták megtudták, hogy a településen, ahol nem volt igazi repülőtér, csak egy leszállópálya az erdőben, sűrű köd van; fontolóra vették, hogy más irányt vesznek a géppel, ami azt jelentette volna, hogy több órát kell autózni a ceremóniára. Miután az elnök rövid telefonbeszélgetést folytatott a fivérével, a tanácsadói nyilván nyomást gyakoroltak a pilótákra, hogy szálljanak le. Némelyik tanácsadó a protokoll ellenére többször is bement a pilótafülkébe a repülés közben. Ugyancsak a protokollt megszegve a légierő főnöke is bement, és leült a pilóták mellé. *„Zmieścisz się śmiało"*, mondta. Vagyis: Sikerülni fog, legyen bátor. A gép

pillanatokkal később nekiütközött néhány nyírfa koronájának, megperdült, és a talajnak csapódott.

Eleinte úgy tűnt, Jarosław Kaczyński elhiszi, hogy a katasztrófa baleset volt. „Maguk tehetnek róla, meg a bulvárlapok", mondta a férjemnek, akire a borzalmas feladat hárult, hogy tájékoztassa a történtekről. Ezt úgy értette, hogy a kormány hibája, mert a bulvárlapoktól tartva nem volt hajlandó repülőgépeket vásárolni. De ahogy a vizsgálat haladt előre, az eredményei nem találkoztak a tetszésével. Nem volt a gépnek semmi baja.

Talán, mint oly sok ember, akik konteókra hagyatkozva igyekeznek értelmet adni véletlen tragédiáknak, Kaczyński egyszerűen nem tudta elfogadni, hogy a szeretett fivére értelmetlenül halt meg; talán nem tudta elfogadni a még fájdalmasabb tényt, hogy a bizonyítékok alapján az elnök és stábja, esetleg éppen az említett telefonbeszélgetés hatására, nyomást gyakorolt a pilótákra, ilyenformán elindítva a balesethez vezető események láncolatát. Talán bűntudatot érzett – az utazás az ő ötlete volt –, vagy önvád gyötörte. Vagy talán észrevette, akárcsak Donald Trump, hogyan segítheti egy összeesküvés-elmélet a hatalom megszerzésében.

Ahogy Trump a vezető elit elleni gyanakvás szítására használta a születési helyre vonatkozó híresztelést, már a jelöltté válása előtt is, Kaczyński arra használta a tragédiát, hogy felrázza a híveit, hogy új támogatókhoz érjen el a jobbszélen, hogy bizalmatlanságra késztesse őket a kormány, a média

iránt. Időnként arra célozgatott, hogy a gép lezuhanásáért az orosz kormányzat felelős. Máskor a fivére haláláért az akkori kormányzó pártot hibáztatta, amely jelenleg a legnagyobb ellenzéki párt: „Elpusztítottátok, megöltétek őt, rohadékok!" – kiáltotta egyszer a parlamentben.

E vádak egyike sem igaz, és ezt Kaczyński egy bizonyos szinten mintha tudná is. Talán hogy távol tartsa magát a hazugságoktól, az összeesküvés-elmélet terjesztésének feladatát az egyik legrégebbi és legkülönösebb bajtársára, Antoni Macierewiczre bízta, aki nemzedékének tagja, régi antikommunista, noha sajátságos módon orosz kapcsolatai és furcsa szokásai vannak. Titokzatoskodó modora és személyes megszállottságai miatt – azt állította, hogy meggyőző dokumentumnak találja a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvé*-t – még a Jog és Igazságosság is jónak látta a 2015-ös választások előtt ígéretet tenni: Macierewicz biztosan nem lesz honvédelmi miniszter.

Mihelyt azonban a pártja nyert, Kaczyński megszegte az ígéretét, és pontosan erre a posztra nevezte ki Macierewiczet. Macierewicz azonnal elkezdte intézményesíteni a szmolenszki hazugságot. Létrehozott egy kétes alakok alkotta vizsgálóbizottságot, amelyben mások mellett akadt népzenetudós, nyugdíjas pilóta, pszichológus, orosz közgazdász, de egyikük sem értett a légi balesetekhez. Az előző hivatalos jelentést eltávolították a kormányzati weboldalról. Rendőrök jelentek meg az első vizsgálat idején tanúskodó szakértők otthonaiban, kihallgatták őket, és elkobozták a számítógépeiket.

Amikor Macierewicz Washingtonba utazott, hogy találkozzék amerikai kollégáival a Pentagonban, az első dolga volt megkérdezni, nincs-e az amerikai hírszerzésnek titkos információja Szmolenszkről. A kérdés általános aggodalmat keltett a miniszter mentális állapotát illetően.

Amikor néhány héttel a választások után európai intézmények és emberi jogi csoportok reagálni kezdtek a Jog és Igazságosság kormányának cselekedeteire, elsősorban a bíróságok és a közmédia tönkretételére fókuszáltak. A szmolenszki összeesküvés-elmélet intézményesítésére nem, mert az egyszerűen túl bizarr volt ahhoz, hogy kívülállók megértsék. És mégis, az elkövetkezőket igazából nagyrészt az a döntés inspirálta, hogy egy fantáziát helyeztek a kormánypolitika középpontjába.

Bár Macierewicz bizottsága nem állt elő hihető alternatív magyarázattal a katasztrófára, a szmolenszki hazugság megvetette más hazugságok morális alapjait. Akik el tudták fogadni ezt a körmönfont teóriát, azok mindent el tudtak fogadni. El tudták fogadni a megszegett ígéretet, miszerint Maczierewicz nem fog bekerülni a kormányba. El tudták fogadni – még ha a Jog és Igazságosság állítólag „hazafias" és oroszellenes párt is – Maczierewicz döntését, hogy sokakat kirúg az ország legmagasabb rangú katonai parancsnokai közül, hogy fegyvervásárlási szerződéseket mond fel, hogy orosz kötődésű embereket helyez pozícióba, hogy az éjszaka közepén razziát végez egy varsói NATO-létesítményben. A hazugság egyszersmind alapot szolgáltatott ahhoz, hogy

szélsőjobboldali ideológiát valló katonák egyéb kihágásait is toleránsan kezeljék. Bármilyen hibát elkövethetett a párt, megsérthetett bármilyen törvényt, de legalább végül kimondatott az „igazság" Szmolenszkről.

A szmolenszki összeesküvés-elmélet szolgált egy másik célt is: a fiataloknak, akik már nem emlékeztek a kommunizmusra, és egy olyan társadalomnak, ahol az egykori kommunisták nagyrészt eltűntek a politikából, új okot kínált, hogy ne bízzanak a politikusokban, az üzletemberekben és értelmiségiekben, akik kiemelkedtek az 1990-es évek küzdelmeiből, és most az országot vezették. Ami lényegesebb, eszközként szolgált egy új és jobb elit definiálására. Nem volt szükség versenyre, vizsgákra vagy eredményekkel teli szakmai önéletrajzra. Per definitionem igaz hazafi bárki, aki kinyilvánítja hitét a szmolenszki hazugságban – és ezáltal alkalmasnak találtatik kormányzati munkára. És persze nem Lengyelország az egyetlen, ahol ez az egyszerű mechanizmus működik.

Az összeesküvés-elméletek érzelmi vonzereje az egyszerűségükben rejlik. Összetett jelenségekre kínálnak magyarázatot, érthetővé tesznek véletleneket és esetlegességeket, felruházzák a bennük hívőket a kellemes érzéssel, hogy különleges, kiváltságos módon ismerik az igazságot. Azok számára, akik az egypárti állam kapuőreivé válnak, az összeesküvés-elméletek ismételgetésének van még egy hozadéka: a hatalom.

Schmidt Mária nem volt ott a szilveszteri partimon, de őt is régről ismerem. Történész, aki értékes könyveket publikált a magyarországi sztálinizmusról; amikor jómagam írtam a magyarországi sztálinizmusról, nem is kevés segítséget kaptam tőle. 2002-ben ismerkedtünk meg, amikor meghívott Budapestre, a Terror Háza Múzeum megnyitójára, amely intézménytől egyszer díjat kaptam. A múzeum, melynek mindmáig igazgatója, a magyarországi totalitarizmus történetét tárja fel. Megnyitásakor az egyik leginnovatívabb új múzeum volt Európa keleti felében.

A múzeum az első naptól kezdve éles kritikák célpontja is volt. Sok látogatónak nem tetszett az első terem, amelynek egyik falát nyilas, a szemközti falát pedig kommunista propagandát árasztó tévékészülékek borítják. 2002-ben még mindig döbbenetes volt látni a két rezsim összevetését, bár ma már talán kevésbé az. Mások úgy gondolták, hogy a múzeum nem szentel elegendő súlyt és teret a fasizmus bűneinek, bár a kommunisták kétségtelenül sokkal hosszabb ideig uralkodtak Magyarországon, mint a fasiszták, tehát több a bemutatnivaló. Nekem tetszett, hogy a múzeum igyekszik fiatalabbakat is elérni a video- és audiokiállításaival, valamint tárgyak intelligens használatával. Tetszett az is, hogy bemutatja, miként kollaboráltak hétköznapi magyarok mindkét rezsimmel, ami szerintem segíthet a leszármazottaiknak megérteni, hogy az országuk – amiként minden ország – felelősséggel tartozik a saját politikájáért és törté-

nelméért, és kerülnie kell a kívülállók hibáztatásának szűk látókörű nacionalista csapdáját.

Csakhogy pontosan ez a szűk látókörű nacionalista csapda az, amelybe Magyarország most beleesett. Magyarország megkésett számvetése a kommunista múlttal – múzeumok létrehozásával, megemlékezések szervezésével, az elkövetők megnevezésével – várakozásomtól eltérően nem segített megszilárdítani a jogállamiságot. Ellenkezőleg, tizenhat évvel a Terror Házának megnyitása után Magyarország kormányzó pártja semmilyen korlátozást nem tart tiszteletben. Még a Jog és Igazságosságnál is messzebb ment az állami média átpolitizálásában és a magánmédia lerombolásában, ez utóbbit fenyegetésekkel, a hirdetésekhez való hozzáférés akadályozásával, majd azzal érte el, hogy baráti üzletembereket a zaklatás és a bevételelmaradás folytán meggyengült sajtóorgánumok felvásárlására bátorított. Az ideológiai cinkosság tetejébe a magyar kormány az oroszhoz hasonlóan szintén létrehozott egy Orbánhoz lojális üzleti elitet, amely hasonlóképpen részesül az előnyökből. Egy neve elhallgatását kérő magyar üzletembertől azt hallottam, hogy nem sokkal Orbán első kormányra kerülése után a rezsim cimborái azt követelték tőle, adja el nekik a cégét alacsony áron; amikor ő erre nem volt hajlandó, elintézték, hogy „adóellenőrzésekben" és egyéb zaklatásokban legyen része, valamint megfélemlítő kampányban, mellyel szembesülve testőrök felfogadására kényszerült. Végül az illető megannyi hasonló

helyzetben lévő társához hasonlóan eladta a magyarországi javait, és távozott az országból.

Akárcsak a lengyel kormány, a magyar állam is egy Közepes Méretű Hazugságot hirdet: olyan propagandát terjeszt, amely Magyarország problémáiért – köztük a koronavírusért, amivel az ország kórházai rosszul felszerelten kényszerültek küzdeni –, a nem létező muszlim migránsokat, az EU-t és ismét csak Soros Györgyöt teszi felelőssé. Tudományos eredményei dacára Schmidt – aki történész, tudós és múzeumigazgató – az egyik fő kiötlője volt ennek a hazugságnak. Időről időre terjengős, dühödt blogposztokat ír, kikelve Soros ellen, a Közép-európai Egyetem ellen, melynek alapítását Soros finanszírozta, valamint a baloldali értelmiségiek ellen, amely kifejezés nála leginkább liberális demokratákat látszik jelenteni, balközéptől jobbközépig.

Jócskán akadnak az élettörténetében vicces és paradox mozzanatok. Schmidt maga tagja volt az antikommunista ellenzéknek, bár nem tartozott annak kiemelkedő alakjai közé. Egyszer mesélt nekem egy sztorit arról, hogy az egyetemi évei alatt az összes antikommunista ellenzéki ugyanabban a könyvtárban dolgozott; egyszer csak valaki jelt adott, mire mindannyian felkeltek, és indultak kávézni. 1989 után messzemenően haszonélvezője lett Magyarország politikai átalakulásának; a néhai férje vagyont csinált a posztkommunista ingatlanpiacon, minek köszönhetően Schmidt impozáns házban lakik a budai hegyekben. Jóllehet nagyszabású

médiakampány vezetőjeként igyekezett ellehetetleníteni Soros Közép-európai Egyetemét, annak a fia is hallgatója volt. És bár jól tudja, mi történt a hazájában az 1940-es években, lépésről lépésre követte a Kommunista Párt forgatókönyvét, amikor megszerezte az egykor köztiszteletnek örvendő *Figyelő*-t; leváltotta a szerkesztőket, kiebrudalta a független újságírókat, és megbízhatóan lojális kormánypárti szerzőkre cserélte őket.

A *Figyelő* „magántulajdon", és ilyenformán elméletileg független maradt. De kezdettől fogva nehéz volt nem észrevenni, ki pénzeli a magazint. Az egyik lapszám, amelyet a magyarországi civil szervezetek elleni támadásnak szenteltek – a borító vizuálisan egyenlővé tette őket az Iszlám Állammal –, egyszersmind tucatnyi oldalon közölt a kormányzat által fizetett hirdetéseket, a Magyar Nemzeti Bankot, az Államkincstárt és a hivatalos kormányzat finanszírozta Soros-ellenes kampányt reklámozva. A kormányt támogató, egyetlen párt uralta állami sajtónak ezt az újra feltalálását ugyanaz a cinikus hangütés teszi teljessé, amelyet egykor a kommunista újságírók használtak. Jacek Kurski lengyel állami televíziójának magyar változata ez: gúnyos, otromba és alattomos. 2018 áprilisában közölt egy listát úgynevezett „Soros-zsoldosokról" – az „árulókról", akik olyan szervezeteknek dolgoztak, amelyek Sorostól kaptak támogatást –, ilyenformán megbélyegzésnek és támadásoknak téve ki őket. Ugyanezen év decemberében címlapra került Heisler András, a magyarországi zsidó közösség vezetője, olyanképpen,

hogy a képe körül és fölötte bankjegyek – magyar húszezer forintosok – lebegtek.

Schmidt beleegyezett, hogy beszél velem – miután arrogánsnak és tájékozatlannak nevezett –, de azt a feltételt támasztotta, hogy hallgassam meg a kifogásait egy cikket illetően, amelyet a *Washington Post*-ba írtam Magyarországról és egyéb dolgokról. E nem éppen ígéretes invitálás ellenére Budapestre repültem, ahol az általam remélt őszinte beszélgetés lehetetlennek bizonyult. Schmidt kiválóan beszél angolul, de közölte velem, hogy szeretne tolmácsot használni. Egy rémült tekintetű fiatalembert hozott magával, aki az átiratokból ítélve jókora részeket kihagyott az általa mondottakból. És bár két évtizede ismer, Schmidt kirakott az asztalra egy kazettás magnót, amit én a bizalmatlanság jelének tekintettem.

Aztán elismételte ugyanazokat az állításokat, amelyek a blogposztjaiban megjelentek. Fő bizonyítékul arra nézvést, hogy az amerikai Demokrata Párt Soros György „zsebében van", a *Saturday Night Live* egyik epizódját citálta. Annak bizonyítékául, hogy az Egyesült Államok egy „kőkeményen ideológiai alapú gyarmatosító hatalom", egy beszédet idézett, amelyben Barack Obama kritizált egy magyar alapítványt, amiért szobor állítását kezdeményezte Hóman Bálintnak, annak az embernek, aki az 1930-as és 1940-es években Magyarország antiszemita törvényeit megszövegezte. Megismételte az állítását, miszerint a migráció súlyos fenyegetést jelent Magyarországra nézve, és ingerült lett, ami-

kor én többször is megkérdeztem, hol van az a sok migráns. „Németországban vannak!" – csattant fel végül. Persze hogy ott vannak: annak a néhány közel-keleti migránsnak, akinek 2016-ban mégis sikerült belépnie Magyarország területére, esze ágában sem volt maradni. Magyarországon a migráció nem valóságos, hanem kitalált probléma.

Schmidt sértődékeny, indulatos; mindig úgy érzi, hogy fölényeskednek vele, és nem csak én. A közelmúltban Ivan Krastev írt erről a beállítottságról, amelyet a „posztkoloniális" gondolkodásmóddal vetett össze. Egyes emberek, kiváltképp az olyan jeles értelmiségiek, mint Schmidt, akik közönnyel (vagy érdektelenséggel) viseltetnek a demokráciát megalapozó egyetemes értékek iránt, most megalázónak találják, hogy a nyugati demokratikus projekt utánzói voltak, és nem maguk hoztak volna létre valami eredetit. Miközben velem beszélt, Schmidt pontosan ezt a nyelvet használta. „A nyugati média és a nyugati diplomaták kioktatóan beszélnek, mint annak idején a gyarmatokkal tették", mondta. Amikor szóvá teszik az antiszemitizmust, a korrupciót, a tekintélyelvűséget, Schmidt ösztönösen a „semmi közük hozzá" megfelelőjével szokott reagálni.

Mindazonáltal Schmidt, aki sok időt tölt a nyugati demokrácia kritizálásával, nem ajánl helyette semmi jobbat vagy mást. Jóllehet elkötelezett szószólója Magyarország egyediségének és a „magyarság" értékeinek, Schmidt az eredetiségnek teljesen híján lévő ideológiáját egy az egyben a *Breitbart News*-tól vette át, egészen az amerikai egyetemek

karikírozott leírásáig és a „transzszexuális mosdók" gúnyos emlegetéséig. Csakhogy Magyarországon nincs említésre méltó kulturális baloldal, Orbán pedig – aki közvetlen kormányzati ellenőrzés alá vonta a Magyar Tudományos Akadémiát, megfélemlítéssel elhallgattatta a tudósokat, és az országból való távozásra kényszerítette a Közép-európai Egyetemet – sokkal nagyobb fenyegetést jelent a tudomány szabadságára, mint országában a baloldalon bárki. Legalább egy magyar tudóscsoportról tudok, amelynek tagjai úgy döntöttek, hogy nem publikálnak egy olyan választási elemzést, amely a Fidesz által elkövetett csalást mutatott be, mert féltek, hogy elveszítik a finanszírozást, elveszítik a munkájukat. Mária azonban továbbra is a nem létező „baloldal" ellen harcol. Még Steve Bannont és Milo Yiannapoulost is meghívta Budapestre, jóval azután, hogy ezek a szánalmas alakok mindketten megszűntek befolyásos személyiségek lenni az Egyesült Államokban. Végső soron még az alt-right nacionalizmusa is csak egy újabb utánzat.

A másik vicces dolog, hogy mennyire tökéletesen – Orbánnál sokkal jobban – megtestesíti Schmidt a bolsevik ethoszt, amelyet szívből gyűlöl. Mélységesen cinikus. A Soros által a szíriai menekülteknek nyújtott támogatás nem lehet emberbaráti gesztus, hanem bizonyosan a Magyarország tönkretételére irányuló megátalkodott szándékból fakad. Obama észrevételei a szobrot illetően nem voltak őszinték, hanem valószínűleg a Sorossal való pénzügyi kapcsolatot tükrözték. Angela Merkel menekültpolitikája nem fakad-

hatott abból a vágyból, hogy segítsen embereken; alávaló mögöttes szándék vezérelte. „Szerintem ez csak rossz duma", mondta Schmidt. „Úgy gondolom, bizonyítani akarta, hogy ezúttal a németek a jó emberek. És leckéztethetnek mindenkit humanizmusból és erkölcsből. A németeknek mindegy, miből leckéztetik a világ többi részét; egyszerűen csak muszáj leckéztetniük valakit." Minderről eszébe jut az embernek a megvetés, amellyel Lenin a „burzsoá demokrácia" intézményei, a szerinte álságos szabad sajtó és a szerinte nem őszinte liberális idealizmus iránt viseltetett.

De a Közepes Méretű Hazugság Orbán számára beválik – ahogyan bevált Donald Trump és Kaczyński számára –, még ha csak azért is, mert inkább a szavaira, mint a cselekedeteire irányítja a világ figyelmét. Schmidt és én a kétórás, rossz hangulatú beszélgetésünket badarságok megvitatásával töltöttük: Soros György zsebében van-e a Demokrata Párt? A migránsok, akik 2016-ban Németország felé tartva megpróbáltak átjutni Magyarországon – ahová immár egyáltalán nem jöhetnek –, továbbra is fenyegetést jelentenek az országra, ahogy a kormánypropaganda sulykolja? Egyáltalán nem jutott idő arra, hogy a magyarországi orosz befolyásról beszéljünk, amely immár nagyon erős, vagy arról, hogy a múzeuma különleges kiállításai lassan kezdték az országban dívó politikai korrektség új, németellenes, Európa-ellenes formáját tükrözni: 1917 évfordulóján például Schmidt olyan kiállítást rendezett, amely szerint az oroszországi forradalom nem volt más, mint egy német titkosszolgálati művelet.

Nem beszéltünk a korrupcióról és a rengeteg – a Reuters, a *Financial Times* és más lapok által dokumentált – esetről, amikor Orbán barátai személyesen húztak hasznot EU-támogatásokból és törvényalkotási trükkökből. Orbán módszere működik: Beszélj érzelmeket keltő kérdésekről. Állítsd be magad a nyugati civilizáció védelmezőjeként, főleg külföldön. Így senki nem figyel fel az otthoni nepotizmusra és panamázásokra.

Végül nem is tudtam meg sokat Schmidt indítékairól. Biztosra veszem, hogy a nemzeti büszkesége őszinte. De vajon csakugyan azt hiszi, hogy Soros György és néhány láthatatlan szíriai migráns komoly egzisztenciális fenyegetést jelent Magyarországra? Talán ő is az olyan emberek közé tartozik, akik képesek hasznosan meggyőzni önmagukat, hogy higgyék, amit előnyös hinniük. Vagy talán csak éppoly cinikus a saját oldalát, mint az ellenoldalt illetően, és ez az egész egy kifinomult játszma.

A pozíciójának vannak előnyei. Orbán jóvoltából Schmidtnek közel két évtizede rendelkezésére áll a szükséges pénzügyi és politikai támogatás, hogy ne csak a múzeumát felügyelje, hanem még pár történeti intézetet, minek folytán egyedülálló hatalma van annak alakítására, hogy miként emlékezzenek a magyarok a történelmükre, és lubickol ebben a hatalomban. Ebben az értelemben tényleg Maurice Barrès francia író, Julien Benda egyik írástudója jut róla az ember

eszébe. Bár Barrès „értelmiségi szkeptikusként" kezdte, írta Benda, „de e világi csillaga csak akkor ragyogott fel százszoros fényben, legalábbis idehaza Franciaországban, amikor »a szükséges előítéleteknek« szegődött apostolául".* Barrès extrémen szélsőjobboldali álláspontra helyezkedett – miközben meggazdagodott és híres lett. Schmidtnek is segítségére van a dühödt antikolonializmusa.

Talán ezért ügyel ennyire, hogy miközben űzi a játékot, mindig a kormányzó párt jobbszélén maradjon.

A találkozásunkat követően a blogján engedélyem nélkül közzétette a beszélgetésünk erősen szerkesztett átiratát, félrevezető módon úgy állítva be a dolgot, mintha ő készített volna interjút velem, és olybá tűnt, azt szándékozik bizonyítani, hogy „megnyerte" a vitánkat. Az átirat angolul megjelent a magyar kormány hivatalos weboldalán is.

Próbálják elképzelni, hogy a Fehér Ház közzéteszi mondjuk egy olyan beszélgetés átiratát, amelyre a Smithsonian Institution vezetője és Trump egy külföldi kritikusa között került sor, és meg fogják érteni, milyen furcsa ez. De amikor megláttam, ráébredtem, miért egyezett bele az interjúba: előadásnak szánta, mely bizonyítani volt hivatott más magyaroknak, hogy Schmidt lojális a rezsimhez, és kész megvédeni. Ami meg is felel a valóságnak.

* Rónai Mihály András fordítása.

III

A nosztalgia jövője

AZ OLVASÓ, AKI ELJUTOTT IDÁIG – miután mélyen gázolt a lengyel és a magyar politikában, és nehezen kiejthető nevű emberek sokaságával találkozott –, talán kísértést érez ezt az egészet elintézni annyival, hogy csupán regionális jelentőségű történetekről van szó. Sokan talán azt képzelik, hogy az európai demokráciák válsága valamiféle „keleti" probléma, ami sajátosan az „egykori kommunista országok" jellemzője, melyek még nem tértek magukhoz az 1989-et követő másnaposságból.

Csakhogy ez a magyarázat nem találó, ugyanis ezek új mozgalmak. Az 1989 utáni Közép-Európában, az egykori Jugoszláviát nem számítva, nem volt autoritariánus-nacionalista-antidemokratikus hullám. Az a közelmúltban, az elmúlt évtizedben támadt. És nem misztikus „múltbéli kísértetek" miatt horgadt fel, hanem olyan emberek konkrét cselekedeteinek eredménye, akiknek a létező demokráciák nem tetszettek. Azért nem tetszettek, mert túlságosan gyen-

gék, túlságosan utánzó jellegűek voltak, túl határozatlanok, vagy túl individualisták – vagy mert személy szerint ők nem jutottak elég gyorsan előre bennük. Semmi „keleties" nincs abban, hogy Jacek Kurski irigy volt a bátyja sikerére, és úgy vélte, hogy ő többet érdemel. Nincs semmi „posztkommunista" abban, ahogy Schmidt Mária belső elhajlóból talpnyaló lett; igen régi történetek ezek, és nyugaton éppúgy akad rájuk példa, mint keleten. Ebben az értelemben nincs semmi különleges a Moszkva és Berlin között elterülő országokban.

Egy szép nyári estén egy ronda téren lévő athéni halétteremben meséltem az 1999-es szilveszteri partimról egy görög politológusnak. Csendesen nevetett rajtam. Vagyis inkább velem nevetett; nem akart megbántani. De korántsem volt új ez a dolog, amit én polarizációnak neveztem. „Az 1989 utáni liberális pillanat – az volt a kivétel", mondta Sztathisz Kalivasz. Az egység anomália. A polarizáció a normális. Normális a liberális demokráciát övező szkepszis is. Az autoritarianizmus vonzereje pedig örök.

Kalivasz sok egyéb dolog mellett számos közismert könyv szerzője, amelyek polgárháborúkról szólnak, köztük az 1940-es években zajló görögországi polgárháborúról, mely egyike volt az európai történelem sok-sok olyan pillanatának, amikor radikálisan szemben álló politikai csoportok fegyvert ragadnak, és gyilkolni kezdik egymást. Csakhogy a *polgárháború* és a *polgárháború utáni béke* Görögországban többnyire viszonylagos jelentésű fogalmak. 1967 és 1974

között véres katonai junta irányította az országot; 2008-ban heves zavargások voltak Athénban, néhány évvel később egy szélsőbaloldali párt került hatalomra, koalícióban egy szélsőjobboldali párttal. Amikor beszélgettünk, Görögország éppen egy centrista pillanatát élte. Hirtelen divatos lett „liberálisnak" lenni, hallottam Athénban sokaktól, amit úgy értettek, hogy sem nem kommunistának, sem nem autoritariánusnak. Éles eszű fiatalemberek „neoliberálisnak" nevezik magukat, egy olyan jelzőt használva, amely mindössze néhány évvel korábban még szitokszó volt. Kiderült, hogy ez a divat számít: egy évvel a látogatásom után Kiriákosz Micotákisz megnyerte a görögországi választásokat, és miniszterelnök lett.

De még a legderűlátóbb centristák sem voltak meggyőződve arról, hogy ez a változás tartós marad. Többen is így tűnődtek komoran: „Átvészeltük a baloldali szélsőségeseket, és most nekigyürkőzünk a jobboldali szélsőségeseknek." Régóta zajlott egy rosszízű vita a Görögországgal szomszédos egykori jugoszláv tagköztársaság, Észak-Macedónia státuszáról; röviddel a távozásom után a görög kormány kiutasított néhány orosz diplomatát, amiért az ország északi részében igyekeztek Macedónia-ellenes hisztériát szítani. Bármilyen egyensúlyi helyzetet ér is el az ember országa, mindig akad valaki, bel- vagy külföldön, akinek van indítéka felborítani.

Görögországban a történelem cirkularitás benyomását kelti. Most liberális demokrácia van. De utána talán oligarchia lesz, azután pedig lehet, hogy megint liberális demokrá-

cia. Azután lehet külföldi eredetű felforgatás, puccskísérlet, polgárháború, diktatúra vagy talán ismét oligarchia. Így lesz, hiszen mindig is így volt, már az eredeti athéni köztársaság korában is.

Hirtelen cirkulárisnak tűnik a történelem Európa más részein is. Lengyelország megosztottsága a weimari Németország megosztottságára emlékeztet. Az európai radikális jobboldal által használt nyelvezet – az „elitek" elleni forradalom követelése, a „tisztító" erőszakról és az apokaliptikus kulturális összecsapásról szóló megannyi álom – hátborzongatóan hasonló ahhoz a nyelvezethez, amelyet az európai radikális baloldal használt egykor. Az elégedetlen, sértett értelmiségiek – olyan emberek, akik szerint a szabályok nem méltányosak, és nem a megfelelő emberek rendelkeznek befolyással – jelenléte még csak nem is egyedülállóan európai jelenség. Moisés Naím venezuelai író néhány hónappal a Jog és Igazságosság hatalomra kerülése után látogatott Varsóba. Arra kért, jellemezzem az új lengyel vezetőket: Milyenek emberként? Mondtam neki néhány jelzőt: *dühösek, bosszúvágyók, haragtartók*. „Ez pont úgy hangzik, mintha chávezisták lennének", felelte. 2020 elején jártam Venezuelában, és megdöbbentett, mennyire emlékeztet nemcsak a régi marxista–leninista államokra, hanem az új, nacionalista rezsimekre is. Gazdasági katasztrófa és elhallgatott, palástolt éhezés egyfelől, támadások a jogállam, a sajtó, a tudományos intézmények és a mitikus „elitek" ellen másfelől. Az állami

televízió szajkómód propagandát és szemenszedett hazugságokat sugárzott; a megosztottság olyannyira mély volt, hogy még Caracas földrajzán is megmutatkozott. Ebben az értelemben a város nem csak a múltbéli Kelet-Európát, hanem a jelenlegi nyugati világ bizonyos részeit is eszembe juttatta.

Amióta az emberek elvetették az arisztokráciát, megszűntek hinni abban, hogy a vezetés születési alapon örökletes, megszűntek feltételezni, hogy az uralkodó osztályt Isten támogatja, végeérhetetlenül zajlik a vita arról, hogy kik kormányozzanak – kik alkossák az elitet. Európában és Észak-Amerikában néhányan hosszú ideig azon a véleményen voltak, hogy a demokratikus, meritokratikus és gazdasági verseny különböző formái jelentik az örökletes és eleve elrendelt hatalom legjobb alternatíváit. A demokrácia és a szabadpiac azonban még olyan országokban is vezethet nem kívánt fejleményekhez, amelyeket sosem szállt meg a Vörös Hadsereg, és sosem kormányoztak latin-amerikai populisták, ha rosszul szabályozottak, vagy ha senki nem bízik a szabályozókban, vagy amikor az emberek nagyon eltérő kiindulási pozíciókkal lépnek be a versenybe. Ezeknek a versenyeknek a vesztesei előbb-utóbb mindig kétségbe szokták vonni magának a versenynek az értékét.

Lényegesebb, hogy a verseny alapelvei, még ha ösztönzik is a tehetséget, és felfelé való mobilitást teremtenek, nem adnak választ a nemzeti és személyes identitás mélyebben húzódó kérdéseire. Nem elégítik ki az egység és harmónia

iránti vágyat. Legfőképpen pedig nem elégítik ki némelyek vágyát, hogy egy különleges közösséghez, egy egyedülálló közösséghez, egy *felsőbbrendű* közösséghez tartozzanak. Ez nem csupán Lengyelország, Magyarország, Venezuela vagy Görögország számára probléma. Megtörténhet a világ legrégebbi és legstabilabb demokráciáiban is.

Boris Johnsonnal réges-régen, egy brüsszeli estén találkoztam először a férjem társaságában, aki barátja volt Oxfordból – bár a *barátság* itt nem egyértelmű kifejezés. Pontosabban szólva mindketten tagjai voltak a Bullingdon Clubnak, egy unikális oxfordi intézménynek, amely virágkorát élte az 1980-as években, az *Utolsó látogatás* reneszánszának idején, amikor Merchant és Ivory a *Hőség és homok*-ot készítették, és Diana hercegnő feleségül vétetett a Szent Pál-katedrálisban. Nem vagyok biztos benne, hogy a Bullingdon tagjai szükségképpen „barátok" voltak; riválisai és ivócimborái voltak egymásnak, de nem hiszem, hogy nehéz időkben sokan sírnak egymás vállán.

Ha nem került volna ki onnan két miniszterelnök – Johnson és Cameron –, valamint egy pénzügyminiszter, a Bullingdon Club megérdemelten feledésbe merült volna, miután a Merchant–Ivory-korszak véget ért, és a walesi hercegnő elvált. Már az 1980-as években is kezdett paródiává fakulni, amelyet Evelyn Waugh fél évszázaddal korábban, az 1928-ban megjelent *Jámbor pályá*-ban figurázott ki. Ez a könyv a „Bollinger Club" éves gyűlésének híres leírásával kezdődik:

„Sir Alastair lakása felől most fülszaggatóan éles hang hallatszott; aki valaha is hallotta ezt a zajt, összerezzen, ha visszaemlékszik rá: angol dzsentricsaládok vonyítanak így az üvegtörés mámorában."*

Konkrétan tudom, hogy Johnson némelyik tagtársa ma már mélységesen kínosnak érzi a Bullingdont, a régens kori egyenruhájával – melyet frakk, sárga selyemmellény és kék csokornyakkendő alkotott –, a nagyivós, pezsgőben úszó gyűléseivel, a bútor- és ablaktöréseivel és a régi arisztokráciához fűződő, fennhéjázón emlegetett vagy inkább színlelt kapcsolataival. Mások viszont, és azt hiszem, hogy a férjem és Johnson ebbe a kategóriába tartoznak, úgy emlékeznek a dologra, mint egyfajta elnyújtott tréfára. Néhány kivételtől eltekintve a tagok többsége valójában nem volt arisztokrata, vagy ha mégis, akkor nem különösebben rangos. Maga Johnson egy EU-bürokrata fia, és részben Brüsszelben nőtt fel. Radek egy kommunista országból való menekült volt, bár brit humorérzék adatott neki. Mindketten az angol osztályrendszer régi formáival játszottak, magukra öltve némelyik szerepet, mert mulattatta őket. Nem Waugh gonosz paródiája ellenére lelték kedvüket a Bullingdonban, hanem éppen amiatt.

Amikor sor került arra a közös vacsorára, Johnson a *Daily Telegraph*-nek, a brit Tory Párt házi lapjának tudósítója-

* Kéri Tamás fordítása.

ként időzött Brüsszelben. Néhány éve betöltötte már ezt az állást, és szerzett magának némi hírnevet. A specialitását a mulatságos, félig igaz történetek jelentették, melyek egy valóságmorzsára épültek (vagy időnként teljesen nélkülözték a valóságalapot), csúfot űztek az EU-ból, és mindig egy szabályozási tébolydaként ábrázolták. A cikkei olyasféle címeket viseltek, mint például „Fenyegetés a brit rózsaszín kolbászokra". Olyasféle (hamis) híreszteléseket ismételgettek, hogy az EU be fogja tiltani az emeletes buszokat vagy a koktélrák-ízesítésű csipszet. A bennfentesek ugyan nevettek rajtuk, de ezeknek a cikkeknek megvolt a maguk hatása. Más szerkesztők azt kérték, hogy a tudósítóik ugyanolyanfajta témákat találjanak és írjanak meg; a bulvárlapok kezüket-lábukat törve igyekeztek lépést tartani vele. Az ilyesféle cikkek az évek során elősegítették az EU elleni bizalmatlanság felépülését, ami sok évvel később kikövezte az utat a Brexithez. Johnson nagyon is tudatában volt a hatásnak, és örömét lelte benne. „Mintegy átdobáltam ezeket a köveket a kert kerítésén, és figyeltem az odaátról, Angliában lévő üvegházakból hallatszó elképesztő csörömpölésre"– mondta évekkel később a BBC-nek egy rendkívül őszinte interjúban. „Bárminek, amit Brüsszelből írtam, ilyen bámulatos, bombához hasonlatos hatása volt a Tory Pártra, és azt hiszem, ennek révén tettem szert erre az igen bizarr hatalomtudatra."

A londoni „elképesztő csörömpölés" az újságot is kelendővé tette, ami részben megmagyarázza, miért tűrték derűsen Johnson tényked̄ését oly sokáig. Volt azonban egy mélyebb ok

is: a nem egészen pontos cikkek megérintették az akkoriban a kanadai üzletember, Conrad Black tulajdonában lévő *Daily Telegraph,* a *Sunday Telegraph* és testvérkiadványuk, a *Spectator* magazin nosztalgikus, konzervatív olvasóinak és szerkesztőinek mélyen leledző ösztöneit. Jól ismertem ezt a világot. Különböző alkalmakkor írtam cikkeket a *Telegraph*-nak és a *Sunday Telegraph*-nak; dolgoztam a *Spectator*-nál, végül szerkesztőhelyettesként 1992-től 1996-ig egy olyan időszakban, amikor Dominic Lawson irányította a folyóiratot; Dominic ragyogó szerkesztő, mindmáig az egyik legjobb, aki valaha is a főnököm volt. Akkoriban a *Spectator*-nak lepukkant, évtizedek óta kifestetlen irodái voltak a Doughty Streeten. De a nyári partijaink meg az egész délutánt kitöltő ebédjeink azért neves vendégek furcsa sorát vonzották: mások mellett ott járt Alec Guinness, Clive Jamesen, Auberon Waugh – Evelyn fia – és a devonshire-i hercegnő.

Akkoriban minden társalgás, minden szerkesztőségi értekezlet hangvétele csipkelődő volt, minden szakmai megbeszélésé mulatságos, egyetlen pillanatra sem lankadt a tréfálkozás, nem szűnt az irónia. Még a lényegre törőbb cikkek is mesésen szellemes címeket kaptak. Lawson rukkolt elő azzal, amire a legélénkebben emlékszem. A cikk kétségkívül halálos komolysággal szólt Lengyelországról, de ezt a címet kapta: „Gdansking on Thin Ice".*

* Bajosan magyarítható szójáték, mely a *dance* (táncolni, jelen esetben vékony jégen) ige és Gdańsk város nevének hasonló csengésére épül *(a ford.).*

Ritka történelmi pillanat volt ez, amikor Enoch Powell, egy korábbi nemzedék viták övezte, bevándorlásellenes tory politikusa egyidejűleg volt ebédvendég, tiszteletnek örvendő tekintély – és egyszersmind valamiképpen szórakoztató figura. Akadtak tory újságírók és tory parlamenti képviselők, akik abban versenyeztek egymással az ebédlőasztal körül, hogy ki tudja a legjobb „Enoch"-utánzatot produkálni. Lehetséges, hogy még ma is ezt teszik.

Roppantul félrevezető lenne azt állítani, hogy a *Spectator* vonzáskörébe tartozó emberek tulajdonképpen nosztalgiával viseltettek a brit birodalmi múlt iránt. Az 1990-es években senki sem óhajtotta visszaszerezni Indiát, és most sem óhajtja. Volt azonban nosztalgia valami más iránt: egy olyan világ iránt, amelyben Anglia alkotta a szabályokat. Vagy talán pontatlan a nosztalgia kifejezés, mert a barátaim a *Spectator*-nál és a *Spectator* körül nem gondolták magukról, hogy visszafelé tekintenek. Ők úgy vélték, továbbra is lehetséges volna, hogy Anglia alkossa a szabályokat – legyenek azok kereskedelmi, gazdasági vagy külpolitikai szabályok –, ha a vezetői nem teszetoszáskodnának, keményen beleállnának a dologba, ha egyszerűen rendesen odatennék magukat.

Úgy gondolom most, hogy igazából alapvetően ez tetszett nekik Margaret Thatcherben: a tény, hogy kilépett a világba, és kezébe vette a dolgok irányítását. Tetszett nekik, amikor asztalra csapott Európában, kikövetelte, hogy visszatérítést kapjanak az EU-költségvetésből, és egy különítménnyel visszafoglaltatta a Falkland-szigeteket. Thatcher egyik-másik

eredményéről kiderült, hogy merőben szimbolikus jelentőségű, vagy nem különösebben hasznos – a Falkland-szigetek olyan földdarab, ahova a háború vége óta senki sem megy, és amire senki sem gondol –, és igazából a dacos cselekvésével nyerte el a csodálatukat, az eltökéltségével, hogy nem egyszerűen csak tárgyalóként, hanem döntéshozóként viselkedik.

Akkoriban azt gondoltam, hogy a barátaim is hisznek a demokrácia és a szabadkereskedelem egész Európára való kiterjesztésében, és talán hittek is. Thatcher bizonyosan hitt. A kommunizmus elleni harc valóságos küzdelem volt, amelynek megnyerésében ő retorikai és geostratégiai tekintetben is közreműködött. Az Európai Egységes Piac – a hatalmas, európai kereskedelmi zóna, ahol koordináltak a szabályozások, hogy a javak előállítása és cseréje az egész kontinensen zökkenőmentes legyen – tulajdonképpen thatcheri gondolat volt, és nagyrészt a brit diplomácia produktuma. Ez a valaha kigondolt legmélyebb, legátfogóbb szabadkereskedelmi megállapodás, és éppen ez az oka, hogy az európai politikai spektrum protekcionista balszéle mindig is gyűlölte.

Nem oly régen az a gyanú fogalmazódott meg bennem, hogy a „demokrácia", legalábbis mint nemzetközi ügy, sokkal kevésbé volt fontos egy bizonyosfajta nosztalgikus konzervatívnak, mint annak a világnak a megőrzése, amelyben Anglia továbbra is kiváltságos szerepet tölt be: egy világé, amelyben Anglia nem egyszerűen csak egy közönséges, közepes méretű hatalom, mint Franciaország, vagy Németország; egy világé, amelyben Anglia *különleges* – és talán még felsőbbrendű is.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1010508 1881 SZEGED

Részben az volt az oka, hogy némely nosztalgikus konzervatívok mindig is gyanakvással viseltettek az Egységes Piac iránt, amelynek létrejöttéért Nagy-Britannia oly sokat tett. Egyszerűen elfogadhatatlan volt a gondolat, hogy Anglia, az egyetlen európai ország, amely hitük szerint jogosan tekinti magát a második világháború győztesének – az ország, amelyet nem szálltak meg, amely soha nem adta meg magát, az ország, amely kezdettől fogva a jó oldalon állt –, csak más európai országokkal együtt alkothasson szabályokat önmagának. És kifejezetten Angliára gondolok, nem Nagy-Britanniára. Bár az 1990-es években a britek még harcoltak Belfastban az IRA ellen, és a tory barátaim még unionistáknak nevezték magukat, az angol nacionalizmus máris növekedőben volt, a skót nacionalizmussal együtt, amely néhány évvel később elvezet majd az önálló skót kormányzat létrejöttéhez és a skót függetlenség szorgalmazásához.

Visszatekintve nyilvánvaló, hogy az, amit a barátaim akkoriban az Egységes Piacról mondtak és írtak, nagyrészt kitaláció volt, akárcsak Johnson cikkei a *Telegraph*-ban. Az EU-ban senki nem kényszerített szabályokat Nagy-Britanniára: az európai direktívák tárgyalások során születnek, és egytől egyig mindegyiket elfogadta egy brit képviselő vagy diplomata. Az Egyesült Királyság ugyan nem nyert meg minden egyes vitát, ahogy egyetlen ország sem, de semmiféle „brüsszeli maffia" nem kényszerítette a briteket, hogy olyan dolgokat tegyenek, amelyeket nem akartak tenni. Noha ritkán esik róla szó, az Egységes Piacnak sok előnye

volt, még ha a britek olykor alulmaradtak is vitákban. Általa volt Nagy-Britannia az egyik legerősebb szereplő a világ egyik legerősebb gazdasági tömbjében, általa tett szert Nagy-Britannia, méretét meghaladó súlyra a nemzetközi kereskedelem ügyeiben, és kiváltképpen előnyös volt a brit vállalkozóknak. Sikere végül mágnesnek bizonyult az új, keleti demokráciák számára, és segítette az egykori kommunista világot is bevonzani az európai integrációba. Ám végül mindezen előnyök egyike sem volt képes ellensúlyozni a kínos és bosszantó voltát annak, hogy tárgyalni kell más európaiakkal egy kompromisszumokra épülő processzus keretében, amelyben a britek természetesen olykor engedményekre kényszerültek.

Paradox módon ugyanezek az emberek rendkívül nagy örömmel dolgoztak partnerségben az Egyesült Államokkal, még ha nagyon alárendelt szerepben is. Részben azért, mert az Egyesült Államok angol nyelvű ország, és a történelmi gyökerei Nagy-Britanniában vannak. Részben azért is, mert az Egyesült Államok, eltérően Németországtól és Franciaországtól, valódi szuperhatalom, és ebből a dicsőségből valamennyi visszasugárzott az Egyesült Királyságra, s ez jót tett a vezetői hiúságának. „Olyanok vagyunk nekik, mint a görögök a rómaiaknak", mondta egy korábbi tory brit miniszterelnök, Harold MacMillan módfelett önelégülten az 1960-as években. A britek még ma is sok időt töltenek azzal, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közötti „különleges kapcsolatról" gondolkodjanak és írjanak. A *kü-*

lönleges kapcsolatok kifejezés gyakran elhangzik Londonban, Washingtonban viszont alig használják.

A tory előkelőségektől kitelt, hogy elutasítók legyenek az amerikai politikát illetően, és nyíltan sznobok, amikor az amerikai popkultúráról volt szó. Az amerikai külpolitika iránt is csendes szkepszissel viseltettek. Ez az ambivalencia talán Graham Greene *A csendes amerikai* című regényében nyert a legjobban kifejezést, amely egyszerre szeretetteljesen és kegyetlenül ábrázol egy túlságosan is lelkesedő amerikai idealistát Vietnámban. Mindazonáltal Amerika nagy partner volt, globális partner, megfelelő partner a kivételes angolok számára. Ha az amerikaiaknak kedvük telt a demokrácia terjesztésében, akkor az angolok örömmel csatlakoztak hozzájuk.

Amikor az 1990-es évek elején Londonba érkeztem, részben talán azért kaptam tiszteletbeli tagságot a nosztalgikus konzervatívok világában, mert az Amerikával való szövetséget képviseltem, aminek akkor divatja volt. Évekig éltem Lengyelországban, írtam a kommunizmus bukásáról és a poszt-kommunista világ politikájáról. Egyszersmind hasznos kontraszt is voltam, egy komoly külföldi, az ember, aki mindig igyekezett rávenni az angol kollégáit, hogy fejezzék be a viccelődést, és írjanak rázós külföldi helyekről, például Oroszországról vagy Kínáról („Ez ügyben valami komolyra van szükségünk, vegyük rá Anne-t, hogy írjon róla"). Legtöbbnyire távol tartottam magam a brit EU-vitáktól, főleg azért, mert mások sokkal szenvedélyesebbek voltak e vonatkozásban. Egyszer el is mentem Brüsszelbe, hogy a konzervatívok EP-képviselőiről írjak, és rájöttem, hogy többségük kiváló törvényhozó, tájékozott és lelkiismeretes. Csakhogy minél sikeresebbek voltak – minél hatékonyabban dolgoztak Európa megreformálásáért és fejlesztéséért, illetve a demokratikus intézményei működtetéséért –, a pártjuk annál inkább gyűlölte őket. Levontam a következtetést: „Ha meg akarsz kínozni egy toryt, csinálj belőle EP-képviselőt." A konzervatívok már akkor kezdtek két táborra oszlani: azokra, akik azt akarták, hogy az EU sikeresebb és képviseletibb legyen, és azokra, akik egyszerűen ki akartak lépni belőle.

Johnson – aki hozzám hasonlóan az Egyesült Államokban született, és nagyon is rá volt hangolódva az amerikai eszményekre – szintén remekül elvolt ebben az álmatag, bogaras világban. Valójában e világ igazi csillagainak egyike volt, akitől kitelt, hogy valami mulatságosat mondjon egy unalmas európai csúcsértekezletről az egyik nap, másnap pedig egy televíziós kvízműsor közönségét szórakoztassa. Ámde egy ponton mindketten kezdtünk más tennivalók után nézni. Én 1997-ben visszaköltöztem Lengyelországba, és elkezdtem történelmi vonatkozású könyveket írni, ő parlamenti képviselőjelöltként indult a választásokon. Később London polgármestere lett, de azt is megunta. 2013-ban egy interjúban azt mondta, hogy a polgármesteri hivatal nagyon távolinak tűnik az Alsóháztól, ahol a dolgok igazából történnek. „Nagyon elszigetelt vagyok, olyan, mint Kurtz ezredes. Bevettem magam a dzsungelba", mondta, majd

sietve biztosította az interjú készítőjét, hogy ez az egyetlen dolog, ami közös benne az *Apokalipszis most* pszichopata hősével. Ugyanabban az interjúban megismételt egy rögbis metaforát, amelyet használt már korábban. Mint mindig, azt állította, hogy nem törekszik tevőlegesen átvenni a pártja vezetését, de „ha a labda egy kavarodásban a földre kerülne", ő nem ódzkodna felvenni.

Igen sokan észrevételezték azóta Johnson túlzottan nárcisztikus személyiségét, valamint a hasonlóképpen szembetűnő lustaságát. A lódításra való hajlama dokumentált tény. A londoni *Times*-tól a pályafutása elején koholt idézetek miatt bocsátották el, az árnyékkormányból 2004-ben azért tették ki, mert hazudott. A gondosan kimunkált ügyefogyott imázsa mögött könyörtelenség is lapul: Johnson tönkretette az első házasságát, majd a másodikat is – ez utóbbi negyedszázadon át tartott –, és számos további nő életét keserítette meg rendkívül arcátlanul folytatott nyilvános viszonyok sorával.

Kár lenne azonban tagadni, hogy rendelkezik a karizma egy rejtélyes formájával, valami zseniális kvalitással, amely vonzza az embereket, és oldottá teszi őket, valamint ösztönösen képes a tömeg hangulatának megértésére. Egyszer, miután évekig nem találkoztunk, összefutottam vele valahol a Cityben, London pénzügyi negyedében. Polgármester volt akkor, és biciklin ült. Intettem neki, megállt, nagyon megörült a véletlen találkozásnak, és indítványozta, hogy menjünk el egy pubba sebtében meginni valamit. Amikor

kinyitottuk az ajtót, majd nyomban emberek nyomultak felénk, hogy szelfiket kérjenek, valami olyasmit mormogott: „Jaj, ne, megfeledkeztem arról, hogy ez szokott történni." Készült néhány, aztán leültünk csevegni; amikor felálltunk, megismétlődött az egész.

Két másik találkozásunk maradt még meg az emlékeimben, szintén abból az időszakból, amikor Johnson polgármester volt. 2014-ben hallottam egy beszédét, melyet az ókori Athénról mondott. Eltérően sok másik ad hoc nyilvános megszólalásától, ez az előadás igen koherens volt, talán mert előre megírta.

A kezében egy pohár vörösborral gesztikulálva dicsérte Athént egyes részletek tekintetében, szóba került a „szabad kultúrája, a nyitottsága, a toleranciája, az intellektuális kísérletezőkedve, a demokráciája", a jelenkori London nyilvánvaló analógiájaként. Ellenpontozásul beszélt Spártáról is, rámutatva, hogy amiként Periklész megjövendölte, a zord, egyenszabású, militarista társadalom nem hagyott maga után elegáns romokat. Óva intett az új spártaiaktól, szót ejtve a kihívásról, amelyet „a demokratikus szabadsággal szemben globális léptékben" az új autoritariánusok támasztanak. Az emberek őszinte megindultsággal tapsoltak.

Nagyjából ugyanabban az időben elmentem vacsorázni Johnsonnal meg másokkal, és végül a brit EU-tagsággal kapcsolatos népszavazásról kezdtünk beszélgetni, aminek a lehetősége benne volt a levegőben. „Senki nem akar komolyan kilépni az EU-ból", jelentette ki. „A vállalkozások nem akar-

nak. A City [London pénzügyi negyede] nem akar. Nem fog megtörténni." Így beszélt Johnson, amikor egy nagyszerű, modern, multikulturális brit város liberális polgármestere volt, amely város a külvilággal való szoros kapcsolatainak köszönhetően virágzott.

Mindazonáltal a népszavazási kampány idején a Brexitet választotta. És ugyanolyan derűs nemtörődömséggel, a következmények ugyanolyan semmibevételével támogatta a Brexitet, mint amilyennek oly régóta tanújelét adta újságírói tevékenysége és a személyes élete során. Folytatta a viccmesélést és a sztorizgatást. Úgy kalkulált, hogy a Brexit veszíteni fog. David Cameronnak, a miniszterelnöknek ezt az sms-t küldte: „A Brexit úgy lesz szétzúzva, ahogyan a borona zúz szét egy varangyot." Úgy gondolta azonban, hogy a támogatása révén a hőse lesz az euroszkeptikus toryknak, akiknek hangolásáért az írásaival olyannyira sokat tett. És bizonyos értelemben a számítása nagyon is bevált, bár talán nem úgy, ahogy várta.

Az események „normális" menete mellett, vagyis ha nem kerül sor a Brexitre, Johnson talán soha nem lett volna miniszterelnök. A párt, amely David Cameront választotta – a mérsékelt centristát, akinek feltett szándéka volt „méregteleníteni" a Tory Pártot a dühödten ágáló vezetők sora után –, bajosan választott volna egy olyan kockázatos alakot, mint Johnson, akinek a múltjában nagyotmondások, kirúgások és szexbotrányok követték egymást. Johnson azért lett pártvezér, mert a párt nem tudta, ki más lehetne. Bekövetkezett a rögbis kavarodás, és valaki tényleg elejtette a labdát.

A kétségbeesés a 2016-os referendum után kezdődött, amelynek eredménye engem nem lepett meg. Néhány nappal a szavazás előtt egy este vacsoravendégségen voltam, ahol mindenki leírta a jövendölését, miután egy rekesz bor ígértetett annak, akinek a jövendölése legközelebb jár az eredményhez. Én azt írtam, hogy a „távozás" – mármint a „távozás az EU-ból" – fog nyerni 52:48 arányban. Így is lett. Nem volt szívem átvenni a bort, a házigazda ugyanis keményen dolgozott a „Maradás" kampányban, és le volt sújtva az eredmény miatt. A Tory Párt azonban határozottan meglepődött. A vezetői – a lordok, a pártfőnökök, a parlamenti frakció főemberei, a központi hivatal, mindazok, akik akarták a Brexitet, és azok, akik nem – a legkevésbé sem készültek arra, hogy egyáltalán gondoljanak az EU, ama szervezet elhagyására, amely az 1970-es évek óta formálta és alakította a brit gazdaságot, a brit diplomáciát és Nagy-Britannia szerepét a világban. Ahogyan Johnson sem.

2019-re a helyzet sokkal rosszabb lett: a toryk végigcsináltak három évet a katasztrofális teljesítményt nyújtó Theresa Mayjel, akiből a dolgok rendes menete mellett valószínűleg szintén nem lett volna soha miniszterelnök. May igen gyorsan beteljesítette mindenki legrosszabb várakozásait, megbocsáthatatlan hibák sorát követte el. Úgy léptette életbe az 50. cikkelyt, az EU elhagyására irányuló jogi mechanizmust

– amelynek következményeként legkésőbb két éven belül mindenképp ki kellett lépni –, hogy nem volt tudható, mit is von valójában maga után a Brexit. 2017-ben szükségtelen parlamenti választást írt ki, és elveszítette a többségét. Ami a legrosszabb, destruktív mederbe terelte a Brexitről zajló vitát. May a kezdet kezdetén észrevehette volna, hogy a szavazás eredménye nagyon szoros lett, Nagy-Britanniát nagyon szoros gazdasági és politikai szálak kötik Európához, és az Egyesült Királyság akkor járna el helyesen, ha „intelligensen" távozna, nem pedig „ostobán": a britek maradhattak volna tagjai az Egységes Piacnak, amit ők maguk találtak ki, vagy legalábbis egy vámuniónak.

Ehelyett a „kemény" és a „puha" Brexit polarizáló nyelvezetét használva az előbbit választotta, és úgy döntött, hogy az ország távozik mindkét intézményből. A döntését azonmód megtapsolták mindazok, akik azt kívánták, hogy Nagy-Britannia harsányabban kiabáljon a világban. Egyszersmind éppen akkor, amikor sok angol tory elveszítette az érdeklődését Belfast iránt, feltámasztotta a megoldatlan határkérdés problémáját Észak-Írország és az Ír Köztársaság között. Mivel az ír szigetnek az északi és a déli része egyaránt az EU-hoz tartozott, határ tulajdonképpen nem létezett már. Az ír kormány, bírva az EU támogatását, nem volt hajlandó beleegyezni határépítésbe – ez azonban azt jelentette, hogy vagy Nagy-Britannia kénytelen valamiféle vámunióban maradni az EU-val, vagy pedig Észak-Írországnak kell az Egyesült Királyság többi részétől eltérő szabályokat követnie.

Mindig akadt valaki, aki számára ezek a megoldások mind elfogadhatatlanok voltak. Hosszú hónapokon át zajlott a civakodás. May senkivel sem konzultált, semmilyen erőfeszítést nem tett, hogy esetleg megegyezzen más pártokkal, és kiderült róla, hogy politikusi képességekkel még nyomokban sem rendelkezik; három egymást követő szavazáson sem sikerült elfogadtatnia a parlamenttel a kilépési megállapodást, kétszer elhalasztotta a Brexitet, majd lemondott.

A toryk támogatottsága kezdett fogyatkozni, és a 2019. májusi EP-választáson csaknem teljesen odalett. Mindössze négy, szánalomra méltó, meggyötört tory képviselő maradt. A pártnak új vezető kellett, olyasvalaki, aki képes összehozni a párt különböző szárnyait, levezényelni a Brexitet, és visszaszerezni a támogatottságot. Egyszersmind kellett valaki, aki képes történeteket mesélni, megnevettetni az embereket, visszahozni az angol felsőbbrendűség érzetét. Előhúzták a tréfamestert.

A nosztalgia, írta Szvetlana Bojm orosz festőművész és esszéíró *A nosztalgia jövője* című elegáns könyvében, két formában szokott jelentkezni. Némelyek az általa a „reflektív" jelzővel illetett, az emigránsokra vagy az esztétákra jellemző nosztalgia rabjai, azé a nosztalgiáé, amely megsárgult levelek és szépiafotográfiák gyűjtőire hat; ez azoknak a nosztalgiája, akik szeretik a régi templomokat, még ha soha nem is járnak istentiszteletre. A reflektív nosztalgiázóknak hiányzik a múlt, és álmodnak a múltról. Némelyikük tanulmányozza a múl-

tat, sőt siratja a múltat, kiváltképp a saját, személyes múltját. De igazából nem kívánkoznak vissza a múltba. Talán azért nem, mert a lelkük mélyén tudják, hogy a régi tanyaház romokban áll, vagy mert a felismerhetetlenségig megváltozott, vagy mert csendesen belátják, hogy egyébként sem tetszene már nekik. Valaha talán kellemesebb és egyszerűbb volt az élet, de ugyanakkor veszélyesebb is, vagy unalmasabb, esetleg igazságtalanabb.

A reflektív nosztalgiázóktól radikálisan eltérnek azok, akiket Bojm resztoratív nosztalgiázóknak nevez; ezek közül korántsem mindenki tekinti magát nosztalgiázónak. A resztoratív nosztalgiázók nem egyszerűen csak régi fényképeket nézegetnek, és családi történeteket rakosgatnak össze. Mítoszteremtők és építészek; emlékműveket emelnek, és nacionalista politikai projekteket indítanak. Nem egyszerűen csak merengeni akarnak, vagy tanulni a múltból. Szeretnék, ahogy Bojm fogalmaz, „újjáépíteni az elveszett otthont, és kitölteni az emlékezet hézagait". Sokuk nem veszi észre, hogy a múltra vonatkozó fikcióik azok, amik: „Hiszik, hogy a projektjük az igazságról szól." Nem érdekli őket az árnyalt múlt, egy olyan világ, amelyben a nagy vezetők gyarló emberek voltak, amelyekben a híres katonai győzelmek végzetes mellékhatásokat vontak maguk után. Nem ismerik el, hogy a múltnak talán megvoltak a maga árnyoldalai. A történelem képregényváltozata kell nekik, és ami fontosabb, szeretnének benne élni, most rögtön. Nem azért akarnak múltbéli szerepeket eljátszani, mert ez szórakoztatja őket; hanem úgy

akarnak viselkedni, ahogy hitük szerint az őseik tették, irónia nélkül.

Nem véletlen, hogy a resztoratív nosztalgia gyakorta kéz a kézben jár az összeesküvés-elméletekkel és a közepes méretű hazugságokkal. Nem kell ezeknek olyan durvának vagy őrültnek lenniük, mint a szmolenszki konteónak vagy a Soros-konteónak; a teljes alternatív valóság helyett elég bűnbakokra utalgatni. Elég ha magyarázatot kínálnak: a nemzet azért nem nagy már, mert valaki megtámadott, megmételyezett bennünket, kiszívta az erőnket. Valaki – a migránsok, a külföldiek, az elitek, vagy akár az EU – megzavarta a történelem menetét, és emiatt a nemzet csak árnyéka hajdani önmagának. Az esszenciális identitást, amely egykor a miénk volt, elvették, és a helyére valami olcsó, mesterséges dolgot tettek. Végül azok, akik a resztoratív nosztalgiát meglovagolva hatalomra törnek, magukévá szokták tenni ezeket az összeesküvés-elméleteket vagy alternatív történelmet vagy alternatív füllentéseket, akár van valóságalapjuk, akár nincs.

A „resztoratív nosztalgia" koncepciója kötődik más érzésekhez is. Fritz Stern, a német–amerikai történész (maga is migráns: zsidó családja 1937-ben érkezett Wrocławból New Yorkba) írt egy párhuzamos jelenségről, amelyet másképp, „kulturális kétségbeesésnek" nevezett. Legelső könyvében, amely az 1960-as években jelent meg, rövid életrajzokat írt különböző tizenkilencedik századi – intenzív társadalmi, gazdasági és politikai változás korában élő – német értelmiségiekről, akikre ez hatott. Egyikük egy titokzatos német

művészettörténész, Julius Langbehn volt, akinek saját könyve, a *Rembrandt mint nevelő*, így kezdődik:

„Fokozatosan nyílt titokká vált, hogy a német nép kortárs lelki élete lassú romlás, sőt némelyek szerint gyors romlás állapotában leledzik. A tudomány mindenhol specializációvá züllik; a gondolat és az irodalom mezején hiányoznak a korszakalkotó individuumok... Ennek az országnak a demokratizálódó, egyenlősítő, atomisztikus tendenciája nyilvánul meg ebben az egészben kétségkívül..."

Langbehn 1890-es portréja a holland festőről nem életrajz vagy kritika volt, hanem inkább kvázifilozófiai értekezés, egy hosszúra nyúlt vitairat. Rembrandt, Langbehn felfogásában, megtestesített egy eszményt, „az élet, a művészet, az individualitás legmagasabb formáját". Egyszersmind képviselt valamit, ami elveszett: Rembrandthoz képest a modern emberek, kiváltképpen a németek, „pigmeusok", olyan emberek, akiknek nincs kötődésük a múlthoz vagy a röghöz. „Demokraták", pejoratív értelemben; tucatemberek, akik teljesen híján vannak az eszményeknek, az álmoknak, a tehetségnek.

Langbehn a kora vezető elméiben sem bízott különösebben. Nem volt kedvére való a tudomány, a technika és a modernitás. Jobban tetszett neki a művészet, a spontaneitás és egy autentikusabb fajta létezés, amilyenben vélekedése szerint Rembrandt élt. Nem szerette a zsidókat, főleg a szekularizált zsidókat, akiknek, mint írta, „se vallásuk, se jellemük, se otthonuk", ugyanis a kortárs élet gyökértelenségét szimbolizálták. De nem ez volt a fontos témája. Áthatotta a könyvét a nosztalgia egy másik, jobb kor iránt, amikor az emberek nem passzívak voltak, hanem aktívak, amikor nagy vezetők komoly hatással lehettek a világra. Bár kaotikus írásmű, és csak távolról kapcsolódik a művész életéhez, a *Rembrandt mint nevelő* hatalmas bestseller lett. Lelkében érintette meg a gyorsan iparosodó, tizenkilencedik századi Németországot, jóval az első világháborúval járó tömeges erőszak és a rá következő, megalázó vereség előtt, hozzájárulva a resztoratív nosztalgia hullámához.

Valamikor az 1990-es és a 2010-es évek között számos komoly brit toryt – újságírókat, írókat, egyes politikusokat – hasonlóképpen hatalmába kerített valami, ami erősen hasonlatos a kulturális kétségbeeséshez, amelyet Stern Langbenhnél azonosított. Ez jóval a Brexit-referendum előtt vette kezdetét. Én a thatcherizmus végétől datálom, ami egybeesett a hidegháború végével, mely visszatekintve nagyobb jelentőségű fordulópont volt Nagy-Britannia számára, mint akkoriban gondoltuk. A kommunizmussal való konfliktus lehetőséget nyújtott a brit konzervatívoknak, akárcsak amerikai szövetségeseiknek, hogy részt vegyenek egy igen sikeres morális keresztes hadjáratban; 1989-ben, amikor ledőlt a berlini fal, és gyorsan összeomlottak a kommunista rezsimek, úgy érezték, hogy a történelem őket igazolta. A hidegháború idején a héják népszerűtlenek voltak. Csúfot űztek belőlük a baloldaliak, akik közül sokakkal együtt jártak egye-

temre, együtt dolgoztak újságíróként vagy politikusként. De ők ragaszkodtak ahhoz, amiben hittek. Most bizonyítékot nyertek arra, hogy Thatchernek igaza volt. Közösen harcoltak azok ellen, akiket elbűvölt a kommunizmus – és győztek.

Ámde mihelyt véget ért a harc, vákuum keletkezett. Soksok egyéb ügy, cél hirtelen kevésbé érdekesnek, kevésbé dicsőségesnek tűnt. John Major miniszterelnök, aki Thatcher után következett, hét évig töltötte be a hivatalát, és George H. W. Bush elnökhöz hasonlóan fontos szerepet játszott a háború utáni Európa újraegyesítésében. John Major afféle self-made man volt, ráadásul megidézőn, sőt nosztalgikusan beszélt az angol múltról, és állításuk szerint a nosztalgikus konzervatívok csodálták, valójában azonban utálták. Ez részben talán sznobságból fakadt: John Major nem járt egyetemre. De utálták azért is, mert Thatchertől eltérően nem próbált morális keresztes hadjáratot vezetni. Nem hirdetett transzformatív gazdasági reformprogramot, nem szorgalmazott forradalmi változást. A thatcheri turbulencia évei után úgy gondolta, hogy elég szép csendben elkormányozgatni jobbközépről, együttműködve az európai szövetségesekkel, valamint az Egyesült Államokkal. Kellőképpen népszerű volt az országban ahhoz, hogy 1992-ben újraválasszák, de azok körében, akiknek intellektuális bázisául kellett volna szolgálniuk, cseppet sem ébresztett csodálatot. Conrad Black partiján, amelyre a választás napjának estéjén került sor a Savoyban, végignéztem, ahogy a konzervatív szerkesztők és

a toryk pénzügyi támogatói lelkesedés nélkül osztrigát majszolnak, pezsgőt kortyolgatnak, és mormogva hangot adnak a meglepetésüknek.

Tony Blair megválasztása még inkább árnyékot vetett a konzervatív párt reflektív nosztalgiázóira. Blair, ahogy Charles Moore, Thatcher életrajzírója nyilvánvalóvá tette, sok tekintetben Thatcher legfontosabb tanítványa volt. Elfogadta, hogy szükség van szabad piacokra, magáévá tette az Egyesült Államokkal való partnerséget, középre vitte és tizenkét éven át hatalomban tartotta a Munkáspártot. De nem volt benne semmiféle nosztalgia. Nem törődött Anglia különlegességével. Ehelyett a modernitását hangsúlyozta, keblére ölelte a társadalmi változást, bátorította Nagy-Britannia gazdasági integrációját Európával és a világgal, és a skót parlament, valamint a walesi nemzetgyűlés létrehozásával hatalmat vont el Londontól, és gyengítette Anglia hangját az országos politikában. Belement egy sor kompromisszumba, amelyek véget vetettek a régóta fennálló konfliktusnak Észak-Írországban. Egyebek közt azért volt sikeres, mert azok az északiak, akik írnek érezték magukat, az EU-nak köszönhetően szert tehettek ír útlevélre. A szuverenitásnak ez az elmosása végül békét teremtett.

A nosztalgikus konzervatívok számára Blair katasztrófát jelentett. Az 1980-as évek diadalmas hangulatának helyébe igazi harag lépett. Szinte senkit nem feszített hevesebben a harag, mint Simon Heffert, e ragyogó történészt és publi-

cistát, a *Spectator* szerkesztőhelyettesét, aki az 1990-es évek elején közvetlenül előttem töltötte be ezt az állást, és sokáig nagylelkű, lojális barátom volt. Az egyetlen krikettmérkőzésre, amin életemben voltam, Simon vitt el, aki mélységesen és őszintén rajong az angol irodalom, az angol mozi és az angol zene iránt, és ő ismertette meg velem az Ealing Studios komédiáit, ezeket az 1940-es és 1950-es években készült vidám és okos filmeket, amelyek közül néhányat nála néztem meg. Az egyik gyermekének a keresztanyja vagyok, ahogy Ania Bielecka az én egyik gyerekem keresztanyja. Az idő nagy részében, amíg munkatársak voltunk, erőteljesen, bár még így is viszonylag kedélyesen támadta John Majort, az EU-t és a modern Nagy-Britannia állapotát. A 2000-es évek közepére, amikor már nem Nagy-Britanniában éltem, és csak hébe-hóba találkoztunk, tajtékzott dühében az éveken át tartó munkáspárti vezetés miatt. 2006-ban – egy olyan pillanatban, amikor nehéz volt elképzelni, miként fog bármelyik konzervatív vezető valaha is vereséget mérni ismét a Munkáspártra – például ezt írta:

„...szerencsés születésem folytán véletlenül csak kilenc és fél esztendős voltam, amikor az 1960-as évek véget értek – azt mondom, szerencsés, mert amikor végignézek egy országon, melyet olyanok vezetnek, akik nálam tíz évvel idősebbek, és még mindig a füvet szívó, békét és szeretetet hirdető, bozontos hippiknek a szellemiségére vannak rákattanva,

amiről az a gyászos évtized híres, hálát adok az égnek, hogy megúsztam... Az egykori diák-politikai aktivisták alkotta kormányunkat... teljesen megbéklyózzák a saját, tizenéveskori előítéletei, és teljesen unalmasak e vonatkozásban. És a kár, amelyet ezek az emberek, bölcsesség hiányában a társadalomnak okoznak, továbbra is hatalmas, és minden tekintetben olyan ártó, mint a drogok jelentette veszedelem, amellyel kapcsolatban mostanáig oly nemtörődömséggel viseltettek."

Nem is csak a drogok jelentették a problémát. Heffer mindenfelé hanyatlást látott maga körül: támadófélben lévő polkorrektséget, valamint „ádáz bűnözéshullámot". A fő baj az, írta Heffer Langbehn szellemében, hogy „az érdem eszménye kiveszett a közéletből". Akárcsak német elődje, ő is sajnálkozott a tény felett, hogy a modern kor nem termel már ki nagy vezetőket. Nem voltak Churchillek, sem Thatcherek, csak Tony Blair Munkáspártjának a füvet szívó, békét és szeretetet hirdető bozontos hippiktől átvett szellemisége. A modern vezetést illetően a hite akkor sem tért vissza, amikor a konzervatívok végül ismét kormányra kerültek. Röviddel azután, hogy David Cameront a Tory Párt vezetőjévé választották, Heffer azt írta, hogy Cameron „politikai pályája során soha, a legcsekélyebb jelét sem mutatta elveknek". Az elkövetkező hét évben aztán ugyanennek a mondatnak ilyen-olyan változatait ismételgette sok-sok cikkben,

egészen a Brexit-referendum kampányáig. A távozás mellett szállt síkra, és egy hónappal a szavazás előtt Cameront „hazugnak" nevezte. Ugyanabban a cikkben haszontalan intézmények jellemezte „banánköztársaság" minősítéssel illette az Egyesült Királyságot.

Heffer cikkei ugyan páratlanul vitriolosak voltak, ám a mögöttük meghúzódó frusztráció korántsem ment ritkaságszámba. Ugyanabban az időben Roger Scruton, nagyszerű konzervatív filozófus és szintén régi barátom írt egy könyvet *Anglia, egy eltűnő ideál* címmel, amely őszinte volt, megindító, szépséges és még Heffer újságírói munkásságánál is mélységesebben apokaliptikus. Az 1980-as évek végén ismerkedtem meg Scrutonnal, amikor egy jótékonysági akciót irányított, melynek keretében kelet-európai másként gondolkodóknak küldtek pénzt egyetemi hallgatókat és másokat alkalmazva kézbesítőként; én ezek egyike voltam. Scrutont a kommunizmus bátor kritikusaként ismertem meg egy olyan időszakban, amikor nem volt divatos annak lenni. De az *Anglia, egy eltűnő ideál* másról szól. Scruton annak kifejtésével kezdi, hogy a könyvvel hitet kíván tenni a civilizáció mellett, amely – mint mondta – „engem is formált, s amely eltűnőben van a világból". Nem elemzés vagy történetírás volt ez, hanem „halotti beszéd", hogy „a filozófus szemével mutassam be, mit is veszítünk a régi életforma eltűnésével". A következő, elegánsan megkomponált fejezetek tisztelettel adóztak annak, ami Scruton szerint a halott vagy haldokló Anglia volt: az angol kultúrának, az angol vallásnak, az angol

jognak, az angol karakternek. Klasszikus, reflektív nosztalgia ez, és a kulturális kétségbeesés egy rendkívüli kifakadásával végződik:

„A régi Anglia, amelyért a szüleink harcoltak, izolált, autópályákkal határolt zsebkendőnyi telkekből áll. A családi gazdaság, amely egykor kis mennyiségben, de csaknem mindent megtermelt, s ezzel lényegében meghatározta Anglia arculatát – a végső eltűnés szélén áll. A kisebb városok elveszítették központjukat, a nagyvárosokban csaknem minden régi épületet leromboltak, s helyükre hatalmas acélmonstrumokat építettek, amelyek éjszakánként üresen állnak a megvilágított betonrengetegben. Az éjszakai égbolt már nem látható, csak egy halvány, narancsszínű derengés: Anglia egy senki földje lett, egy »máshol«, amelyet úgy irányítanak, hogy az »igazgatók« kirendeltségeiket repülőgépen látogatják, s a neonfényben sütkérező átokföldje szélén épült nemzetközi szállodákban laknak."*

A rajongása a vidék iránt, a tény, hogy egész életében a premodern építészeti stílusok szószólója volt, valamint a közösségekbe és helyi intézményekbe vetett hite indíthatta volna Scrutont az EU támogatására, amelynek politikája kifejezetten igyekszik védeni és támogatni az európai termékeket és

* A Scruton könyvéből idézett szövegrészek mindegyikét Csaba Ferenc fordította *(a ford.)*.

márkákat, oltalmazni az európai építészetet és mezőgazdaságot – és vele az európai vidéket –, amelyre időnként piaci erők fenekednek. Felszólíthatta volna az EU-t, hogy tegyen többet ilyen téren, vagy tegye jobban, amit tesz; tekinthette volna az EU-t annak, aminek sok európai tekinti, védőgátnak az egyre inkább Kína, az Egyesült Államok és globális cégek és bankok dominálta világgal szemben, amely a legkevésbé sem törődik a Scruton által szeretett európai kisvárosokkal. Scruton azonban, akárcsak Heffer és sokan mások, az ellenkező következtetésre jutott.

Az EU annak rendje és módja szerint egyfajta fixációvá vált a nosztalgikus konzervatívok számára. Eltekintve az EU politikájára és magatartására vonatkozó jogos kritikáiktól – és természetesen sok ilyet fel lehet emlegetni –, „Európa" némelyikük szemében megtestesülése lett minden egyébnek, ami elromlott, magyarázata az uralkodó osztály erőtlenségének, a brit kultúra középszerűségének, a modern kapitalizmus ocsmányságának és a nemzeti életerő általános hiányának. A brit parlamentet meggyengítette, hogy tárgyalni kényszerült a szabályozásokról. A Nagy-Britanniában dolgozó lengyel vízvezeték-szerelők és spanyol adatelemzők nem közös kultúrán osztozó európai barátok voltak, hanem a nemzeti identitást fenyegető migránsok. Az idő múlásával ezek a vélekedések egyre inkább felerősödtek, olyannyira, hogy lassan új törésvonalakat hoztak létre, kapcsolatokat alakítottak át, gondolkodásokat változtattak meg. 2012-ben a férjem beszédet tartott egy konferencián,

és arra kérte Nagy-Britanniát, hogy ne csupán maradjon az EU-ban, hanem vezesse azt. A következőket mondta: „Az EU angol nyelvű hatalom. Az Egységes Piac brit ötlet volt… Önök lehetnének, ha akarnának, az európai védelmi politika vezetői." A beszéd írott változata megjelent a *Times*-ban; Hoffer haragos levelet írt nekem róla. Később én is írtam neki néhány hasonlóan haragos levelet, és egy jó darabig nem beszéltünk egymással.

Anglia azon lakói számára – és az ilyen emberek zömmel Angliában éltek, nem Skóciában, Walesben vagy Észak-Írországban –, akik ezen a prizmán keresztül szemlélték a világot, az Európa elleni küzdelem lassan kezdett hősi harcnak látszani, amely nyilvánvaló reminiszcenciákat hordozott a múltat illetően. A popkultúra révén a második világháború máris a modern történelem központi fontosságú eseményévé vált, és a Brexit-kampány gyönyörűen illeszkedett ebbe a történetbe. A referendum és a Brexit közötti szélcsendben két filmet mutattak be Churchillről és egyet Dunkerque-ről. Andrew Roberts Churchill-életrajza 2018-ban bestseller lett; Johnson saját Churchill-életrajza is nagy sikert aratott néhány évvel korábban. William Cash tory parlamenti képviselő, aki pályafutását annak szentelte, hogy kiléptesse Nagy-Britanniát az EU-ból, egy 2016-os interjúban az ország EU-tagságát Chamberlain „megbékítési" politikájához hasonlította. Ugyanebben az interjúban a normandiai partraszállás során elesett édesapja emlékére hivatkozott, miközben azt fejtegette, miért nem akar ma egy „németek

által uralt" Európában élni. A referendum előtt írt utolsó cikkében Heffer úgy jellemezte az EU-t, mint olyan szervezetet, amelynek Nagy-Britannia két évtizeden át lehetővé tette, hogy „külföldi hatalomként felette álljon a (brit) bíróságoknak és a (brit) választott kormánynak". A kilépésért kampányolókról azt állította, hogy „a második világháború óta nem ismert és most felhorgadó nemzeti tudatosság" képviselői. Megidézve a Blitz szellemét, kijelentette: „Ez a mi nagyságunk pillanata."

Ez a resztoratív nosztalgia felé fordulás indította Heffert arra, hogy jóval 2016 előtt elutasítsa a Konzervatív Pártot. Nekem valamikor az 1990-es években azt mondta, hogy a Függetlenségi Pártra (UK Independence Party) fog szavazni, egy egyetlen ügyre, Nagy-Britannia EU-ból való kiléptetésére összpontosító politikai mozgalomra, bár persze nem tudom, hogy tényleg így cselekedett-e; emlékszem, hogy meglepődtem, mert sosem hallottam előzőleg a UKIP-ról, amely akkor marginális szervezet volt. A UKIP gyakorlatilag az angol nacionalizmus pártjaként funkcionált, brit „függetlenség" alatt valójában angol újjászületést értett. A UKIP alapítója és vezetője, Nigel Farage jómódú kereskedő volt a Cityben, egy tőzsdeügynök fia, aki tweedzakót viselt, pubokban sörözgetve fényképeztette magát, és képmutató módon azt állította, hogy az egyszerű emberek nevében emel szót az „elit" ellen. Nem osztozott Scruton burke-i, elégikus nosztalgiájában; Heffer haragjára épített, amely Nagy-Britannia irányítói ellen irányult, és politikai célra használta.

Semmiképpen nem értelmiségi volt, hanem olyan ember, aki, mint Benda írástudói, politikai projektté ötvözte és formálta mások gondolatait. A toryk eleinte megvetették. Azután, amikor a UKIP csillaga emelkedni kezdett, megpróbálták másolni.

Voltak olykor rasszista felhangjai ennek a fajta angol nacionalizmusnak: fekete „angolok" per definitionem nem létezhetnek, még ha fekete britek létezhetnek is. De valójában nem bárkinek is a bőrszínéről szólt ez. Az „angolság" koncepciója végső soron kizárta a belfasti brit íreket is éppúgy, mint a glasgow-i brit skótokat és mindenki mást az Egyesült Királyság kelta peremvidékén. A hívei kezdtek egyenesen úgy vélekedni, hogy ha az EU-ból való távozás az Egyesült Királyság felbomlásához vezet – és mindig is tudták, hogy ez bekövetkezhet –, ám legyen. Hajlandó volt megfizetni ezt az árat John O'Sullivan, Margaret Thatcher egykori beszédírója is. „Ó, Skócia elmegy majd, mi pedig folytatjuk", mondta nekem pár évvel ezelőtt.

Némelyek számára a potenciális alkotmányjogi és politikai káosz nem csupán a Brexit sajnálatos velejárója volt, hanem részét képezte a vonzerejének. Dominic Cummings teljesen más stílust vett fel, mint a perforált cipőt és Barbour-dzsekit viselő nosztalgikus konzervatívok. Tudomásom szerint ő soha a legcsekélyebb sóvárgást sem árulta el a múlt iránt. Ámde szociológiailag Cummings – a Kilépés-kampány egyik vezető korifeusa, majd Johnson első számú tanácsadója – szoros kapcsolatban állt a nosztalgikus kon-

zervatívokkal. A *Spectator* egyik szerkesztőjének férje volt, egy baronet veje, egy híres bíró unokaöccse, és Oxfordban szerzett bölcsészdiplomát. Ami fontosabb, részben osztozott a fogékonyságukban, kiváltképp ama hitükben, hogy Angliát illetően valami lényeges meghalt, odaveszett. A Brexit-kampány utolsó időszakában és a rá következő hónapokban Cummings műszaki és katonai zsargonnal tűzdelt blogposztok sorát írta, megvetően szólt a brit parlamentről, a brit politikusokról, a brit közszolgálatról, és ugyan nagyon más nyelvet használt, mint Heffer, pontosan ugyanolyan szintű indulat fűtötte. „Intézményeink szisztematikus diszfunkciója és groteszk inkompetensek befolyása" miatt háborgott, a brit politikacsinálást illetően pedig úgy fogalmazott, hogy „vakok vezetnek világtalanokat".

Cummings, bár soha nem nevezte magát nosztalgikus konzervatívnak, ugyanúgy tekintett Európára, mint azok. Az egyik online esszéjében, mely 2019-ben jelent meg, mielőtt Boris Johnson megtette különleges főtanácsadójának, Nagy-Britannia visszafogásáért ostorozta az EU-t: „A régi intézmények, mint az ENSZ és az EU – amelyek a központosított bürokrácia teljesítményére vonatkozó huszadik századi feltevésekre épültek – alkalmatlanok globális koordinációs problémák megoldására." Cummings konklúziója: újra ki kell találni mindent, az iskoláktól a közszolgálaton keresztül magáig a parlamentig.

Azonban akár haragos volt a kulturális kétségbeesésük, akár elégikus, akár resztoratív a nosztalgiájuk, akár reflektív

– akár írástudók voltak, mint Cummings, akár több lépés távolságot tartottak a politikától, mint Scruton –, a nosztalgikus konzervatívok lefektették annak a Brexit-kampánynak az alapjait, amelyről a támogatói úgy érezték, ez az utolsó lehetőség, hogy megmentsék az országot, bármibe kerül, bármilyen árat kell érte fizetni. A Johnson és kollégája, Michael Gove vezette kilépéspárti konzervatívok is hazudoztak a kampányban, ahogy hazudott a Nigel Farage vezette UKIP is. Ha kilépnénk az EU-ból, állította Johnson, heti 350 millió fonttal – kitalált szám – több jutna a brit egészségügyre. Ha az EU-ban maradnánk, kénytelenek lennénk elfogadni Törökország tagságát, ami szintén nem felelt meg a valóságnak. Farage egy olyan plakát előtt pózolt, amelyen szíriai menekültek tömege vonul gyalogosan Európa felé, még ha nem is volt semmi ok a feltételezésre, hogy bármelyikük az Egyesült Királyságban köt ki, amely nem része az Európában ellenőrzés nélküli személyforgalmat biztosító schengeni térségnek. Cummings egy interjúban később „szovjet propagandához" hasonlította ezt a kampányt. De a saját kampánya szintén a migrációtól való félelmek szítására és jóléti költésekkel kapcsolatos hamis ígéretekre épült, sőt a kettőt tudatosan összekapcsolta. Egyebek között részét képezte egy videó, amely ezt állította: „Törökország csatlakozik az EU-hoz. Az iskoláink és a kórházaink már elérték a teljesítőképességük határát." Jóllehet semmi köze nem volt a valósághoz, 515 000 megtekintésig jutott.

Valaha a gondolatok politikai projektté alakítása pamfletírás kérdése volt; a Brexit-kampány ennek az eszménynek a végét és valami újnak a kezdetét jelentette. A kilépéskampány csalt, megszegte a választási jogszabályokat, hogy több pénzt költhessen célzott Facebook-hirdetésekre. Az állatvédőknek spanyol bikaviadalokat ábrázoló fényképeket mutogattak; a teaivóknak egy EU-zászlóval jelzett kezet, amely egy brit teáscsésze felé nyúl ezzel a szlogennel: „Az Európai Unió meg akar fosztani bennünket a teánktól." A kilépést szorgalmazók a Cambridge Analytica nevű cég által lopott adatokat használtak a targetáláshoz. A Brexit-kampányok összes résztvevője hasznot húzott az orosz trollműveletekből, bár ezek többnyire csak felerősítették azt, amit a kilépés mellett kampányolók egyébként is csináltak. A kampány légköre ocsmányabb volt, mint a modern brit történelemben bármelyiké. A tetőpontján Jo Cox parlamenti képviselőnőt megölte egy férfi, akinek meggyőződésévé vált, hogy a Brexit felszabadulást jelent, a „maradás" pedig azt jelenti, hogy Angliát barna bőrű idegenek hordái fogják elpusztítani. Ahogyan a gdański polgármester, Paweł Adamowicz gyilkosát, őt is a dühödt közbeszéd radikalizálta, amelyet mindenfelől hallott maga körül.

Az aktivisták, akiknek az angol nagyság helyreállítása a szívügyük, akkor és később is a kilépés céljára fókuszáltak. Ismerve néhányukat – és tudva, milyen mélységesen szeretik Angliát, mennyire meggyőződésük, hogy a civilizációjuk veszélyben forog –, megértettem a gondolkodásmódjukat,

még ha nem is értettem vele egyet. Úgy gondolják, hogy a brit politikai rendszer túlságosan romlott önmaga megreformálásához, az ország a felismerhetetlenségig átalakult, a nemzet leglényege eltűnőben van. Viszont ha ez igaz, akkor csak egy mélyreható forradalom állíthatja meg a rothadást, akár egy olyan forradalom, ami talán megváltoztatja az államnak még a jellegét is – a határait, a hagyományait, sőt a demokratikus intézményeit. Ha ez a forradalom a Brexit lehet, akkor elfogadható bármi, ami elvezet a Brexithez, a hamis beruházási ígéretektől az adatmanipuláción és az igazságszolgáltatási rendszer elleni támadásokon keresztül az orosz pénzig. A rendkívüli változás kilátása továbbra is inspirálta és motiválta őket, még akkor is, amikor bajt szült.

A kilépéspártiak némelyikének beszédeiben és írásaiban a Brexit mindenekfelett való oka a demokrácia. Heffer még 2010-ben azt írta, hogy „Európa fejlődése nagyrészt antidemokratikus voltából fakadt", hogy Európa „szovjetizálódott", és hogy Nagy-Britanniának a demokráciája érdekében menekülnie kell. Michael Gove tory parlamenti képviselő 2016-ban nyilvános beszédben jelentette ki, hogy „az uniós tagságunk megakadályoz bennünket annak eldöntésében, kik hozzanak az életünkre kiható kritikus fontosságú döntéseket". Azt remélte, hogy ezzel szemben „a Brexit győzelme az egész kontinens demokratikus felszabadításához vezet majd". A kilépéspártiak soha, semmikor nem törekedtek a céljaik referendum nélküli megvalósítására.

Ámde bármennyire támogatták is elméletben a demokráciát a kilépéspártiak, a gyakorlatban nagyon sokan, kiváltképp a bulvársajtónak dolgozók körében, undorral figyelték az Egyesült Királyság demokratikus intézményeinek működését. Amikor 2016 novemberében három brit bíró úgy határozott, hogy a brit parlamentnek hozzájárulását kell adnia, mielőtt a kormány hivatalosan kiléptetné az országot az EU-ból, egy Brexit-párti kézen lévő lap rendkívüli címlappal jelent meg, rajta A NÉP ELLENSÉGEI főcím alatt a három bíró parókás-taláros képe.

A döntésnek semmi köze nem volt a Brexithez. Ellenkezőleg, a parlament szuverenitását védelmezte. Mindazonáltal a három bírót – köztük a lordfőbírót és a fellebbviteli bíróság elnökét, hogy a pontos titulusukkal említsük őket – pellengérre állították a címlapot kísérő cikkben. Az ilyenek egykor a burke-i konzervatívok által tisztelt alakjai voltak a társadalom vezető rétegének; most kívülállók, idegenek, „a valósághoz nem kapcsolódó" elit tagjai lettek, akik az igazi britek elgáncsolására törekednek. Egyiküket gúnyosan úgy emlegették, mint „nyíltan meleg exolimpikon vívó". És nem a bíróság volt az egyedüli köztiszteletben álló brit intézmény, amely támadás alá került. A *Daily Mail* egy másik címoldalas cikke „SZÉTZÚZNI A SZABOTŐRÖKET" felirattal a Lordok Házát támadta.

Ahogy a tárgyalások az EU-val vontatottan haladtak, a kilépéspártiak megvetése a brit intézmények iránt egyre erőteljesebb lett. Kivezetni Nagy-Britanniát egy egyezménye-

kre épülő közösségből, amelynek negyven éven át tagja volt, óhatatlanul nehezebbnek bizonyult, mint azt a leegyszerűsítő választási szlogenek ígérték. Mint kiderült, nagyon kevés nosztalgikus konzervatív értette meg valójában Európát és az európai politikát, és valamennyien téves jövendöléseket fogalmaztak meg az elkövetkezőkre nézvést. Heffer egy cikkében azt írta, hogy a Brexit hasonló népszavazások garmadájához fog vezetni más európai országokban; valójában az EU növekvő támogatásához vezetett. A Lordok Háza egyik tory tagjától közvetlenül a szavazás után azt hallottam, a német gyáripar magas rangú vezetői biztosították, hogy bármilyen intézkedéseket hoznak is, azok Nagy-Britannia számára kedvezőek lesznek. Ezek a német vezetők a valóságban a Nagy-Britanniából való kivonulásról kezdtek tárgyalni. A népszavazási kampány során senki, egyetlen gondolatot sem szentelt Észak-Írországnak, vagy annak, hogy ha Nagy-Britannia kilép az Egységes Piacból, új brit–ír vámhatárt kell majd kialakítani. Mihelyt megkezdődtek a tárgyalások, ezek azonnal súlyos problémaként jelentkeztek.

A felismeréstől, hogy alábecsülték az EU-ból való kilépés költségeit, és túlságosan egyszerűnek hitték az ehhez szükséges procedúrát, jó néhány Brexit-párti hallgatásba merült. Egy újságíró bizalmasan elárulta nekem, hogy meggondolta magát a kilépést illetően, bár úgy láttam, hogy a megjelent írásai hangnemén ez nem változtatott. Mások viszont még határozottabban vonzódtak a káosz gondolatához. Egy „megállapodás nélküli" Brexit, mely azt jelentené,

hogy Nagy-Britannia csak úgy kiesik az EU-val kötött összes egyezményéből, ami azonnal a tarifák emelkedéséhez vezetne, továbbá jogbizonytalansághoz sok millió ember számára – immár nem egy balszerencsés kimenetel volt, amit el kell kerülni, ha csak lehetséges. Ezek az emberek törést akartak. Megrázkódtatást akartak. *Igazi* változást akartak. Ez volt végül az a pillanat, amikor a jobb múlt iránti nosztalgia egy jobb jövő iránti vággyá alakult.

Különböző változatai voltak ennek a káoszvágynak. A gazdasági tevékenység hirtelen megzuhanása jót tenne a nemzet lelkének, kezdték hinni némelyek. Mindenki nekigyürkőzik majd, szorosabbra húzza a szíjat, és keményebben dolgozik. „A britek a világ legrosszabb naplopói" írta Brexit-párti parlamenti képviselők egy csoportja a honfitársairól; „...sokkra van szükségük, nehézségekkel teli időszakra, kihívásra. Ez majd visszatéríti Nagy-Britanniát – vagy legalábbis Angliát – a lényegéhez, és napvilágra hozza az ország bátor jellemét. Arra kényszeríti majd a tunya, dekadens, modern államot, hogy visszanyerje, Johnson szavaival, »azoknak a Viktória korabeli szakállasoknak a dinamizmusát«."

A politikai spektrum túloldalán egy másfajta katasztrófaképzet uralkodott el. Jeremy Corbyn, a Munkáspárt vezetője a marxista tradícióból indult ki, miszerint a katasztrófa üdvös, hiszen a katasztrófa radikális változáshoz vezethet. Bár nyilvánosság előtt soha nem mondta ki, Tom Watson, a Munkáspárt akkori vezetőhelyettese bizalmasan elárulta Nick Cohen újságírónak, hogy a pártvezetés egy része „meggyőződéssel hiszi, hogy ha a Brexit káoszt hoz, akkor a szavazók a radikális baloldal felé fognak fordulni". A brit baloldali értelmiség egy része szintén mintha hitt volna abban, hogy a Brexit legalábbis kizökkenti majd az országot a kapitalista gazdasági rendszeréből. A baloldali *Jacobin* magazin például közölt egy cikket, amely szerint a Brexit „egy életben egyszer adódó lehetőséget kínál megmutatni, hogy lehetséges a radikális szakítás a neoliberalizmussal és az azt támogató intézményekkel".

Megint mások mély káoszban reménykedtek, de eltérő kimenetelben: abban, hogy a káosz „szabályozásokból rakott tüzekhez" vezet majd, a jóléti állammal való szakításhoz, új lehetőségekhez a befektetési alapok és a beruházók számára. Nagy-Britannia Európa offshore-adóparadicsomává válhat. „Singapore-on-Thames", ahogy a Brexit-párti EP-képviselő, Robert Rowland mondta nekem. Az oligarchák örülnének; mindenki más egyszerűen alkalmazkodni kényszerülne. Jobb lenne minden.

Ezek nem marginális nézetek voltak, és nem tekintették őket őrültségnek. Mindezeknek a fantáziáknak a vezető réteg tagjai adtak hangot: különböző alkalmakkor a miniszterelnök, az ellenzék vezére, gazdag pénzemberek. Ilyesféle törésre persze nem szavazott senki. Erről soha nem esett szó a referendum kampánya során. A parlament többsége ellenezte. Az ország többsége ellenezte. Fokozatosan azonban

ez lett sok Brexit-párti valódi célja. És ha a brit állam intézményei ennek útjában állnak, hát annál rosszabb az intézményeknek.

Azt hiszem, nem véletlen, hogy nagyjából ugyanebben az időben nem kevés brit konzervatívban – a Tory Párt derék tagjaiban, hajdani thatcheristákban, a hidegháború egykori bajnokaiban – rokonszenv ébredt a világ más részein létező antidemokratikus államok iránt. Theresa May kormánya bámulatos gyorsasággal ejtette a gondolatot, miszerint Nagy-Britanniának világszerte ki kell állnia a demokráciáért; Johnson a rövid és katasztrofális időszakban, amíg külügyminiszter volt, egyáltalán nem tett ilyen irányú erőfeszítéseket. 2016 után Nagy-Britannia külpolitikája csakis a Brexitre koncentrált. Így aztán a toryk ahelyett, hogy a számottevő varsói befolyásukkal elérték volna, hogy a Jog és Igazságosság ne próbáljon hatást gyakorolni a bíróságokra – a két párt közös frakcióban ült az európai parlamentben –, siettek megvédeni a lengyeleket.

Néhány embernél ehhez teljes értékrendváltozásra volt szükség. Daniel Hannan, tory EP-képviselő például annak idején ékesszólón tört pálcát a kommunista hazugságok felett. Akárcsak én, Hannan még segített is Scrutonnak pénzt eljuttatni kelet-európai másként gondolkodóknak. Nem törődött azonban ugyanilyen jellegű hazugságokkal, amikor a Jog és Igazságosságot képviselő kollégái hangoztatták őket az Európai Parlamentben. „Nem akarok belefolyni a lengyel belpolitikába", mondta nekem, amikor erről kérdeztem 2020 januárjában, miközben az utolsó hetét töltötte az Európai Parlamentben.

Egyes brit EP-képviselők még tovább mentek. 2018-ban a Konzervatív Párt és a UKIP EP-képviselői egyaránt védelmükbe vették a szavazatukkal az országa igazságszolgáltatásának függetlenségét csorbító Orbánt az EU bírálatával szemben. Miért tették ezt egy olyan ország politikusai, amely elkötelezett híve a jogállamiságnak? A UKIP egyik hajdani EP-képviselőjének szavai szerint meg akarták „erősíteni egy demokratikus nemzet jogát, hogy dacoljon a brüsszeli beavatkozással".

Nagyjából ugyanebben az időben a *Spectator* magazin, egykori munkaadóm, vidáman beleegyezett, hogy házigazdája lesz egy esti rendezvénynek, melyet a Századvég Alapítvány, a magyarországi kormánypárt, a Fidesz érdekeit hűségesen képviselő intézmény szponzorált. Az alapítvány egyszer bevonta a saját folyóiratának egyik számát, ugyanis abban megjelent egy cikk, ami kritikus volt a kormányzattal szemben.* „Ennek a kiadványnak a kormányzati irányvonal támogatása a feladata", jelentette ki a szerkesztő. A *Spectator*–Századvég rendezvényének tárgya nem a sajtószabadság volt, hanem a migránspolitika, az a téma, amellyel a magyar vezetés igyekszik elnyerni a nyugat-európai konzervatívok rokonszenvét, noha Magyarország nem

* Feltehetően a Századvég 2018. októberi számáról és Bod Péter Ákos cikkéről van szó *(a ford.)*.

célterülete a tömeges migrációnak, és soha nem is volt az. A rendezvényt egy minden résztvevő szerint vidám ivászattal töltött este követte a magyar nagykövetségen, ahol a nagykövet úgy köszöntötte a brit írókat és médiaszemélyiségeket mint „konzervatív" elvtársait, akik mind ugyanazért az ügyért küzdenek.

Amikor a *Spectator* szerkesztőjét, Fraser Nelsont kérdeztem a rendezvényről, vehemensen tagadta, hogy akár csak a legcsekélyebb rokonszenvet érezné a magyarországi autoritarianizmus iránt. Bár nem mondott le az együttműködésről (vagy, feltehetően, a szponzori pénzről), azért engedte, hogy írjak egy cikket, amiben kifejtettem, hogy némely Brexit-pártiak „intellektuális fedezéket nyújtanak egy mélységesen korrupt pártnak, mely sosem fogja jószántából elhagyni az EU-t, mivel a vezetői túlságosan is sok ügyes módszert találtak ki arra, miként térítsék el az EU-pénzeket a barátaik javára". Ez felbőszítette a londoni magyar nagykövetet, aki egy könyves rendezvényen – ahová egy másik barátom hívta meg – nekem támadt, mondván, olyasmit írtam, ami megnehezíti a munkája végzését. Ez a vád nem volt igaztalan.

A magyarok bevonzottak olyan embereket is, akiket a saját hazájukkal kapcsolatos haragjuk vagy csalódottságuk arra késztetett, hogy másutt keressenek alternatívákat. Egyikük John O'Sullivan volt – az a John O'Sullivan, aki oly könnyed hányavetiséggel beszélt arról, hogy Skócia esetleg elhagyhatja az Egyesült Királyságot –, Mrs. Thatcher egyik hajdani beszédírója, négere, ragyogó publicista és az 1980-as

és 1990-es években az egyik legfontosabb amerikai konzervatív folyóirat, a *National Review* szerkesztője. E minőségében egykor „kalandozó tudósítóként" alkalmazta a férjemet, és eljött az esküvőnkre. Jól megszolgáltan bonviván hírében állt – egy közös barátunk, amikor látogatást tett nála, emlékezete szerint azzal szembesült, hogy a hűtőjében egy üveg pezsgőn kívül semmi nincs –, és nagyszerű társalgó, továbbá kiváló író volt. Ámde a valóban kimagasló pályafutása vége felé az akkor már a hetvenes éveiben járó John O'Sullivan útja Budapestre vezetett.

Ott a Danube Institute nevű *think tank*-nél kezdett dolgozni, amelyet egy másik alapítványon keresztül a magyar kormány hozott létre és tőkésített fel. Úgy írta le nekem, hogy „kulturálisan konzervatív, gazdaságilag klasszikusan liberális, külpolitikájában atlantista". A Danube Institute azonban gyakorlatilag azért létezik, hogy a külvilág szemében eladhatóvá tegye a magyar kormányt. Az országon belül nincs semmilyen hatása; magyar barátaim szerint a jelenléte Budapesten „marginális". Angol nyelven megjelenő (bevallottan csekély számú) kiadványait magyarok nemigen olvassák, a rendezvényei nem figyelemreméltók, és többnyire nem is keltenek figyelmet. De O'Sullivan kapott egy irodát és egy budapesti lakást. Megvannak a lehetőségei, hogy meghívja sok barátját és kapcsolatát, csupa konzervatív írót és gondolkodót, hogy látogassák meg Európa egyik legnagyobb és legszebb városában. Semmi kétségem afelől, hogy

amikor egy-egy látogatásra sor kerül, O'Sullivan olyan jovális és szellemes házigazda, amilyen mindig is volt.

O'Sullivan számos alkalommal megvédte Orbánt, így a magyar miniszterelnökről írt egyik rövid könyv bevezetőjében is. Ez a megvédés többé-kevésbé így szokott szólni: Semmi nem felel meg a valóságnak, amit Magyarországról hallottak. Nagy a szabadság. Más európaiak nem a korrupció vagy a kormány által kiszámítottan szított idegengyűlölet miatt kritizálják Magyarországot, hanem azért, mert nem szívelik Orbán „keresztény" értékrendjét. Az utóbbi pont nagyon tetszik amerikai konzervatív szerzőknek, például Christopher Caldwellnek, aki, miután O'Sullivan meghívásának eleget téve Budapesten járt, hosszú cikket közölt a *Claremont Review*-ban, üdvözölve Orbán támadását a „semleges társadalmi struktúrák és a vízszintes játéktér" ellen – ami nála a független bíróságok és a jogállamiság eufemizmusa.

Caldwell lelkesen dicsérte a misztikus „organikus közösséget", amelyet hite szerint Orbán ehelyett létrehozott. Bár csakis egy külföldi nevezné Orbán korrupt, zárt, egypárti államát – egy olyan világot, amelyben a miniszterelnök barátai, közelebbi és távolabbi rokonai meggazdagodnak, az emberek előléptetése és lefokozása a párthűségük függvénye, mindenki más pedig kimarad – „organikus közösségnek". És csakis egy ideológus hiheti, hogy Magyarország európai szomszédait Orbán „kereszténysége" zavarja. Valójában a Soros-ellenes és Európa-ellenes kampányok kimunkált idegengyűlöletét találják zavarónak, a jogi manipulációkat,

amelyek jóformán korlátlan ellenőrzést adtak a miniszterelnöknek a sajtó és a választási eljárás felett, valamint az Orbánra jellemző korrupciót és azt, hogy az EU pénzét a cimborái feltőkésítésére használja. 2020 tavaszán felbőszítette őket, hogy Orbán a koronavírust ürügyként használva szinte diktatórikus hatalommal ruházza fel a kormányát, például azzal a joggal, hogy letartóztassa az újságírókat, akik kritizálják a kormány járványintézkedéseit. Dühítő a képmutatás is: valójában nagyon is sok nem európai és nem keresztény – szíriai, malajziai, vietnámi – bevándorló érkezik Magyarországra. Egyszerűen csak fizetniük kell.

2013-ban, O'Sullivan érkezésekor a Danube Institute bizarr hely volt ahhoz, hogy egy hozzá foghatóan kiváló ember ott kössön ki. Ámde miután a magyar kormány olyan politikai rendszert hozott létre, amelyben egyetlen ellenzéki pártnak sincs valós esélye nyerni; miután az állami számvevőszék megfosztotta az ellenzéki pártokat a kampányolásra használható pénzüktől; miután a magyarországi média zöme felett egy állami holding szerzett ellenőrzést; miután a magyar kormány az ország elhagyására kényszerítette a Közép-európai Egyetemet; miután Orbán hozzátartozói és barátai állami szerződéseken meggazdagodtak; miután a kormánypárt rasszizmusra és burkolt antiszemitizmusra épített a választási kampányában (Orbán egy meg nem nevezett „ellenség" ellen harcol, aki „rafinált", „nemzetközi" és „pénzügyi spekuláns"); miután Orbán tárt karokkal fogadott egy kémek fedőszervezeteként funkcionáló orosz bankot; miután hát-

ráltatta az Egyesült Államok Ukrajna-politikáját – mindezek után O'Sullivan pozíciója a Danube Institute-nél különössé vált, a szöveg pedig, amivel az őt meglátogató barátait traktálta, még inkább. Ekkorra a magyar kormánynak már nem lehetett más oka a Danube Institute finanszírozására, mint hogy álcázza a saját valódi természetét, amely a szó angolszász értelmében egyáltalán nem konzervatív, gazdasági értelemben nem klasszikusan liberális, és nem is különösebben atlantista.

Beletelt némi időbe, hogy kapcsolatba tudjak lépni O'Sullivannel, mivel sokat utazik. Mire sikerült beszélnünk, telefonon, 2019 őszén, egy túrahajón tartózkodott, olyan időzónában, ahol nagyon késő re járt. Kellemetlen beszélgetés volt, bár nem annyira kellemetlen, mint amilyet Schmidt Máriával folytattam. O'Sullivan nem ragaszkodott hozzá, hogy saját hangfelvételt készítsen, és nem közölt utólag a valóságot eltorzító változatot. De minden kérdésre a „whataboutism" néven ismert retorikai technika, tehát a viszontvádaskodás egy változatával felelt, amely technika egykor szovjet tisztviselők révén híresült el, akik azzal válaszoltak kérdésekre, hogy képmutatással vádolták a kérdezőket. Amikor a magyarországi médiáról kérdeztem – amelynek kilencven százalékát a kormány vagy a kormánypárthoz kötődő cégek birtokolják és működtetik –, azt felelte, hogy az egyesült államokbeli média nagyobb része elfogult a Demokrata Párt javára, tehát a helyzet ismerős. Amikor a magyar kormány oroszbarátságáról kérdeztem, visszakérdezett,

vajon Németország valóban elkötelezett-e az Egyesült Államok és a NATO iránt. Amikor megkérdeztem, nyugodt lelkiismerettel dolgozik-e egy olyan intézménynek, amelyet a magyar kormány finanszíroz, azt felelte: „a magyar kormánynak egészen biztosan vannak olyan intézkedései, amelyekkel személy szerint nem értek egyet", másfelől viszont „különböző országokban rengeteg olyan kormányzati intézkedés akad, amelyek nekem nem tetszenek". Amikor a kormánypárt által megfenyegetett magyar üzletemberekről kérdeztem, az volt a válasza, hogy „többet kellene panaszkodniuk erről".

Ő is érdekesnek és figyelemre méltónak találta, hogy annak idején, még az 1980-as években ő, Orbán meg én ugyanazon az oldalon álltunk, most pedig már nem. De úgy vélte, ennek az az oka, hogy én változtam, ő meg nem. Én immár egy „liberális, jogi, bürokratikus, nemzetközi elit" része vagyok, amely „demokratikusan megválasztott parlamentekkel" áll szemben. Nem fejtette ki igazán, miként létezhet egyáltalán „demokratikusan megválasztott parlament" egy olyan államban, mint Magyarország, ahol a kormány büntetlenül csalhat, és csal is, ahol ellenzéki pártok ötletszerűen bírságolhatók és büntethetők, ahol az igazságszolgáltatás részben politikai ellenőrzés alatt áll, ahol a média túlnyomó részét a kormánypárt manipulálja. Sajátságosan csengett a szájából az elit szó; Magyarországon az egyetlen elit – méghozzá elsöprő hatalmú illiberális, jogi, bürokratikus elit – az új elit, amelyik a Fideszen belül tenyészik.

Tetejébe sajátságosan híján volt az önreflexiónak. O'Sullivan valaha büszkén nevezte volna magát a transzatlanti, nemzetközi elit tagjának, aki Rupert Murdochkal partizik, és Conrad Black társaságában költ el drága vacsorákat. De későre járt, bárhol leledzett is O'Sullivan túrahajója. Ingerült volt, és én is az voltam.

Nem hiszem, hogy Boris Johnson elkezdte egy új elit tagjának, pláne forradalmárnak tekinteni magát. Végső soron bizonyítottan a régi elit tagja volt. És bármit hittek is a helyettesei meg a tanácsadói, bizonyosan nem kezdett érdeklődni az állam aláásása, sem pedig Nagy-Britannia vagy Anglia újradefiniálása iránt. Csak igyekezett győzni, csodáltatni magát; szeretett volna továbbra is mulatságos történeteket mesélni, és hatalmat szerezni. De a Brexit által teremtett új politikai világban a győzelemhez példátlan lépésekre volt szükség. Feszegetni kellett az alkotmányos korlátokat. A Konzervatív Pártot meg kellett tisztítani a kétkedőktől. A szabályokat meg kellett változtatni. Johnson 2019 őszén nekilátott a változtatásnak.

2019 szeptemberében Cummings tanácsára rendkívüli döntéssel berekesztette a parlamentet – felfüggesztette, szembemenve a hagyománnyal és az alkotmánnyal. Hasonlóképpen példátlan lépés volt, hogy kiebrudalta a pártból liberális tory képviselők egy csoportját, amely akadályozni igyekezett a „megállapodás nélküli" Brexitet. Köztük volt két korábbi pénzügyminiszter és Churchill unokája. Néhányukat, például az egykori főügyészt, az egyik utolsó elvhű, Európapárti toryt, Dominic Grieve-et, a párt utóbb mocskolni, rágalmazni kezdte. Egy névtelen „Downing Street-i forrás" – feltehetően Cummings – azt közölte újságokkal, hogy Grieve és mások ellen vizsgálat folyik „külföldiekkel való összejátszás" miatt, amely szóhasználat hazaárulást sejtetett. Johnson nem volt hajlandó cáfolni ezt a képtelen történetet, ehelyett ezt mondta egy tévéműsorban: „Van egy legitim kérdés, amit fel kell tenni." Grieve az elkövetkező napokban halálos fenyegetéseket kapott. Tetejébe Boris a „megállapodás nélküli" Brexit parlamenti ellenzését az ellenségnek való „behódolásnak" nevezte. A megjegyzést tréfának szánta, de nem nevetett mindenki.

Ellenkezőleg, némelyek körülötte halálosan komoly arcot vágtak. A Brexit-pártiak dühösek voltak a parlamentre, melynek többsége dacolt velük minden jogi taktikával, minden parlamenti jogszabállyal, amit be tudott vetni, hogy megakadályozza a „megállapodás nélküli" Brexitet, amit a britek többsége ellenzett. Végül született egy megállapodás, melyet mindössze néhány hónappal korábban sokan elfogadhatatlannak neveztek, egy olyan megállapodás, ami lehetővé tette vámhatár kialakítását Észak-Írország és az Egyesült Királyság többi része között. A „megállapodás nélküli" szcenáriót blokkolták. A Brexit-pártiak azonban eltökélték, hogy őket többé nem állíthatja meg semmi. A Tory Párt manifesztuma, amelyet az 2019. decemberi választási kampányuk előtt írtak, utalásszerűen némelyek által remélt megtorlást helyezett

kilátásba azok számára, akik oly hatékonyan használták az alkotmányos fékeket és ellensúlyokat:

„A Brexit után szükséges lesz szemrevételeznünk az alkotmány tágabb aspektusait is: a kapcsolatot a kormány, a parlament és a bíróságok között; az uralkodói előjogok funkcionálását; a Lordok Házának szerepét; és az egyszerű emberek hozzáférését az igazságszolgáltatáshoz."

A választás utáni hetekben voltak bizonyos jelek arra vonatkozóan, hogy mi következhet. Ahogy Lengyelországban, elhangzottak utalások a közmédia gyengítésével, esetleg a BBC finanszírozásának megváltoztatásával kapcsolatban. Miként Magyarországon, itt is szóba került a bíróságok korlátozása, a hatáskörük megnyirbálása. A közszolgálatban végzendő tisztogatás is. Cummings azt hirdette, „balfékeket és csudabogarakat" akar alkalmazni, hogy segítsenek neki „a politikában és a döntéshozatali struktúrában foganatosítani a nagy változásokat", amelyekre most szükség van. A megosztó népszavazási kampány és két dühödt választás során az értelmiségeik és spindoktorok, akik latba vetették az energiáikat a Brexit oldalán, forradalmat és rombolást emlegetve olyasféle nyelvezetet használtak, amely sok-sok éve nem volt része a brit politikának. Miután Johnson jelentős többséggel győzött, számosan kerültek közülük olyan helyzetbe, hogy ennek megfelelően cselekedjenek.

Hirtelen azzal a dilemmával szembesültek, amelyet Dean Acheson amerikai államférfi fogalmazott meg még 1962-ben: „Nagy-Britannia elveszített egy birodalmat, de még nem talált szerepet." Az elkövetkező évtizedekben Nagy-Britannia talált szerepet: Európa egyik legerősebb, legbefolyásosabb vezetőjének, az Európa és Amerika közötti legfontosabb kötéleknek, a demokrácia és a jogállam bajnokának szerepét, kiváltképp Európán belül. Ma, egy olyan világban, amelyet drámaian átalakított a pandémia, Nagy-Britannia vezetői a nulláról indulnak. Nagy-Britannia helye a világban, a világban betöltött szerepe, a puszta önmeghatározása – kik a britek?, miféle ország Nagy-Britannia? – bizonytalanná vált. Az új terepen, amelyet 2020 kettős, egészségügyi és gazdasági válsága teremtett – továbbá Johnson közveszélyes birkózása a koronavírussal –, valami nagyon más jelenhet meg.

IV

Hazugságzuhatag

A POLITIKAI VÁLTOZÁSOKAT – a közhangulat változását, a tömegérzület gyors irányváltásait, a pártszimpátiák összeomlását – régóta élénk érdeklődés övezi a legkülönbözőbb tudósok és értelmiségiek részéről. Roppant nagy szakirodalma létezik a forradalmaknak, és kisebb műfajjá nőtték ki magukat a bekövetkezésüket megjövendölni hivatott formulák. E vizsgálódások többnyire mérhető, számszerűsíthető gazdasági kritériumokra koncentrálnak, például az életszínvonalbeli egyenlőtlenségek fokozataira. Sokuk azt igyekszik megjósolni, milyen szintű gazdasági kínok – mennyi éhezés, mennyi szegénység – szülnek reakciót, viszik ki az embereket az utcára, veszik rá őket a kockázatvállalásra.

Az utóbbi időben ennek a kérdésnek a megválaszolása nehezebbé vált. A nyugati világban az emberek túlnyomó többsége nem éhezik. Van élelmük és hajlékuk. Tudnak írni, olvasni. Ha „szegénynek" vagy „elnyomottnak" mondjuk őket, olykor azért tesszük, mert olyan dolgokat nélkülöznek,

amelyekről az emberek száz évvel ezelőtt nem is álmodhattak, például légkondicionálást vagy wifit. Lehetséges, hogy ebben az új világban a nagy, ideológiai változásokat nem kenyérhiány, hanem újfajta törések okozzák. Ezek az új forradalmak talán még csak egyáltalán nem is úgy néznek majd ki, mint a régi forradalmak. Egy olyan világban, ahol a politikai viták többsége online vagy televízióban zajlik, szükségtelen az embernek kimennie az utcára, és transzparenst lengetnie, hogy kifejezésre juttassa a pártkötődését. A politikai hovatartozásban bekövetkezett éles irányváltás kinyilvánításához elegendő csatornát váltani, reggelente másik weboldalt megnyitni, vagy másik embercsoportot követni a közösségi médiában.

A Karen Stenner által az autoritariánus beállítottsággal kapcsolatban végzett kutatás számos érdekes aspektusa közül az egyik az, hogy sejteni engedi, hogyan és miért kerülhet sor forradalmakra ebben az új és más, huszonegyedik századi világban. Karen az Ausztrália és Lengyelország közötti szakadozó videókapcsolaton keresztül emlékeztetett engem arra, hogy az általa azonosított „autoritariánus beállítottság" nem pontosan ugyanaz, mint a korlátoltság. Találóbb egyszerűsítő gondolkodásmódról beszélni: gyakran azért vonzódnak emberek tekintélyelvű gondolatokhoz, mert zavarja őket a komplexitás. Nem szeretik a megosztottságot. Jobban szeretik az egységet. A hirtelen támadt sokféleség – a vélemények sokfélesége, a tapasztalatok sokfélesége – ezért dühíti őket. Megoldásokat egy új politikai nyelvben keresnek, amelytől nagyobb biztonságban érzik magukat.

Vajon a modern világ mely tényezői provokálhatják ki, hogy az emberek elutasítón reagáljanak a sokféleségre? Némelyik nyilvánvaló. Komoly demográfiai változás – migránsok vagy kívülállók érkezése – a komplexitásnak olyan formája, amely tradicionálisan szítani szokta az autoriter ösztönöket, és ez továbbra is így van. Nem volt meglepő, hogy több százezer – részben Angela Merkel német kancellár meghívására érkezett – ember migrációja a Közel-Keletről Európába a 2016-os szíriai háború során fokozta Európában az autoritariánus jelképeket és nyelvezetet használó pártok támogatottságát. Egyes, főleg a Földközi-tenger partvidékén fekvő országokban ezek a nagy számok csakugyan egy sor valós problémát teremtettek: hogyan helyezzék el a hajóval érkezetteket, hogyan gondoskodjanak róluk, hogyan élelmezzék őket, mihez kezdjenek velük utána. Európa más részein, kiváltképp Németországban szintén valós gondot jelentett az új bevándorlók elhelyezése, képzése és integrálása. Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság bizonyos részein az új bevándorlók bizonyítottan nem kívánt versenyt támasztottak némely ágazatokban. Sok országban ugrásszerű növekedés következett be az új jövevényekkel közvetlenül összefüggő bűn- és terrorcselekmények számában.

Csakhogy a kapcsolat a valódi bevándorlók és a bevándorlásellenes politikai mozgalmak között nem mindig eny-

nyire egyértelmű. A bevándorlás, még ha eltérő vallású, vagy kultúrájú helyekről történik is, nem mindig szül ellenreakciót. Az 1990-es években az egykori Jugoszláviában zajló háborúk elől Magyarországra érkezett muszlim menekültek nem okoztak indokolatlan aggodalmakat. Lengyelországban sem vont maga után súlyos következményeket a csecsenföldi muszlim menekültek érkezése. Az utóbbi években az Egyesült Államok különösebb viták nélkül fogadott be menekülteket többek között Oroszországból, Vietnámból, Haitiről és Kubából.

A menekültek ellen irányuló indulatok nem is mindig tulajdoníthatók a beilleszkedés kudarcának. Németországban például nem a zsidók érkezésekor nőtt az antiszemitizmus, hanem pontosan akkor, amikor integrálódtak, sikeressé váltak, sőt áttértek. Ami lényegesebb, úgy tűnik immár, mintha egy országnak még csak nem is kellenének igazi gondokat okozó igazi migránsok ahhoz, hogy a lakosság hevesen ellenezze a bevándorlást. Magyarországon, mint Schmidt Mária elismerte, alig akadnak külföldiek, a kormányzat mégis sikeresen szított idegengyűlöletet. Más szóval, amikor az emberek azt mondják, hogy dühösek a „bevándorlás" miatt, nem mindig olyasmiről beszélnek, amit átéltek és megtapasztaltak. Valami képzeletbeliről beszélnek, valamiről, amitől félnek.

Ugyanez igaz az egyenlőtlenséggel és a bérek esésével, a nyugtalanság, a düh és a megosztottság egy másik forrásával kapcsolatban. A közgazdaságtan önmagában nem képes

megmagyarázni, miért jelentkeztek 2015-től 2018-ig heves politikai indulatok hasonló formái különböző üzleti ciklusokban lévő, különböző történelmű, különböző társadalmi struktúrájú országokban – nemcsak Európában és az Egyesült Államokban, hanem Indiában, a Fülöp-szigeteken, Brazíliában is. A „közgazdaságtan" vagy az „egyenlőtlenségek" nem adnak magyarázatot arra, miért lett ebben a konkrét pillanatban mindenki dühös. Jean-François Revel francia filozófus *La Tentation totalitaire* (A totalitárius kísértés) című könyvében azt írta, hogy „a kapitalizmus súlyos bajban van, efelől semmi kétség. 1973 végére az orvosi látlelete már inkább halotti bizonyítványra hasonlított". Ez a negyven évvel ezelőtti diagnózis úgy hangzik, mintha a jelenre vonatkozna. És mégis, a kapitalizmus kudarcainak hatása valamiképpen nem 1976-ban vált érezhetővé, hanem 2016-ban.

Ez nem jelenti azt, hogy a bevándorlás és a gazdasági keservek lényegtelenek a jelenlegi válság szempontjából: ezek nyilvánvalóan valóban dühöt, szorongást, nyugtalanságot és megosztottságot okoznak. De egészében nem szolgálnak kielégítő magyarázattal a politikai változásra – nem szolgálnak magyarázattal politikai aktorok teljesen új osztályának megjelenésére. Valami más zajlik jelenleg, valami, ami nagyon különböző demokráciákat, nagyon különböző gazdaságokat és nagyon különböző demográfiájú országokat érint szerte a világon.

Az újjáéledő nosztalgia, a meritokráciában való csalódás és az összeesküvés-elméletek vonzereje mellett a válasz

részben talán magának a modern közbeszédnek a civakodó-kötekedő jellegében rejlik: abban, ahogyan olvasunk és gondolkodunk a politikáról, abban, ahogyan viszonyulunk a politikához, és felfogjuk a politikát. Régóta tudjuk, hogy zárt társadalmakban a demokrácia érkezése, a maga harsány vitáival és véleménykülönbségeivel, Stenner szavaival élve, „komplex és ijesztő" lehet az olyan emberek számára, akik nincsenek hozzászokva a nyilvános nézeteltérésekhez. A zajos polémiák, a széthúzás velejárójaként jelentkező szakadatlan zsongás – ezek irritálhatják az olyan embereket, akik szívesebben élnek egyetlen narratíva által összekötött társadalomban. Az egység iránti erős vágy, legalábbis a népesség egy része körében, segít megmagyarázni, miért torkollott 1789-től kezdődően számos liberális és demokratikus forradalom sokak támogatását élvező diktatúrába. Isaiah Berlin írt egyszer az emberek igényéről a hitet illetően, miszerint „...van valahol a múltban vagy a jövőben, az isteni megvilágosodásban vagy a gondolkodó egyén lelkében, a történelem vagy a tudomány kinyilatkoztatásaiban... egy végső megoldás". Berlin észrevételezte, hogy nem mindig összeegyeztethető az, amit az emberek jónak vagy kívánatosnak gondolnak. Hatékonyság, szabadság, igazságosság, egyenlőség, az egyén igényei és a csoport igényei – mindezek a dolgok különböző irányokba tolnak bennünket. És ez, írta Berlin, sokaknak elfogadhatatlan: „bevallani, hogy egyes eszményeink megvalósítása elvben megakadályozná más eszmények megvalósítását, annyit jelentene, mintha azt állítanánk, hogy a teljes

emberi célmegvalósítás formális ellentmondás, metafizikai kiméra".* Mindazonáltal az egység olyan kiméra, amit némelyek mindig is kergetni fognak.

A nyitottabb nyugati társadalmakban önelégültek lettünk a tekintetben, hogy milyen toleranciával kezeljük az ütköző nézeteket. De a közelmúltbéli történelmünk nagy részében ezeknek a nézeteknek a skálája korlátozott volt. 1945 óta a legfontosabb viták rendszerint a jobbközép és a balközép között bontakoztak ki. Ennek folyományaként a lehetséges végkifejletek nem álltak távol egymástól, kiváltképp a skandináviai demokráciákban, amelyek leginkább hajlottak a konszenzuskeresésre. De a küzdőtér még a legvérmesebb demokráciákban is viszonylag jól meghatározott volt. Az Egyesült Államokban a hidegháború szabta korlátok kétpárti egyetértést teremtettek az amerikai külpolitikát illetően. Sok európai országban adott volt az EU iránti elkötelezettség. Legfőképpen az országos tévécsatornák dominanciája – az Egyesült Királyságban a BBC-é, az Egyesült Államokban a három nagy hálózaté –, valamint a széles körben olvasott újságok, amelyek széles körben hirdető cégektől szerzett bevételekre támaszkodtak, azt jelentették, hogy a nyugati országok többségében legnagyobbrészt egyetlen, országos közbeszéd zajlott. A vélemények különböztek, de az emberek

* Az idézett szövegrészek Isaiah Berlin könyvének magyar kiadásából valók, amelynek fordítását Erős Ferenc és Berényi Gábor jegyzi *(a ford.)*.

többsége legalábbis közmegegyezéses paramétereken belül vitatkozott.

Ez a világ eltűnt. Immár gyors változások közepette élünk a tekintetben, ahogy az emberek politikai információt továbbítanak és fogadnak – pontosan olyan kommunikációs forradalom közepette, amilyen a múltban mélyreható politikai következményeket vont maga után. Sok-sok nagyszerű dolog fakadt a nyomtatás tizenötödik századi feltalálásából: a tömeges írástudás, a megbízható ismeretek terjedése, a katolikus egyház információs monopóliumának vége. De ugyanezek a dolgok hozzájárultak új megosztottságokhoz, polarizációhoz és politikai változásokhoz is. Az új technológia lehetővé tette hétköznapi emberek számára a Biblia olvasását, amely változás maga után vonta a protestáns reformációt, továbbá, ennek velejárójaként, a hosszú évtizedeken át tartó véres vallásháborúkat. Mártírokat akasztottak, templomokat, falvakat dúltak fel a dühödt pusztításban, amely csak a felvilágosodás jelentkezésével és a vallási tolerancia széles körű elterjedésével hagyott alább.

A vallási konfliktusok vége egybeesett más, szekuláris ideológiák és nemzeti csoportok közötti konfliktusok kezdetével. Ezek némelyikét ráadásul hevesebbé tette egy újabb változás a kommunikáció jellegében: a rádió feltalálása és a nyomtatott szó monopóliumának vége. Hitler és Sztálin az első politikai vezetők közé tartoztak, akik megértették, mennyire fontos lehet ez az új médium. A demokratikus kormányok eleinte küszködtek, hogy megtalálják az ellen-

szerét a demagógok nyelvezetének, amely immár az otthonaikban érte el az embereket. Előre látva, milyen döntő hatásuk lehet a rádióadásoknak, az Egyesült Királyság 1922-ben létrehozta a BBC-t, amely kezdettől fogva kimondottan feladatul kapta, hogy jusson el az ország minden részébe, nemcsak „tájékoztatás, oktatás és szórakoztatás" céljából, hanem azért is, hogy összekösse az embereket, nem egyetlen vélemény, hanem egyetlen országos közbeszéd, egy olyan közbeszéd mentén, amely lehetővé teszi a demokratikus vitát. Más válaszokat találtak az Egyesült Államokban, ahol az újságírók szabályozó keretet, rágalmazási törvényeket, engedélyezési előírásokat fogadtak el a rádió és a televízió számára. Franklin Roosevelt elnök megteremtette a kandalló melletti beszélgetések műfaját, a kommunikáció olyan formáját, amely jobban illett az új médiumhoz.

Az új kommunikációs forradalmunk sokkal gyorsabb, mint bármi, amit a tizenötödik századtól vagy akár a huszadik században láttunk. A nyomtatott sajtó feltalálása után évszázadokba telt, hogy az európaiak írástudók legyenek; a rádió feltalálása után az újságok nem omlottak össze. Ezzel szemben a hirdetési pénzek gyors irányváltása az internetes cégek felé egy évtized leforgása alatt súlyosan meggyengítette mind az újságok, mind a rádiók és televíziók képességét az információgyűjtésre és -közlésre. Sokuk, bár nem mindegyik, teljesen felhagyott azzal, hogy beszámoljon hírekről, sokuk, bár nem mindegyik, végül megszűnik létezni. A leghétköznapibb üzleti modell, amely a nagyközönségnek szóló

hirdetésekre épült, azt jelentette, hogy a lapok kénytelenek voltak kiszolgálni a nyilvánosság érdeklődését, és legalább elméletben megőrizni az objektivitás iránti elkötelezettségüket. Lehet, hogy részrehajlók, édeskések és unalmasak voltak, de kiszűrték a közbeszédből a képtelen összeesküvés-elméleteket. Tekintetbe vették a bíróságokat és a szabályalkotókat. Az újságíróik tartották magukat írott és íratlan etikai szabályokhoz.

Legfőképpen a régi újságok, valamint a rádiók és tévék megteremtették a lehetőséget egyetlen, országos léptékű beszélgetésre. Sok fejlett országban immár semmiféle közbeszéd nincs, nem is beszélve közös narratíváról. Az emberek mindig is sokféle véleményen voltak. Ma már a tényeik sem megegyezőek. Ugyanakkor egy – politikai, kulturális, morális – autoritások és megbízható források nélküli információs szférában egyáltalán nem lehet könnyen különbséget tenni az összeesküvés-elméletek és a valós hírek között. A hamis, részrehajló és gyakran szándékosan félrevezető narratívák immár digitális erdőtüzekként, hazugságáradatokként terjednek, amelyek túlságosan gyorsak, hogysem a tényellenőrzők lépést tarthatnának velük. És még ha képesek lennének is rá, ez már nem számít többé: a nyilvánosság egy része sosem olvas, vagy lát tényellenőrző weboldalakat, ha pedig mégis, nem hisz nekik. Dominic Cummings „Szavazz a Kilépésre" kampánya bebizonyította, hogy lehetséges hazudni, újra és újra, és megúszni.

Nem egyszerűen csak hamis hírek, pontatlan tények, vagy akár választási kampányok és spindoktorok jelentik a problémát: a közösségi média algoritmusai maguk ösztönzik a világ hamis percepcióit. Az emberek azokra a hírekre kattintanak, amiket hallani akarnak; a Facebook, a YouTube és a Google aztán még többet mutat nekik abból, ami máris kedvükre való, akár egy bizonyosfajta szappan az, akár a politika egy konkrét formája. Az algoritmusok radikalizálják azokat is, akik használják őket. Ha az ember teljesen legitim bevándorlásellenes oldalakra kattint a YouTube-on, azok mindössze néhány kattintáson belül fehér nacionalista, majd pedig erőszakosan idegengyűlölő oldalakra vezetik őket. Az algoritmusokat úgy tervezték, hogy online tartsák az embert, ráadásul támogatják is az érzéseket, kiváltképp a haragot és a félelmet. És mivel az oldalak addiktívak, olyan módon hatnak az emberekre, amire azok nem számítanak. A harag szokássá válik. A megosztottság normális lesz. Még ha a közösségi média nem is az elsődleges hírforrása minden amerikainak, máris szerepe van annak alakításában, ahogy a politikusok és az újságírók értelmezik és ábrázolják a világot. A polarizáció az online világból a valóságba költözött.

Az eredmény szélsőséges elköteleződés, amely fokozza a „normális" politika, a „vezető réteghez tartozó" politikusok, a kigúnyolt „szakértők" és a „mainstream" intézmények – köztük a bíróságok, a rendőrség, a közszolgálatban dolgozók – iránti bizalmatlanságot, és nem is csoda. Ahogy

növekszik a polarizáció, az állami alkalmazottakat válogatás nélkül úgy ábrázolják, mint az ellenfeleik „foglyait". Nem véletlen, hogy a Jog és Igazságosság Lengyelországban, a Brexit-pártiak Nagy-Britanniában, és a Trump-adminisztráció az Egyesült Államokban verbális támadásokat indított a közszolgálati dolgozók és a diplomaták ellen. Nem véletlen, hogy a bírókat és a bíróságokat immár kritizálják, árgus szemmel figyelik, és dühödten ostorozzák megannyi más helyen is. Egy polarizált világban nem létezhet semlegesség, mert nem létezhetnek pártfüggetlen vagy apolitikus intézmények.

A vita médiuma megváltoztatta a vita jellegét is. A hajszárítóreklámok, a popsztárokról szóló hírek, a részvénypiaci tudósítások, a barátaink üzenetei és a szélsőjobboldali mémek szakadatlan folyamban érkeznek a telefonunkra vagy a számítógépünkre, és mindegyik azonos súlyúnak és fontosságúnak látszik. Ha a múltban a politikai beszélgetések többsége jogalkotói kamarákban, újságok hasábjain, televízióstúdiókban vagy tárgyalótermekben zajlott, manapság online folyik, egy virtuális valóságban, ahol az olvasók és írók távolinak érzik magukat egymástól és az ügyektől, amelyekről beszélnek, ahol mindenki névtelen lehet, és senkinek nem kell felelősséget vállalnia azért, amit mond. A Reddit, a Twitter és a Facebook tökéletes médium lett az irónia, a paródia és a cinikus mémek számára; az emberek megnyitják ezeket, és jól mulatnak. Nem csoda, hogy hirtelen rengeteg „ironikus", „parodisztikus" és „vicces" politikai jelölt nyer

választásokat olyan, egymástól távoli országokban, mint Izland, Olaszország és Szerbia. Némelyik ártalmatlan, némelyik nem az. Fiatalok nemzedéke immár lehetőségként kezeli a választásokat, hogy kimutassák a demokrácia iránti megvetésüket olyan emberekre adott szavazattal, akik még csak nem is tesznek úgy, mintha lennének politikai nézeteik.

Ez nem jelenti azt, hogy visszatérhetünk, vagy vissza kell térnünk egy analóg múlthoz: sok baj volt a régi médiavilággal, és sok pozitívuma van az újnak: politikai mozgalmak, online fórumok és új eszmények, amelyek nélküle nem léteznének. Mindezek a változások azonban – a közszféra töredezettségétől a közép hiányáig, a pártosodás erősödésétől a köztiszteletben álló semleges intézmények befolyásának gyengüléséig – nagyon is zavarni látszanak azokat az embereket, akiknek gondjaik vannak a komplexitással és a kakofóniával. Még ha nem gyors demográfiai változás korában élnénk is, még ha nem lenne is gazdasági felfordulás, még ha nem lenne is egészségügyi válság, ez akkor is olyan helyzet, amikor a jobbközép és a balközép szétforgácsolódása, a szeparatista mozgalmak erősödése egyes országokban, a dühös retorika harsányabbá válása, a fél évszázadon át marginalizált szélsőséges és rasszista hangok elburjánzása arra indítana egy választói tömböt, hogy olyasvalakire szavazzon, aki új és rendezettebb világot ígér.

Számos közelmúltbéli példa akad ennek a működésére. A kongresszusi kétpártiság rombolása az 1990-es években az Egyesült Államokban; a konteómániás Jog és Igazsá-

gosság érkezése a lengyel politika centrumába 2005-ben; a Brexit-referendum 2016-ban; mindezek a polarizáló pillanatok radikalizálták a lakosság egy részét egy-egy országban. Ahogy Stenner fogalmaz: „minél élesebb ellentétben állnak az üzenetek, annál dühösebbek lesznek ezek az emberek". Olga Tokarczuk lengyel regényíró ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg a beszédében, amikor 2019-ben átvette az irodalmi Nobel-díjat: „Ahelyett, hogy a világ harmóniáját hallanánk, hangok kakofóniáját halljuk, elviselhetetlen zúgást, amelyből kétségbeesetten igyekszünk kivenni valami halkabb dallamot, akár a leggyengébb taktust."

A modern demokratikus intézmények, amelyek egy nagyon más információs technológia jellemezte korban jöttek létre, csekély vigaszt nyújtanak azoknak, akiket dühít a disszonancia. Szavazás, kampányolás, koalícióalkotás – mindez retrográdnak tűnik egy olyan világban, ahol más dolgok annyira gyorsan történnek. Vásárolhat az ember cipőt úgy, hogy megnyom egy gombot a telefonján, de Svédországban hónapokba telik létrehozni egy kormánykoalíciót. Egy csuklómozdulattal le lehet tölteni egy filmet, de évekbe telik a kanadai parlamentben megvitatni egy problémát. Nemzetközi szinten sokkal rosszabb a helyzet: multinacionális intézményeknek, például az EU-nak vagy a NATO-nak rendkívül nehezen megy gyors döntések meghozása, vagy nagy váltások végrehajtása. Az emberek nem meglepő módon félnek a változásoktól, amelyeket a technológia hoz, és félnek – jó

okkal – attól is, hogy a politikai vezetőik nem lesznek képesek megbirkózni velük.

A modern politika csörömpölő, disszonáns hangja, a kábeltelevízióra és az esti híradóra irányuló düh; a közösségi média sebes tempója; a szalagcímek, amelyek ellentmondanak egymásnak, ahogy végiggörgetjük őket; a bürokrácia és a bíróságok ezzel szemben megmutatkozó tompultsága – mindezek megrémisztették a lakosság egységet és homogenitást preferáló részét. Maga a demokrácia mindig is zajos és érdes volt, de amennyiben betartják a szabályait, végül konszenzust teremt. A modern viták nem teremtenek. Ehelyett vágyat ébresztenek némelyekben, hogy másokat hallgatásra kényszerítsenek.

Ez az új információs világ egyszersmind eszközök és taktikák új sorát kínálja, amelyet írástudók egy újabb nemzedéke felhasználhat, hogy elérjen vele olyan embereket, akik egyszerű nyelvre, erőteljes szimbólumokra, világos identitásokra vágynak. Manapság nem szükséges utcai mozgalmat létrehozni az autoritariánus beállítottságú emberek tetszésének elnyeréséhez. Számítógép előtt ülve felépíthet az ember egy irodaházat. Tesztelhet üzeneteket, és felmérheti a válaszokat. Indíthat célzott hirdetési kampányokat. Építhet rajongói csoportokat a WhatsAppon vagy a Telegramon. Válogathat a jelenhez illő múltbéli témák közül, és konkrét célközönséghez igazíthatja őket. Készíthet mémeket, létrehozhat videókat, kitalálhat szlogeneket, amelyek úgy vannak tervezve,

hogy pont rájátsszanak a félelemre és a dühre, amelyet a kakofónia e hatalmas, nemzetközi hulláma okozott. Sőt maga is keltheti a hangzavart és megteremtheti a káoszt, jól tudva, hogy egyesek ettől megijednek majd.

Hajnalodik a baszk vidéken. Egy férfi lassított felvételen sétál, majd futásnak ered. Átmászik egy sövényen. Átvág egy búzamezőn, és közben a kezével, mintha egy hollywoodi filmben lenne, a kalászok tetejét simítja. Egész idő alatt zene szól, és egy hang beszél: „Ha nem nevetsz a becsületen, mert nem akarsz árulók között élni… ha úgy tekintesz új látóhatárok felé, hogy nem veszed semmibe a gyökereidet… ha tisztességes tudsz maradni korrupcióval terhes időkben…"

Felkel a nap. A férfi meredek ösvényen kapaszkodik. Átkel egy folyón. Elkapja egy égiháború. „Ha hálát és büszkeséget érzel az egyenruhások iránt, akik védik a falat… ha úgy szereted a hazádat, mint ahogyan a szüleidet szereted…" A zene tetőpontjára hág, a férfi egy magaslat csúcsán áll, és a hang így fejezi be: „… akkor újra naggyá teszed Spanyolországot!" Egy szlogen jelenik meg a képernyőn: *„Hacer España Grande Otra Vez."*

A szlogen azt jelenti, hogy „Tedd újra naggyá Spanyolországot". A férfi Santiago Abascal, és a hirdetést a Vox készítette. 2019-ben a Vox volt Spanyolország leggyorsabban növekvő politikai pártja, Abascal pedig a vezetője. Három évvel korábban a spanyolországi parlamenti választásokon a Vox a macsó, filmbe illő spanyol nacionalizmusával egyetlen mandátumot sem szerzett. Röviddel utóbb egy spanyol weboldalon megjelent egy cikk, amely ezt kérdezte: „Miért nem szavaz senki Santiago Abascalra?"

2019 tavaszára azonban a párt támogatottsága nulláról tíz százalékra nőtt, ami huszonnégy mandátumot eredményezett a parlamentben. Egy újabb választást követően, melyre azon az őszön került sor – miután a parlamentben senki nem tudott többséget szerezni –, ez a szám megkétszereződött. Többször is ellátogattam Madridba abban az évben, és a város egy kicsit olyan benyomást keltett, mint London közvetlenül a Brexit-népszavazás előtt, vagy mint Washington Trump megválasztása előtt. Sok-sok ember, akivel találkoztam – számos újságíró, tudós, könyvkiadó – pesszimista volt. A Vox csapata viszont, amelynek jó néhány tagjával szintén találkoztam, csak úgy duzzadt a tetterőtől, és világos irányt látott maga előtt. Erős *déjà vu* érzésem volt: íme, ismét egy politikai osztály, amelyet eltalál egy haraghullám. Találkoztam olyan spanyolokkal, akiknek szintén ismerős volt az érzés, de másképpen: úgy találták, hogy a Vox retorikájában a múltat hallják visszhangzani. Idősebb spanyolok emlékeznek még a hivalkodó nacionalizmusra, amely Francisco Franco diktatúráját jellemezte, az *„Arriba España!"*, vagyis „Hajrá, Spanyolország!" skandálására tömeggyűléseken, a kényszerű hazafiság ünnepélyes atmoszférájára. A diktátor 1975-ben bekövetkezett halálát követő négy évtized legnagyobb részében úgy tűnt, hogy ezt senki nem kívánja vissza. Spanyolország az 1970-es évek végén olyan átalakuláson

ment keresztül, mint amit Lengyelország és Magyarország élt meg az 1990-es években, csatlakozva az európai intézményekhez, újraírva az alkotmányt, és nemzeti közmegegyezést hozva létre. Spanyolország demokratizálódása a maga módján a háború utáni világ koncepciójának valódi igazolása volt. Franciaország, Németország, Olaszország és a többiek demokratizálódása és integrálódása Franco halálának idejére olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy a spanyolok, akik a háborút követően nagyon eltérő irányba indultak, végül lármásan sürgették a csatlakozást hozzájuk.

Miután az átmenet lezárult, Spanyolország új demokráciája már-már kirívóan konszenzuális volt. Két fő politikai párt emelkedett ki a régi egypárti államból, és megállapodtak abban, hogy meg fognak állapodni. Sok hajdani francóista és a gyermekeik az új jobbközép Néppártban találták meg a helyüket; Franco egykori ellenzékének tagjai és a gyermekeik pedig az új balközép Szocialista Pártban. Hallgatólagosan, olykor pedig nyíltan mindkét oldal úgy intézte, hogy ne legyen szó azokról a dolgokról, amelyek egykor megosztották őket. Francót hagyták nyugodni a mívesen kialakított sírjában, amely részét képezi az Elesettek Völgye néven ismert emlékműnek. A baloldali ellenfeleinek hagyták, hogy ünnepeljék a saját veteránjaikat. A polgárháborúról, amely megosztotta őket, nem beszéltek. A múlt, látszólagos ellentétben Faulkner híres megjegyzésével, múlt maradt.

Az elmúlt évtizedben ez a konszenzus összeomlott. A 2009-es gazdasági válságra válaszul egy új szélsőbaloldali

párt, a Podemos támasztott kihívást a balközép egységével szemben. A jobbközéppel szemben felmerült korrupciós vádakra válaszul egy liberális párt, a Ciudadanos – a név jelentése „polgárok" – igyekezett egy új centrista politikai erőt létrehozni. Egy nemi erőszakkal kapcsolatos vitatott bírósági döntés nők százezreit vitte az utcára nagy, zajos tüntetések keretében, felzaklatva sok tradicionális katolikust. Egy balközép kormány exhumálta Franco maradványait, eltávolította a míves mauzóleumából, egy temetőben helyezte el, és ezzel mélységesen felzaklatta Spanyolország nosztalgikus konzervatívjait.

Legfőképpen pedig a katalán elszakadási mozgalom támadta meg az alkotmányos konszenzust, méghozzá látványosan drámai módon. Katalónia gazdag tartomány, sok lakosa katalánul, egy külön nyelven beszél; hosszú, évszázadokra visszanyúló története van a Spanyolország többi részével való egységnek és konfliktusoknak egyaránt. Franco diktatúrája alatt a katalán szeparatizmus legcsekélyebb megnyilvánulásait is durván elnyomták. Ezzel szemben Spanyolország 1978-as demokratikus alkotmánya minden spanyolországi régiónak jókora önállóságot biztosított, lehetővé téve a regionális identitástudat erősödését, olyannyira, hogy 2017-ben Katalónia regionális kormánya, amelyet a szeparatisták csekély többséggel irányítottak, függetlenségi népszavazás kiírását határozta el. A spanyol alkotmánybíróság törvényellenesnek minősítette a referendumot. A katalánok nagy többsége bojkottálta a népszavazást – amely indulatok-

kal teli esemény volt, és rendőri brutalitás kísérte –, de akik éltek a voksolás lehetőségével, azok többségükben a függetlenséget választották.

A rá következő haddelhaddban a spanyol szenátus a kialakult helyzetre tekintettel törvénykezett, és új választásokat írt ki Katalóniában. A szeparatisták némelyike külföldre menekült; tucatnyian letartóztatásba és bíróság elé kerültek, és végül hosszú börtönbüntetéseket kaptak. Amikor a por leülepedett, a Vox – az egyetlen párt, amely hangos, harsány, antiszeparatista spanyol nacionalizmust képviselt – hirtelen az országos politika tényezője lett. Kihasznált egy jogszabályt, amely lehetővé tette, hogy magánjogi pert indítson katalán elszakadáspártiak ellen. A párt nagygyűlést rendezett Barcelonában, „bűnszervezetnek" nevezte a katalán kormányt, és fekete maszkos anarchisták kődobáló, barikádos-gyújtogatós válaszdemonstrációját provokálta ki – amelynek képe kiválóan szolgálta támogatói körének szélesítését. Mindenekelőtt a Vox igyekezett visszahozni az egységérzetet, amely azokon a réges-régi *Arriba España!*-gyűléseken jellemző volt. A vezetői pedig ennek megfelelően használták a YouTube-ot, a Twittert, az Instagramot, a Telegramot és a WhatsAppot.

2018 tavaszától kezdődően egészen a 2019-es választásokig Ascabal minden gyűlését lajstromozta a Twitteren, videoklipek és fényképek sorát posztolva ki tárgyalótermekről, konferenciatermekről vagy stadionokról, amelyek végül egytől egyig zsúfolásig tele voltak éljenző és tapsoló

emberekkel. A későbbi Twitter-bejegyzései közül néhány tartalmazta az *EspañaViva* hashtaget amelyet elragadtatott kommentek kísértek. Egy példa: „Sem tucatnyi kommunista halálos fenyegetése, sem a televízió sértései nem állíthatják meg a *#EspañaVivá*"-t." Ráadásul a legnépszerűbb gyűlések némelyikét a *Cañas por España* („Söröket Spanyolországnak") logó alatt tartották. 2018 márciusában az egyik madridi night-club egy *Cañas por España*-eseményre négy óra alatt hétszáz jegyet adott el, amelyek mindegyikét harminc alattiak vásároltak meg.

Ezeknek a gyűléseknek, a róluk szóló Twitter-bejegyzéseknek, valamint a párt szerint „részrehajló média" által rendelt „kamu" közvélemény-kutatások ellen intézett szakadatlan támadásoknak megvolt a céljuk. Azt a célt szolgálták, hogy a Vox követői úgy érezzék, részesei valaminek, ami nagyszabású, izgalmas, növekedő – és homogén. Abascal „a nemzeti összetartozás megmentésének hazafias mozgalmáról" beszélt, nagyzoló nyelvezetet használva, amelynek köszönhetően a Vox támogatottsága sokkal nagyobbnak is tűnt a valóságosnál. Ez volt a Vox stratégiájának központi pillére: a közösségi média használatával egység érzetét teremteni egy igazából még nem is létező mozgalom körül.

A Vox ugyanakkor megtalálta a módját, hogy elérjen választói csoportokhoz, melyeket a modern élet egyéb, a mainstream pártok által figyelmen kívül hagyott aspektusai tettek elégedetlenné. Gondoljanak arra, hogyan rakják össze a lemezcégek az új popegyütteseket: piackutatást végeznek,

kiválasztják a megfelelő arcokat, és aztán a legfogékonyabb demográfiai csoportra irányzott hirdetésekkel marketingelik a bandát. Az új politikai pártok immár így működnek: összeszedhet az ember ügyeket, újracsomagolhatja, és aztán piacra dobhatja őket, pontosan ugyanilyen fajta célzott üzenetekkel – pontosan ugyanilyen fajta piackutatásra építve –, amelyekről tudható, hogy más helyeken már beváltak. A Vox hozzávalói a maradékügyek voltak, amelyeket mások figyelmen kívül hagytak, vagy alábecsültek, például a katalán és a baszk szeparatizmus ellenzése, a melegházasságok ellenzése, a feminizmus ellenzése, a bevándorlás, kiváltképp a muszlim bevándorlás ellenzése; a korrupció miatti düh, a fősodratú politika unalmas volta, továbbá egy maroknyi olyan ügy, például a vadászat és a fegyverviselés kérdése, amelyekkel bizonyos emberek törődnek, mások nem; plusz egy csipetnyi libertarianizmus, gúnyolódásban való tehetség és valamicske resztoratív nosztalgia.

Nem ideológiát kínáltak, hanem identitást: körültekintően állították össze, könnyű fogyasztáshoz csomagolták, és úgy készítették el, hogy készen álljon a „turbózásra" egy virális kampányban. Az összes szlogenje egységről, harmóniáról, tradícióról szólt. A Voxot kezdettől fogva úgy találták ki, hogy tessék az olyan embereknek, akiket idegesít a hangzavar. Az ellenkezőjét kínálta nekik.

Amikor a „Tedd újra naggyá Spanyolországot"-videóról kérdeztem, Rafael Bardají elmosolyodott, majd azt mondta:

„Az ötlet tőlem származott, akkoriban ez egyfajta tréfa volt." Bardají szinte a kezdetektől tagja a Voxnak, és egyáltalán nem felel meg a „szélsőjobboldali" pártvezérről alkotott képeknek. Kedélyes, szemüveges, és öltönyt-nyakkendőt visel, mint mindenki más a vezető réteget alkotó jobbközép világban, ahonnan való. Bardají az egykori jobbközép miniszterelnök, José María Aznar, az első igazán sikeres néppárti politikus tanácsadója volt, és a pályafutása korai szakaszát nagyrészt a centrista politika közepén töltötte. Leginkább arról ismert, hogy 2003-ban belevitte Spanyolországot az Egyesült Államok Irak elleni támadásába. Egy híres közvélemény-kutatás szerint a spanyolok 91 százaléka ellenezte azt a háborút. Miután iszlám dzsihádisták egy csoportja robbanótölteteket helyezett el egy madridi vasúti pályaudvaron mindössze néhány nappal a 2004-es általános választások előtt – közel kétszáz ember meghalt, és kétezren megsérültek –, a spanyol választópolgárok Aznart hibáztatták, amiért az országukba hozta a közel-keleti politikát. Váratlan módon szocialista kormány került hatalomra, és Aznar meg Bardají karrierje véget ért.

Az ehhez a korszakhoz való kötődésének köszönhetően Bardajít Spanyolországban a mainstreamen kívül állónak szokás tekinteni. Gyakran neokonzervatívként emlegetik, bár ez a kifejezés a spanyol kontextusban jelentés nélküli; egyszerűen csak amerikai csengése van. Egy becenévre – Darth Vader – is szert tett, amit elég mulatságosnak talál ahhoz, hogy Darth Vader képét tegye ki a Twitter-profiljára.

Madridban az emberek felvonták a szemöldöküket, amikor elmondtam nekik, hogy találkoztam vele.

Csakhogy ezek a kifejezések – „mainstreamen belüli", „mainstreamen kívüli" – idővel változnak. Bardajíval történetesen akkor találkoztam, amikor még nem csupán fontos személyiség volt a spanyol kormányban, hanem fontos személyiség volt egy abban az időben erőteljesnek, tartósnak, hatalmasnak látszó nemzetközi szövetségben. Valamikor 2003 körül együtt vacsoráztunk Washingtonban. Bardají az American Enterprise Institute-nál tett látogatást, a konzervatív agytrösztnél. A férjem vezette akkor az intézet egyik programját, aminek a neve és a célja ma már furcsán hangzik. Ez az Új Atlanti Kezdeményezés volt, és arra törekedett a NATO-bővítés nyomán, hogy felfrissítse a transzatlanti szövetséget, összehozza az „atlantista" európaiakat és amerikaiakat, hogy megvitassák a közös transzatlanti célokat és projekteket. Az Új Atlanti Kezdeményezés egyik rendezvényén John McCain szenátor mondott beszédet. Eljöttek demokraták is, akiket érdekelt Amerika európai szerepvállalása. Akárcsak európaiak, akiknek fontos volt Amerika; prominens toryk, lelkes csehek, olykor mondjuk a portugál védelmi miniszter. John O'Sullivan jeles alakja volt az atlantista világnak. Akkoriban egy olyasféle ember, mint Bardají – egy megnyerő, Amerika-barát spanyol, aki erős rokonszenvvel viseltetik Izrael iránt – teljesen beleillett a közegbe.

Abban az időben persze a transzatlanti szövetségnél nem egészen volt meg a céloknak ugyanaz az egysége, mint a hidegháború idején. Létezett együttműködés Kuvaitban és Boszniában, de nem volt egyetlen közös ellenség, legalábbis 2001. szeptember 11-ig nem. A World Trade Center elleni támadás galvanizálta a nyugati országokat, de nem egyformán; a franciák és a németek például bekapcsolódtak az Afganisztánban zajló háborúba, de az irakiba nem. Mindazonáltal létezett egy tényleges koalíció, melyet a Szaddám Huszein ellen harcolni készek alkottak, így Aznar Spanyolországban, Tony Blair brit miniszterelnök, Anders Fogh Rasmussen dán miniszterelnök, Aleksander Kwaśniewski lengyel elnök és még néhányan. Röviden, összetartó csapatnak tűntek; Aznar részvétele, akárcsak Blairé, örökre emlékezetes marad. 2019-ben, a madridi irodájában találkoztam vele, és önkéntelenül is felfigyeltem a könyvespolcokon szembetűnően elhelyezett fotókra, amelyeken ő volt látható a Közel-Keleten Blair és George W. Bush társaságában, mintha az ebből az időszakból való képek a hosszú pályafutása legfontosabb pillanatának emlékét őriznék.

Azért is meglepőek ezek a képek, mert az atlantizmus – a meggyőződés, amely egykor erős nemzetközi csapattá tömörített olyan embereket, mint Aznar vagy O'Sullivan, nyilvánvaló utat kínálva számukra az amerikai, valamint az európai konzervatívok közé tartozáshoz – immár nem fontos erő, sem Spanyolországban, sem sehol másutt. Az olyan

emberek, mint Aznar, máris mintha egy másik világból valók lennének. Ugyanez volt igaz jó néhány éven át Bardajíra. Hosszú másfél évtizeden át a partvonalon ülve nézte, ahogy sorban jönnek és mennek a spanyol kormányok, amelyek egytől egyig túlságosan baloldaliak, vagy túl lagymatagon jobboldaliak voltak az ízlésének. Ha egyes brit konzervatívok a Thatcher utáni években unalmasnak találták John Major centrizmusát, a jobbközép Néppárt vezetői a 2010-es években a párt leghűségesebb tagjainak némelyikét bőszítették fel. Miután 2011-ben a párt ismét hatalomra került, a reményekkel ellentétben nem fékezte meg az állam növekedését. Nem vont vissza egy családon belüli erőszakra vonatkozó törvényt, amely vélekedésük szerint igazságtalanul bünteti a férfiakat. Nem lépett fel a Franco-korszak felett nyilvánosan ítélkező hangokkal szemben sem. A Vox egyik parlamenti képviselője, Ivan Espinosa azzal szemléltette, miként kezdtek érezni a spanyol politikát illetően, hogy összekoccintott két sótartót az asztalon, amelynél kávéztunk. Egymás mellé tette a sótartókat, majd így szólt: „Íme, ez volt a spanyol politika az 1980-as és '90-es években." Egy arasznyival arrébb letett egy villát. „Spanyolország ma. Balszélre tolódott. A közép és a jobboldal nem fejt ki ellenhatást. Nem támad vissza. Nincsenek eszményeik." Felfogásuk szerint a legrosszabb az, hogy a jobbközép és a balközép egyaránt túlságosan elfogadóvá vált a baszk és a katalán szeparatizmust illetően. Abascal – aki személy szerint egy baszk politikus fia, és akit a baszk terrorszervezet, az ETA

megfenyegetett – mérgelődött, akárcsak Bardají, Espinosa és a barátaik valamennyien. De nem vettek részt a politikában, nem rendelkeztek befolyással, nem voltak bejáratosak a szobákba, ahol a dolgok történtek. Bardají ezekben az években tanácsadó céget alapított; akadt néhány üzletfele Izraelben és az Egyesült Államokban. Spanyolország legismertebb külpolitikai agytrösztjénél dolgozott. És aztán a Vox – és Trump – lehetőséget kínált neki a visszatérésre.

Nem is volt egyedül: Trump kampányának nyelvezete és taktikája hirtelen mintha valami újat kínált volna rengeteg embernek, akik a politika margóján voltak, nemcsak Amerikában, hanem szerte a világon. Maga Bardají nem egy alt-right blogger, nem is tölti az idejét obskúrus politikai chatszobákban, de megértette, mennyire jól hasznosíthatók lennének az amerikai alt-right módszerei Spanyolországban. Lehet, hogy nem szereznek többséget, de megnyerhetnek egy számottevő kisebbséget. Még fel is bosszantanák a spanyol „vezető réteg" tagjait, akik szerinte balra sodródtak, és messzire eltávolodtak az olyanoktól, mint ő. Nagy vidáman mesélte, hogy a „»Tedd újra naggyá Spanyolországot!« egyfajta provokáció volt… csak az volt a rendeltetése, hogy egy kicsit mérgesítse a baloldalt". A szórakozás, amit a vezető réteg bőszítése okoz – klasszikus érzés ez a Breitbart vagy a Brexit táborában – Madridban ugyanolyan, mint az Egyesült Államokban. Bardají ismeri Steve Bannont, van egy közös barátjuk; készült fénykép, amelyen együtt láthatók. De nevet a spekulációkon ezzel kapcsolatban. A spanyol új-

ságírók, közölte velem, „olyan fontosságot tulajdonítanak Bannonnek, aminek híján van".

Trump politikáját, a megvetést, amivel a volt elnök Európa, a NATO és a demokrácia iránt viseltetik, Bardají az 1990-es években visszataszítónak találta volna. De – akárcsak egyes nosztalgikus konzervatívok Nagy-Britanniában – 2016-ra megunta a „liberális demokráciát", legalábbis mint szlogent és egyesítő eszményt. Spanyolként, mondta nekem, úgy érzi, nincs sok köze a NATO-hoz, amely arra készül, hogy megvédje Kelet-Európát Oroszországgal szemben. Nagyon is tetszett viszont neki az összefogás gondolata egy olyan Fehér Házzal, amely, legalábbis eleinte úgy tűnt, készen áll síkra szállni a radikális iszlám ellen. Bár Spanyolországban egy évtizeden át kívül volt a döntéshozók körén, Bardají rájött, hogy sok kapcsolata és közös érdeke van a Trump-adminisztrációval; olyan kapcsolatokkal rendelkezett, amelyekkel Spanyolország szocialista miniszterelnöke nem. Ismerte Jason Greenblattet, a Trump-kormányzat első közel-keleti tárgyalóját. Régóta meglévő kapcsolatai voltak a Netanjahu-kormánnyal, amely viszont közel állt a Fehér Házhoz, és Netanjahu kampánytanácsadói közül néhányan a Voxnak is segítettek. Nem sokkal az egyesült államokbeli választások után Bardají kapcsolatba lépett Trump első nemzetbiztonsági főtanácsadójával, Michael Flynnel, valamint a Flynnt követő H. R. McMasterrel. 2017-ben Washingtonban vett részt megbeszéléseken, mielőtt Trump az első

NATO-csúcstalálkozójára indult, valamint Varsóba, beszédet mondani – a beszédet, amely nagy hírverést keltve felvázolta a keresztény világ megvédésének szükségességét: „A civilizációs törekvés tekintetében, hogy a Nyugatnak meg kell védenie magát, teljes összhang volt köztünk", jelentette ki Bardají.

Bár Spanyolországban a muszlimok aránya csekély – a bevándorlók többsége Latin-Amerikából érezik –, a gondolat, miszerint a keresztény civilizációnak újra kell definiálnia önmagát az iszlám ellenséggel szemben, spanyol földön különleges történelmi visszhanggal bír. A Vox a maga javára használta fel ezt. A videói egyikében Abascal felül egy ló hátára, és akár a lovagok, akik egykor Andalúzia visszafoglalásáért harcoltak az arabok ellen, vágtázik egyet a délspanyol tájon. Megannyi internetes mémhez hasonlóan a dolog egyszerre volt komoly és komolytalan: háttérzeneként *A Gyűrűk Urá*nak főcímdala szólt.

A Voxot és a Trump-adminisztrációt összekötő szálak nem konspirációra, hanem közös érdekekre és közös taktikákra utalnak. Azt is megmutatják, hogy Trump sikere miként inspirált és erősített olyan csoportokat, amelyek új nyelvet akartak használni Spanyolországban, olyan nyelvet, amit kimondottan arra találtak ki, hogy elnyerje azok tetszését, akikben haragot ébreszt a katalán vita, akik rossz szemmel nézik, ahogy a modern közbeszéd fragmentálja a spanyolokat, és úgy gondolják, hogy a társadalmi és kulturális

reformprojektek túl messzire mentek. Spanyolországban ez egyben egy olyan csoport is, amelynek tagjai attól félnek, hogy az eszményeiket a teljes eltűnés veszélye fenyegeti. Bardají úgy véli, hogy a spanyol politika polarizációja tartós, és az olyan emberek szemében, mint ő, nemcsak a saját politikai karrierjük, hanem maga a nemzet forog veszélyben. Ha ő és a hozzá hasonlóan gondolkodók nem kapcsolódnának be a küzdelembe, a csapatuk kiradírozódhatna a politikából, mindazzal együtt, amit képviselnek. Ez a Vox támogatói által érzett félelem és düh igazi forrása, és ez valóságos. A legfontosabb, amit Bardají mondott: „Kezdünk belépni egy olyan korszakba, amikor a politika valami más, a politika hadviselés, más eszközökkel. Nem akarunk fűbe harapni, túl kell élnünk... azt hiszem, a mai politikában a győztes visz mindent."

A Vox a Franco utáni Spanyolország első olyan politikai mozgalma, melyet kifejezetten arra találtak ki, hogy elnyerje azok tetszését, akiket idegesít az ország polarizációja. Katalónia radikalizálódása fokozza a mozgalom támogatottságát. Akárcsak a feminista tüntetések, az indulatos viták a gazdaságról, a régi történelmi polémiák visszatérése. Hasonlóképpen a Podemos, a nyíltan radikális, szélsőbaloldali párt jelenléte a spanyol kormányban. A Vox olyan emberek által létrehozott projekt, akik megértették ezt. Azt is tudják, hogy a párt sikere révén a létrehozói, a szóvivői, a mémkészítői és a PR-cégei új belépőt nyernek a politikai életbe – továbbá hozzáférést a hasonlóképpen gondolkodó finanszírozók, rajongók és internetes trollok növekvő hálózatához szerte Európában és azon kívül.

A „szélsőjobboldali" nacionalista vagy bevándorlásellenes pártok vezetői Európában egészen a közelmúltig nemigen működtek együtt. Eltérően a jobbközép kereszténydemokratáktól, akiknek közös munkálkodása révén az EU létrejött, a nacionalista pártok a saját konkrét történelmükben gyökereznek. A modern francia radikális jobboldal távoli gyökerei a Vichy-korszakból erednek. Az olasz nacionalista jobboldalon régóta ott vannak Benito Mussolini szellemi leszármazottai, nem is beszélve az unokájáról. A Jog és Igazságosság a szmolenszki repülőgép-katasztrófához és a saját történelmi megszállottságaihoz kötődik. Ennek eredményeként a barátkozási kísérletek gyakorta megfeneklenek régi vitákon. Az olasz szélsőjobb és az osztrák szélsőjobb közötti kapcsolatok például egyszer összeomlottak, miután mulatságos módon vitatkozni kezdtek Dél-Tirol, a régebben osztrák, ma Észak-Olaszország részét képező német ajkú tartomány nemzeti identitásáról. A Vox és az egykor északolasz szeparatista mozgalomként indult olasz nacionalista párt, az Északi Liga kapcsolata megromlott, amikor Matteo Salvini, a liga vezetője támogatta a katalán szeparatistákat.

A közelmúltban ez kezdett megváltozni. A régebben határok és történelem által elválasztott értelmiségiek és ideoló-

gusok közül néhányan, akik ezek mögött az új mozgalmak mögött állnak, immár találtak egy sor olyan ügyet, amelyek mentén egyesülni tudnak – ügyeket, amelyek határokon átívelően működnek, és könnyen eladhatók az online térben. Ezek egyike a bevándorlás, kiváltképp a muszlim bevándorlás ellenzése, legyen az akár valóságos, akár képzelt; egy másik pedig a társadalmilag konzervatív, vallásos világnézet előmozdítása. Időnként egy harmadik az EU-val, vagy tágabb értelemben a nemzetközi intézményekkel való szembenállás. Ezek az ügyek nem függenek össze – minden további nélkül lehet az ember Európa-párti katolikus, ahogy igen sokan azok is voltak a múltban –, és mégis, akik hisznek bennük, megtalálják a közös nevezőt. A melegházasságok, az afrikai származású taxisofőrök és az „eurokraták" iránti ellenszenv olyasmi, amiben még az egymás szeparatista mozgalmait illetően összekülönböző spanyolok és olaszok is egyet tudnak érteni. A történelmet és a régi határvitákat kerülve képesek közös kampányokat folytatni a szekuláris, etnikailag kevert társadalmak ellen, amelyekben élnek, és egyszersmind elnyerni azoknak az embereknek a tetszését, akik véget akarnak vetni a harsány vitáknak, amelyek ezekben az ügyekben folynak.

Egy madridi székhelyű adatelemző cég, az Alto Data Analytics egyike azoknak, amelyek próbálták megérteni, miként működik ez az új és kevéssé ismert, határokon átívelő kampányolás. Az Alto arra szakosodott, hogy mesterséges intelligenciát alkalmazva elemezzen a Twitteren, a Facebookon, az

Instagramon, a YouTube-on és másutt talált adatokat. A spanyolországi választásokat megelőző időszakban sok-sok órát töltöttem Madridban, olykor késő éjszakába nyúlón egy étteremben (hol másutt, ha Spanyolországban van az ember), egy barátommal, aki az Altónál dolgozik, és nem szeretné, ha megnevezném ebben a könyvben, vagy ha egyáltalán belerángatnák a spanyol politikai közbeszédbe. Megmutatott egy sor elegáns, színezett hálózati diagramot a spanyolországi online társalgásokról, és felhívta a figyelmemet egy nagy kacskaringóra középtájon: ez volt a „mainstream" társalgás, amelyben sok ember részt vett. Mutatott továbbá három félreeső, polarizált társalgást. Ezek elkülönült szobákban folytak, amelyekben az emberek főleg egymással beszéltek, és egymásra figyeltek. Az egyik a katalán szeparatisták társalgása volt, a másik szélsőbal társalgása, a harmadik pedig a Vox társalgása.

Nem volt ez meglepő: ez a három csoport hosszú ideje építgette a saját külön identitását. Azt sem volt meglepő megtudni, hogy a spanyol interneten a barátom ezen a három csoporton belül talált a legnagyobb számban „abnormális, kimagasló aktivitású felhasználókat" – ami botokat jelent vagy valós embereket, akik nagyon gyakran és valószínűleg hivatásszerűen posztolnak. Több mint felük a Vox közösségéből került ki. 2019 tavaszán a Stratégiai Párbeszédért Intézet (Institute For Strategic Dialogue, ISD), az online szélsőségeket vizsgáló brit szervezet, leleplezett egy közel háromezer, „abnormális, kimagasló aktivitású felhasználó"

alkotta hálózatot, amely az előző év folyamán csaknem négy és fél millió Vox-barát és iszlámellenes üzenettel árasztotta el a netet.

Ennek a hálózatnak az eredete tisztázatlan volt. Eredetileg azért jött létre, hogy támadást intézzen a venezuelai Maduro-kormány ellen. A 2017-es barcelonai terrortámadás után módosított a célcsoportjain, és a bevándorlással összefüggő ijesztő és egyre felkavaróbb történeteket tett közzé. Az anyagok egy része eredetileg szélsőséges hálózatoktól származott, és minden összhangban állt a Vox által kibocsátott üzenetekkel. Április 22-én például, egy héttel a spanyolországi választások napja előtt, a hálózat a Twitteren egy felvételt posztolt a zavargásról, amelyre állítólag „Franciaország egy muszlimok lakta környékén" került sor. A képsorokon valójában algériai kormányellenes zavargások jelenete volt látható.

Az Alto és az ISD egyaránt felfigyelt még egy sajátosságra. A Vox támogatói, főleg az abnormális, kimagasló aktivitásúnak minősített felhasználók, nagy előszeretettel tettek közzé olyan konteóweboldalakról származó tartalmakat, amelyek zöme legalább egy évvel a 2019-es választások előtt jött létre. Ezek az időnként egyetlen személy által működtetett oldalak normális, helybéli új portáloknak látszottak, de keverték a „hétköznapi" információt igen részrehajló cikkekkel és szalagcímekkel, amelyekkel akkoriban szisztematikusan elárasztották a közösségi médiás hálózatokat. Az Alto csapata pontosan ugyanilyen jellegű weboldalakat talált 2018-ban

Olaszországban és Brazíliában, azokban a hónapokban, amelyek ezekben az országokban az ottani választásokat megelőzték. A szóban forgó oldalak mindegyik esetben a szavazást megelőző év folyamán kezdtek részrehajló anyagokat közölni: Olaszországban a bevándorlásról, Brazíliában a korrupcióról és a feminizmusról. Mindkét országban az egyik oldal által meglovagolni tervezett témák terjesztését és felerősítését szolgálták már azelőtt, hogy azok igazán a mainstream politika részévé váltak. Nem szükségképpen azért hozták létre őket, hogy koholmányokat találjanak ki. Bár némelyikük ezt tette, a valódi céljuk szofisztikáltabb. Arra találták ki őket, hogy hamis narratívákat alkossanak, hogy ismételgessenek és sulykoljanak témákat, hogy mazsolázzanak hírek közül, és hangsúlyosan kiemeljenek bizonyos részleteket, hogy haragot, ingerültséget és félelmet gerjesszenek újra és újra.

Spanyolországban fél tucat ilyen weboldal volt, némelyik teljesen professzionális, némelyik nyilvánvalóan amatőr. Némelyiket sablon alapján csinálták. Az egyik obskúrusabb oldalnak például pontosan olyan volt a stílusa és a kialakítása, mint egy Bolsonaro-párti brazil oldalnak, mintha mindkettőt ugyanaz a személy tervezte volna, pontosabban ugyanaz a PR-szakemberek alkotta csapat: modern, naprakész, penge agyú írástudók. Egy nappal a spanyolországi választás előtt az oldal vezércikke egy ismerős összeesküvés-elmélet volt: Soros György összehangolt választási csaláshoz nyújt segédkezet. Soros nem volt Spanyolországban közismert alak, amíg a Vox a közbeszéd részévé nem tette. A Vox-barát

oldalakon lehetett találni róla néhány szokványos konteót; természetesen azt állították róla, hogy Európa muszlimokkal való benépesítéséén mesterkedik.

Ilyesfajta oldalak sokfelé másutt is megtalálhatók. A hírhedt macedóniai weboldalak, amelyek az amerikai elnökválasztási kampány befolyásolására törekedtek, igen hasonló elvek mentén működtek. Ahogyan a QAnon-hálózathoz tartozó konteós weboldalak is. Akárcsak azok a Facebook-oldalak, amelyeket az orosz katonai hírszerzés hozott létre a 2016-os amerikai választási kampány idején, valamint a nyilvánvalóan azonosítható orosz állami médiaoldalak, a Szputnyik és az RT. Ennek a forgatókönyvnek új változatai immár az Egyesült Államokban is kezdenek működni. 2019-ben egy michigani újságíró feltárt egy olyan weboldalak alkotta hálózatot, amelyek látszólag helyi híroldalakként működtek. Mindezeket az oldalakat ugyanabban az időben hozták létre, és mindegyik úgy nézett ki, mintha „normális" újság lenne, ismerősen csengő nevekkel: *Lansing Sun, Ann Arbor Times, Detroit City Wire.* Mindegyik ugyanolyan jellegű pártos cikkeket közölt – például arról, mennyire támogatják a michiganiek Donald Trumpot – olyasféle híradásokkal keverve, hogy hol kapható a legolcsóbban benzin. Gondosan megtervezték mindet, hogy a lehető legnagyobb hatást érjék el az erősen túlfűtött, konspiratív, pártos közegekben.

Az utóbbi években hasonló jellegű oldalak kezdtek működni összehangoltan, határokon átívelően, különböző nyel-

veken. 2018 decemberében az ENSZ összehozta a világ vezetőit, hogy a globális migrációról tárgyaljanak egy nem különösebben jelentős értekezleten. Jelentéktelen és nem kötelező érvényű megállapodás született, amely a Globális egyezmény a biztonságos, rendezett és szabályozott migrációért nevet viseli. Jóllehet az egyezmény a fősodratú média részéről viszonylag csekély figyelmet kapott, az Alto azt látta, hogy majdnem ötvenezer Twitter-felhasználó posztolt róla összeesküvés-elméleteket. Sok százan tették ezt különböző nyelveket, franciát, németet, olaszt, csekélyebb mértékben spanyolt és lengyelt váltogatva. A Voxot promotáló spanyolországi hálózathoz hasonlóan ezek a felhasználók szélsőséges és konteós oldalakról vettek át anyagokat, azonos képeket használva, határokon átívelően egymásra hivatkozva és újraposztolva egymás tartalmait.

Hasonló nemzetközi hálózat kezdett turbófokozaton működni a 2019-es tűzvész után, amely a párizsi Notre-Dame-katedrálist sújtotta. Az ISD posztok ezreinek járt utána, amelyek olyan emberektől származtak, akik azt állították, hogy láttak a tüzet „ünneplő" muszlimokat, valamint olyanoktól, akik híreszteléseket és képeket posztoltak, azt bizonygatva, hogy szándékos gyújtogatás történt. Egy CasoAislado nevű szájt szinte azonnal feltett egy ilyet, azt állítva, hogy „muszlimok százai" ünnepeltek Párizsban, és egy képet használva, amely úgy nézett ki, mintha arab vezetéknevű emberek mosolygós arcos emotikonokat posztoltak volna a Facebookon a tűzvészről készült képek alá. Néhány órával később Abascal

ugyanezzel a képpel tudatta a Twitteren, hogy ez a „sok száz muszlim" viszolygást ébreszt benne. A képet az amerikai alt-right egyik konteógyártója, Paul Watson egy posztján keresztül linkelte, Watson pedig egy Damien Rieu nevű francia szélsőjobboldali aktivistától vette át. „Az iszlamisták az európai és a nyugati civilizációt szeretnék elpusztítani a #Notre Dame tüzének ünneplésével", írta Abascal. „Vegyük ezt észre, még mielőtt túl késő lenne."

Ugyanilyen jellegű mémek és képek terjedtek a Vox whatsappos és telegramos rajongói csoportjain. E csoportok tagjai megosztottak egymással egy angol nyelvű mémet, amelyen Párizs volt látható „Macron előtt" a Notre-Dame-mal, és „Macron után" egy mecsettel a katedrális helyén. Megosztottak egy másik esetről készült híradós videót is, amely letartóztatásokra célzott, valamint arra, hogy egy közeli autóban gázbombákat találtak. Tökéletes példája volt ez annak, ahogy az amerikai alt-right, az európai szélsőjobb és a Vox ugyanabban az időben ugyanazt az üzenetet sulykolja, több nyelven, igyekezve ugyanolyan érzelmeket gerjeszteni Európában, Észak-Amerikában és másutt.

Ez a félig-meddig rejtett online világ lassan kezd való világbéli arcot ölteni. 2020 telén egy olaszországi szálloda látványosan pazar báltermében néztem végig, ahogy ezek közül az új mozgalmak közül néhány – vörös bársonnyal kárpitozott székeken, csillogó kristálycsillárok és festett üveggel burkolt mennyezet alatt – megpróbálja egyesíteni az erőit.

Az alkalmat egy konferencia szolgáltatta, melyet színleg Ronald Reagan és II. János Pál nevére hivatkozva szervezett többek között John O'Sullivan, akinek a magyar kormány által finanszírozott intézete a szponzorok egyike volt. Tükörországbéli hangulata volt az eseménynek, amely két olyan férfiú nevét idézte meg, akiknek grandiózus, ambiciózus és nagylelkű eszményeik voltak a nyugati civilizációról – melyben egy demokratikus Európa és egy demokratikus Amerika gazdaságilag, politikailag és kulturálisan integrálódik majd –, noha a teremben mindenki pontosan egy ezzel ellentétes víziónak kötelezte el magát. A rendezvény témája a „nacionalizmus" volt, de a jelenlévőket igazából az kötötte össze, hogy ellenszenvvel viseltettek a társadalmak iránt, amelyekben éltek, valamint az őszinte félelem, hogy az értékeik egy része hamarosan el fog veszni ezekben a társadalmakban. Egyik szónok a másik után – akadt köztük amerikai, olasz, francia, holland, brit, lengyel, spanyol (a Vox egyik EP-képviselője) – állt fel, és számolt be arról, hogy politikai üldöztetésnek van kitéve, és úgy érzi magát, mintha idegennek számítana egy olyan világban, melyet különféleképpen leírt „baloldali", „progresszív", „felvilágosodáspárti racionális liberális", vagy egyenesen „totalitárius" eszmények sora ural. Időnként meghökkentő volt, mennyire távol állnak a politikai valóságtól. Sokuk gyászolta a „nemzet" elveszett eszményét – és tessék, mégiscsak ott voltunk Róma közepén, ahol egy kimondottan nacionalista, sőt soviniszta

politikusnak, Matteo Salvininek komoly esélye látszott arra, hogy rövidesen ő legyen a következő miniszterelnök.

De azért némelyikük igen ékesszólón, sőt megindítón beszélt. A felszólalók között volt Marion Maréchal, a francia szélsőjobbot vezető és gyakran a következő francia elnökként emlegetett Marine Le Pen karizmatikus unokahúga. Maréchal „mi"-re és „ők"-re osztotta a világot; az előbbi csoportba tartozott a teremben mindenki, az utóbbinak pedig, úgy tűnt, része mindenki a liberális francia elnöktől, Emmanuel Macrontól a francia sztálinistákig: „Próbáljuk összekötni a múltat a jövővel, a nemzetet a világgal, a családot a társadalommal... Mi realizmust képviselünk; ők ideológiát. Mi hiszünk az emlékezetben; ők az amnéziában." Miközben ezeket a szavakat kimondta, Macron Krakkóban volt, ahol önmagát büszke franciaként *és* büszke európaiként jellemezte. Folytatásképpen beszélt még aznap egy kicsit történelemről és emlékezetről, ahogy gyakran szokta tenni. Lehet, hogy Maréchal rajongóinak ez nem számított. Vélhetően szívesebben hallanak történelemről tőle, egy olyan szónoktól, aki etnikai alapon határozza meg Franciaországot és a franciaságot. Vagy egyszerűen csak üldözve érzik magukat, mint ő, és örülnek, hogy erről nyilvánosan is szó esik.

Köszönhetően néhány jóval kevésbé ékesszóló beszédnek a lengyel hazafiságról és a „szuverenitás" dicsőségéről, a nap előrehaladtával a római hallgatóság lényegesen megfogyatkozott. Ámde ahogy közeledett az utolsó szakasz, az

operatőrök és az újságírók kezdtek visszaáramlani a terembe. Amikor az utolsó szónok a terembe lépett, a hallgatóság felállva, ovációval köszöntötte. Az illető maga Orbán Viktor volt, és mint rájöttem, a teremben lévők közül sokan valójában azért jöttek, hogy őt hallják. Nem azért, mert ő volt a legjobb szónok, hanem mert ő elért néhányat azon dolgok közül, amiket a többiek szerettek volna. Bár több felszólaló beszélt az egyetemeken érvényesülő elnyomó baloldali ideológiáról, Magyarország az egyetlen ország Európában, ahol egy egész egyetemet bezártak, ahol egy olyan tudományos testületet, mint a Magyar Tudományos Akadémia, közvetlen kormányzati ellenőrzés alá vontak, és ahol megszüntették a kormánypárt által politikai okból nem szívelt egyetemi tanszékek finanszírozását. Sokan ágáltak ugyan a „baloldali" média ellen, de Magyarország szintén az egyetlen európai ország, ahol politikai és pénzügyi nyomásgyakorlás kombinálásával a magán- és a közmédia legnagyobb része a kormánypárt ellenőrzése alá került. Autoritariánus hatalmi pozícióra ácsingózó pártoknak és politikusoknak, akik többnyire még nem voltak hatalmon, jócskán akadt csodálnivaló. Magyarország nem nagy ország. De ilyesfajta kontroll, ilyesfajta befolyás az, amire vágynak.

Orbán nem mondott beszédet. Ehelyett arra kérték, fejtse ki, hogy mi a titka a sikerének. Orbán rezzenéstelen arccal azt felelte, fontos, hogy ne kelljen osztozni a hatalmon más pártokkal. Nem ejtett szót a manipulációról, a választási

jogszabályok testreszabásáról és a rafináltan kieszelt csalásokról, amelyek lehetővé tették számára a többség megőrzését. Továbbá, mondta, hasznos, ha rendelkezésre áll a média támogatása. A terem hátsó részében, ahol az újságírók tartózkodtak, néhány ember felnevetett. A többiek a teremben bólogattak, és egyáltalán nem nevettek; tetszett nekik, amit hallottak – és értették.

V

Préritűz

Az országalapításunk erős történetével, az alkotmányunk iránti rendkívüli tiszteletünkkel, a földrajzi elszigeteltségünkkel és a két évszázad óta tartó viszonylagos gazdasági sikerességünkkel, a modern amerikaiak régóta szentül hiszik, hogy a liberális demokráciát, ha egyszer megvalósul, lehetetlen visszafordítani. Az alapítók nem voltak ebben annyira biztosak: az általuk nagy becsben tartott klasszikus szerzők arra tanították őket, hogy a történelem ciklikus, az emberi természet gyarló, és különleges intézkedések szükségeltetnek a demokrácia zsarnokságba való visszacsúszását megakadályozandó. A modern amerikaiak többsége azonban nem érzi ciklikusnak az amerikai történelmet. Ellenkezőleg, gyakorta úgy szokás elbeszélni, mint előre és felfelé tartó haladás történetét, melynek közepén a polgárháború pusztán egy zökkenőt jelentett. A kulturális kétségbeesés nem fog el egykönnyen egy olyan népet, amely hitt a Horatio Alger

teremtette mítoszban és a nyilvánvaló elrendeltetésben.* A pesszimizmus idegen érzés egy olyan országban, amelynek a felvilágosodás szellemében fogant alapító dokumentumai a valaha megfogalmazott legoptimistább nézeteket tartalmazzák az emberi kormányzás lehetőségeiről.

Sőt, mi több: a kormányzás lehetőségeire vonatkozó optimizmus 1776 óta kódolva van a politikai kultúránkban. Abban az évben a világ legnagyobb részén egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy minden ember egyenlőnek teremtetett. Az sem volt nyilvánvaló 1789-ben, hogy „mi, a nép" képesek vagyunk egy tökéletesebb uniót alkotni, vagy hogy „mi, a nép" egyáltalán képesek vagyunk kormányozni önmagunkat. Mindazonáltal emberek egy kicsiny csoportja összegyűlt egy akkor vad földrész keleti partján, leírta ezeket a szavakat, majd felépített egy sor intézményt, amelyek az elképzelések valóra váltását voltak hivatottak biztosítani. Bizakodón gondolkodtak az emberi természetről, de azt tudták róla, hogy nem lehet tökéletessé tenni. Inkább egy olyan, fékekkel és ellensúlyokkal biztosított rendszer létrehozására törekedtek, amely arra ösztönzi az embereket, hogy jobban viselkedjenek. Fennkölt szavaik sem akkor és később sem mindig tükrözték a valóságot. Az intézményeik sem akkor, sem később sem mindig működtek úgy, ahogy szerették volna. De idővel a szavak elég nagy erejűnek, az intézmények pedig elég rugalmasnak bizonyultak ahhoz, hogy teljes jogú polgárok egyre nagyobb körére terjedjenek ki, végül nem csupán férfiakra, hanem nőkre, birtoktalan és vagyontalan emberekre, egykori rabszolgákra, valamint minden kultúrából való bevándorlókra is. Amikor az intézmények kudarcot vallottak, ahogy megtörtént olykor, a szavakat idézték és ismételték, hogy meggyőzzék az embereket, próbálkozzanak újra. Abraham Lincoln úgy fogalmazott, hogy Amerika „a föld utolsó, legjobb reménysége". Martin Luther King Jr. arról álmodott, hogy „egy napon ez a nemzet majd felkel, és megéli a hitvallása igazi jelentését: »Magától értetődőnek tartjuk ezeket az igazságokat; hogy minden ember egyenlőnek teremtetett«".

A kezdet kezdetétől létezett egy olyan meggyőződés is, hogy ez az új nemzet más lesz, mint a többi. Thomas Jefferson úgy vélte, hogy a demokrácia Amerikában akkor is sikeres lesz, ha Franciaországban elbukott, mert az amerikaiak az egyedülálló történelmük és tapasztalataik révén készen állnak rá. Azt gondolta, hogy az amerikaiak, akiket a „bölcsőtől áthat" a hit a demokratikus önkormányzásban, éppen azért kivételesek, mert elszigeteltek Európától és annak ciklikus történelmétől – „elkülönültek az anyaállománytól és mentesek a fertőzéstől". Mások, Tocqueville-től Reaganig újraértelmezték ezt a kivételességet, más jelentéseket adva neki. De az amerikai patriotizmust igazából az tette egyedülállóvá akkor és később egyaránt, hogy soha nem kapcsolódott

* Mármint hitt abban, hogy derekas munkával alacsony sorból való emberek is sikeressé válhatnak, valamint abban, hogy az amerikai telepesek az Ég akaratával összhangban terjeszkednek a Csendes-óceánig *(a ford.)*.

kifejezetten egyetlen etnikai identitáshoz, amelynek egyetlen helyről való egyetlen eredet a sajátja. Reagan 1989-es „Fénylő város a hegyen"-beszédében, amelyre az „amerikai nagyság" és „amerikai kivételesség"-retorika tetőpontjaként szokás emlékezni, nyilvánvalóan nem amerikai földrajzról vagy amerikai fajról, hanem az alapító dokumentumokról volt szó. Reagan arra intette az amerikaiakat, hogy ne vér vagy föld, hanem az amerikai alkotmány körül egyesüljenek: „Ha nem feledkezünk meg az első elveinkről, és hiszünk magunkban, a jövő mindig a miénk lesz."

Kezdettől fogva akadtak azonban egyéb alternatívák, más változatok arról, hogy mi is Amerika, vagy minek kellene lennie, akadtak a nemzetnek más definíciói. Disszonáns hangként egy gyarapodó kórusban mindig is voltak csoportok, melyek mélyről jövő ellenszenvvel viseltettek az amerikai eszmények iránt, ami többet tükröz, mint csupán az adott időszak kormányával való elégedetlenséget. 1776 óta mindig is úgy találták némelyek, hogy az Amerika-projekt naiv, ijesztő, elnyomó vagy álságos. A függetlenségi háború után lojalisták tízezerszám menekültek Kanadába; a Konföderáció államai elszakadtak. Egyesek annyira mélységesen csalódtak Amerikában, és annyira heves haragot éreztek Amerika iránt, hogy drasztikus következtetésekre jutottak, és drasztikus cselekvésekre szánták el magukat.

Az elmúlt másfél évszázadban az amerikai civilizációt illetően a legkétségbeesettebb, legapokaliptikusabb víziók általában balról jöttek. A tizenkilencedik század végén és

a huszadik század elején az európai gondolkodók és mozgalmak – a marxizmus, az anarchizmus, a bolsevizmus – által inspirált amerikai radikálisok a pokoli modernitás eljövetele miatt siránkoztak, és rosszallón tették szóvá, hogy az amerikai kapitalizmus nem tudta orvosolni a bajt. Az anarchista Emma Goldman értelmiségiek és aktivisták egész osztályának nevében szólt, amikor 1917-ben Amerika szerinte csaló intézményeiről írt: „Szabad köztársaság! Hogyan marad fenn egy mítosz, hogyan csapja be, vezeti félre és teszi vakká még a viszonylag intelligens embereket is a roppant abszurditásaira."

Goldman különösen viszolyogtatónak találta Amerika katonai kalandjait külföldön, és a hazafias nyelvezetet, amelyet az igazolásukra használtak. „Mi a hazafiság?" – tette fel a kérdést egy 1908-ban megjelent esszében. „Vajon a gyermekkori emlékek, remények, ábrándok és törekvések helye?" Nem, arra jutott, hogy nem az:

„Ha ez lenne a hazafiság, ma kevés amerikait lehetne hazafinak nevezni, hiszen a játék helye gyárrá, malommá és bányává alakult, a madárdal helyébe pedig gépek fülsiketítő hangjai léptek. A nagyszerű tettekről szóló elbeszéléseket sem halljuk többé, mert a történetek, melyeket anyáink ma mesélnek, csupa szomorúság, könny és fájdalom."

Goldman úgy vélte, hogy az amerikai álom hamis ígéret, maga Amerika pedig „csupa szomorúság, könny és fájdalom" – amely vélekedés eleinte a tiltakozás szélsőséges formáira indította. Elv- és élettársa, Alexander Berkman börtönbe

került egy sikertelen merényletkísérlet miatt, amelynek célpontja Henry Clay Frick iparbáró volt; Berkmant összefüggésbe hozták egy meghiúsult bombatámadással is, amelyet John D. Rockefeller Jr. háza ellen intéztek volna. Goldman ugyan később elutasította az erőszakot – és mélységes döbbenettel töltötte el a bolsevik forradalom valósága, amikor szembesült vele –, de 1917-ben még valamelyes megértéssel viseltetett a „modern mártírok [iránt], akik vérükkel fizetnek a hitükért, és mosolyogva köszöntik a halált, mert hiszik, éppoly őszintén, mint Krisztus hitte, hogy vértanúságuk megváltja az emberiséget".

Ez a szóhasználat ötven évvel később hatással volt a Weather Underground gondolkodására. 1970-ben ez a radikális csoport Molotov-koktélokat dobált a New York-i Legfelsőbb Bíróság egyik tagjának otthonára, „hadat üzent" az Egyesült Államoknak, és bombakészítés közben véletlenül felrobbantott egy Greenwich Village-i házat. Akárcsak az anarchisták egy korábbi korszakban, nem bíztak az amerikai politikai rendszerben, vagy abban, hogy képes lényeges változással szolgálni. Legfontosabb kiáltványukban, a *Préritűz*-ben pálcát törtek a „konformizmus és gradualizmus fülsiketítő ideológiája" felett, amely békességpárti, centrista gondolatok terjesztésével „mímeli az emberek megnyugtatását". Ez a „reformizmus" – amelyen a demokratikus politika normális tevékenységeit értik – „feltételezi, hogy az amerikai társadalom lényegében jó, ellentétben a forradalmi álláspontal, miszerint a rendszer velejéig romlott, és megdöntendő".

A Weathermen néven ismert csoport nem feltételezte, hogy az amerikai társadalom lényegében jó. Úgy vélték, hogy a rendszer velejéig romlott. Osztották a megvetést, amellyel Lenin a választott politikusok és jogalkotó testületek iránt viseltetett, frusztrálónak és unalmasnak találták az alkotmányos építkezés és a szavazatvadászat gondolatát.

Még jobban dühítette őket az „amerikai kivételesség" eszménye, amelyet a *Préritűz*-ben nevesítve is ócsároltak. Felfogásuk szerint Amerika nem lehet különleges, nem tekinthető másnak, nem lehet kivétel. A marxizmus vastörvényeiből az következett, hogy előbb-utóbb Amerikába is elérkezik a forradalom, véget vetve Amerika kártékony befolyásának a világban. A düh, melyet a *kivételesség* szó ébresztett bennük, visszaköszön napjaink politikai baloldalának nyelvezetében. Howard Zinn történész, aki az amerikai történelemről írt művében a rasszizmusra, a szexizmusra és az elnyomásra fókuszál, messzemenően előrevélőn taglalta „az amerikai kivételesség mítoszát". Az elmúlt két évtized során tucatszám jelentek meg cikkek e cím különböző változataival ugyanezen felfogás jegyében. Ez az ellenszenv Amerika iránt visszaköszön és rezonál számtalan beszélgetésben, szemináriumban és nyilvános gyűlésben, valahányszor az amerikai eszményben csalódottak manapság összejönnek.

Van azonban még egy csoportja az amerikaiaknak, akikben a demokrácia kudarcai olyan viszolygást ébresztenek, amely hasonlókképpen radikális következtetésre indítja őket, és ennek szintén megvan manapság a visszhangja.

Ha a baloldal a kapitalizmus destruktív erőit, a rasszizmus erejét és az amerikai hadsereg külföldi jelenlétét szemlélte komoran, a keresztény jobboldal csalódottságának kiváltója az volt, amit felfogásuk szerint az erkölcsi züllés, a dekadencia, a fajkeveredés, mindenekelőtt pedig a modern Amerikai visszafordíthatatlan szekularizációja jelentett. Michael Gerson író, evangéliumi keresztény, egyszersmind a politikai kereszténység éles és kritikus szemű elemzője azt állítja, hogy az evangéliumi közösség egy része immár őszintén hiszi, hogy Amerika elveszett. Gerson, George W. Bush egykori beszédírója, aki szintén elidegenedett már a korábbi munkatársaitól, így írja le az egykori barátai nézeteit: „Nem lesznek új és jobb idők Krisztus második eljöveteléig, aki egyedüliként képes ennek a szennynek az eltakarítására. Semmilyen emberi erőfeszítés sem siettetheti ezt a napot, nem mentheti meg a pusztulásra ítélt világot." Más szóval, magáig az utolsó ítélet napjáig nincs értelme a társadalom javításával próbálkozni, sőt az valószínűleg csak még rosszabb lesz. Eric Metaxas, egy evangéliumi rádió műsorvezetője azt állította, hogy Hillary Clinton győzelme 2016-ban a köztársaság végét jelentené: „A polgárháború volt az egyetlen alkalom, amikor ilyen egzisztenciális küzdelemmel néztünk szembe, valamint a függetlenségi háború, amikor a nemzet született."

Franklin Graham, az evangelizáló Billy Graham fia és a Liberty University elnöke még cizelláltabb nyelvezetet használt Obama elnöksége idején: „Hiszem, hogy ami Isten óráját illeti, éjfélnél vagy talán az utolsó perceknél tartunk...

amikor látja az ember, mennyire gyorsan romlik az országunk, mennyire gyorsan romlik a világ erkölcsileg, kiváltképp ezen kormányzat alatt, amely fejest ugrott az erkölcsi trambulinról egyenesen az emberiség fertőjébe."

Az Amerikára vonatkozó mélységes pesszimizmusnak ez a jobboldali vonulata nem egészen új. Ugyanezen nézetek egy változatát három évtized során számos szónok és szerző hangoztatta az amerikaiaknak, de legközismertebben Patrick Buchanan. Buchanan nem evangéliumi protestáns, hanem katolikus, aki ugyanezt az apokaliptikus világnézetet képviseli. 1999-ben bejelentette, hogy szakít a Republikánus Párttal, és a Reform Párt vezetőjeként indul az elnökségért. Beszédében, amelyben ezt közölte a nyilvánossággal, sajnálkozott, amiért elveszett a „populáris kultúra, amely őrizte a hit, a család, az ország értékeit, az eszményt, hogy mi, amerikaiak, olyan emberek vagyunk, akik közösen szenvednek és hoznak áldozatot, és közösen mennek előre; a kölcsönös tisztelet, a korlátok érzékelése, a jó modor, mind odaveszett". E sajnálkozás frissebb változataiban konkrétabban fogalmazta meg a kulturális kétségbeesését, például 2016 tavaszán:

„A negyvenes és ötvenes évek populáris kultúrájában a fehér emberek szerepmodellek voltak. Ők voltak a nyomozók és a zsaruk, akik gengsztereket kerítettek kézre, meg a hősök, akik az európai harctereken és a csendes-óceáni szigeteken megnyerték a második világháborút. A fehér gyerekek számára a világ a feje tetejére állt. Az iskoláinkban a tankönv-

veket újraírták, a régi hősöket kitörölték, a szobraikat elbontották, a zászlóikat eltették."

Buchanan pesszimizmusa részben az általa vélelmezett fehér hanyatlásból ered, részben pedig abból, hogy akárcsak a vele diametrikusan szemben álló baloldaliak, ő is ellenszenvvel viseltetik az amerikai külpolitika iránt. Az évek során eltávolodott a közönséges izolacionizmustól, és ma már mintha inkább úgy gondolná, hogy Amerika szerepe a világban ártalmas, ha éppen nem gonosz. 2002-ben televíziós hallgatóság előtt kijelentette, olyan szavakkal, amelyek Noam Chomskytól vagy Amerika más baloldali kritikusaitól is származhattak volna, hogy „9/11 egyenes következménye volt az Egyesült Államok beavatkozásának a világ egy olyan térségében, ahol nincs keresnivalónk, és nem kívánt a jelenlétünk".

Még különösebb, hogy egy olyan ember, aki sok évtizeden át ellenállt a szovjet narratívának, gond nélkül elfogadja a Putyin politikatechnikusai által kiagyalt orosz narratívát, miszerint Oroszország istenfélő, keresztény nemzet, amely az etnikai identitása megvédésére törekszik. Nem számít, hogy az oroszoknak csak csekély százaléka jár templomba, vagy hogy saját bevallásuk szerint csak öt százalékuk olvasta valaha is a Bibliát; nem számít, hogy Oroszország nagyon is soknemzetiségű, soknyelvű állam, amelynek muszlim lakossága jóval nagyobb, mint a legtöbb európai országé; nem számít, hogy az egyik orosz tartományban, Csecsenföldön tulajdonképpen a saria van érvényben, és a kormánya

a nőket fátyol viselésére kényszeríti, a meleg férfiakat pedig megkínozza; nem számít, hogy az evangéliumi kereszténység számos formája ténylegesen be van tiltva. A propaganda – a kazanyi Miasszonyunk ikonja előtt főhajtással tisztelgő Putyinról készült fotók, vagy a vallási szervezetek jelenléte a beiktatási ünnepségein – megtette a hatását Buchananra, akinek meggyőződésévé vált, hogy Oroszország etnikailag tiszta nemzetállam, és bizonyos tekintetben felette áll Amerikának, amelyről Buchanan viszolyogva azt mondja, hogy „multikulturális, többnemzetiségű, többfajú, többnyelvű »univerzális nemzet«, aminek Barack Obama az avatárja".

Az amerikai szélsőbaloldal legszélsőségesebbjeihez hasonlóan a szélsőjobboldal legszélsőségesebbjei régóta vonzódnak az erőszakhoz. Szükségtelen feleleveníteni a Ku-Klux-Klan történetét, szükségtelen az oklahomai robbantóról, Timothy McWeigh-ről a charlestoni lövöldözőről, Dylann Roofról beszélni, vagy arról a temérdek emberről, milíciáról, mozgalomról beszámolni, akik vagy amelyek tömeggyilkosságot terveztek, vagy továbbra is tömeggyilkosságot terveznek egy elbukott nemzet megmentésének nevében. 2017-ben egy illinois-i milícia bombát robbantott egy minnesotai mecsetnél. 2018-ban egy férfi, aki úgy vélte, hogy a zsidók Amerika elpusztítására irányuló összeesküvést szőnek, tizenegy embert megölt egy pittsburghi zsinagógánál. 2019 januárjában egy csoport, melynek tagjai magukat „a Keresztesek" elnevezéssel illették, bombát tervezett elhelyezni egy lakóépületben, a kansasi Garden Cityben, azt remélve, hogy sikerül nagyszá-

mú szomáliai menekültet megölniük. Ezeket a csoportokat és mozgalmakat is az a meggyőződés inspirálta, hogy a demokrácia mit sem ér, hogy a választások nem hozhatnak igazi változást, és hogy csakis a legszélsőségesebb és legeltökéltebb cselekvések állíthatják meg Amerika egy bizonyos víziójának hanyatlását.

2016-ra a régi, marxista baloldal egyes gondolatai – a közönséges, burzsoá politika iránti gyűlölet és a forradalom óhajtása – találkoztak és keveredtek a keresztény jobboldal kétségbeesésével az amerikai demokrácia jövőjét illetően. Ezek együtteséből állt elő Donald Trump resztoratív módon nosztalgikus kampányretorikája. Két évvel korábban Trump kikelt az amerikai kudarc ellen, és olyan megoldásért kiáltott, amit Trockij nagyra értékelt volna: „Tudják, mi oldja meg [ezt]? Amikor a gazdaság összeomlik, amikor az ország pokollá válik, és minden egy katasztrófa. Akkor majd... zavargások kikényszerítik, hogy visszatérjünk oda, ahol egykor voltunk, amikor nagyok voltunk." Négy évvel korábban a tanácsadója, Steve Bannon, aki nyíltan Leninhez hasonlította magát, fenyegetőn beszélt a háború szükségességéről: „Kelleni fog néhány sötét nap, mielőtt ismét kék éggel virrad a reggel Amerikára. El kell majd viselnünk némi súlyos fájdalmat. Aki azt gondolja, hogy nem lesz szükség fájdalomra, úgy hiszem, a bolondját járatja önökkel." Sőt, egy 2010-es beszédében közvetlenül utalt a Weathermenre, közvetlenül utalt a *Préritűz*-re, és idézett Bob Dylan daláből, amelyről a nevüket nyerték:

„Nem kell hozzá időjós, hogy lássuk, merre fúj a szél,* és a szél végigfúj ennek az országnak a fennsíkjain, átfúj a prérin, és tüzet gyújt, amely novemberben egészen Washingtonig terjed."

Trump beiktatási beszéde, melyet a tanácsadói – köztük Bannon – alkotta csapat írt, ugyancsak tartalmazott elemeket a jobb- és a baloldali Amerika-ellenességből egyaránt. Benne volt a baloldal viszolygása a „vezető réteg" iránt, amely „önmagát védte, nem pedig az országunk polgárait": „A győzelmeik nem a ti győzelmeitek, a diadalaik nem a ti diadalaitok voltak, és bár hazánk fővárosában ünnepeltek, a szerte az országunkban küszködő családoknak nem sok okuk volt ünneplésre." Tükrözte az evangéliumi kétségbeesést is, amit a nemzet súlyos morális állapota ébreszt, továbbá „a bűnözés, a bandák, a drogok, melyek túlságosan is sok életet raboltak el, és sok-sok megvalósulatlan potenciáltól fosztották meg országunkat".

A beiktatási beszédben nem fejeződött ki direkt módon vágyakozás a megtisztító erőszakra. De a „Nyugati civilizáció"-ról szóló beszédében, melyet Trump egy évvel később mondott el Varsóban, és amelynek megírásában Bardají és barátai segédkeztek, nagyon is kifejeződött. A szerző nyilvánvalóan nem Trump volt, aki meglepődni látszott azon, amit a súgógépről olvasott („Gondoljanak bele" – álmélko-

* „You don't need a weatherman to know which way the wind blows..." A Subterranean Homesick Blues egyik soráról van szó *(a ford.)*.

dott, amikor szó esett Kopernikusz lengyel származásáról). Ámde az igazi szerzők, köztük Bannon és Stephen Miller, részben ugyanazt a nyelvezetet használták, mint a beiktatási beszédben: „Az emberek, nem a hatalmasok... alkották mindig a szabadság alapját és a védelmünk sarokkövét", írták, mintha Trump nem lett volna az elithez tartozó dúsgazdag, befolyásos üzletember, aki kibújt a sorozás alól, és hagyta, hogy mások harcoljanak helyette. Egy bekezdésben, amely a varsói felkelést írta le – egy rettenetes, öldöklő küzdelmet, melynek során a nácik szétzúzták a hatalmas bátorságról bizonyságot tevő lengyel ellenállást – azt mondatták Trumppal, hogy „ezek a hősök arra emlékeztetnek bennünket, hogy a Nyugatot hazafiak vére oltalmazta; hogy minden nemzedéknek ki kell állnia, és meg kell tennie a magáét a védelmében". Nehéz volt nem kihallani a vészjósló felhangot: a „minden nemzedék" azokat a hazafiakat jelenti, akiknek a mi nemzedékünkből a vérüket kell hullatniuk az elkövetkező ütközetben, hogy Amerikát is megmentsék a saját dekadenciájától és romlottságától.

Maga Trump új elemekkel egészíti ki ezt a régi történetet. A szélsőjobboldal millenarianizmusához és a szélsőbaloldal forradalmi nihilizmusához hozzáadja egy olyan ember mélységes cinizmusát, aki éveket töltött viszolyogtató üzleti vállalkozások irányításával szerte a világon. Trump mit sem tud az amerikai sztoriról, és így beléje vetett hite sem lehet. Nem érti az alapítók nyelvét, nem is rokonszenvez vele, így hát az nem inspirálhatja. Mivel nem hiszi, hogy az amerikai demokrácia jó, cseppet sem érdekli egy olyan Amerika, amely igyekszik mintaként szolgálni a nemzetek között. Egy 2017-es interjúban, amelyet Bill O'Reillynak adott a Fox Newson, a „visszafelé mutogatás" egy klasszikus formáját alkalmazva fejezte ki csodálatát Vlagyimir Putyin, az orosz diktátor iránt. „De hát ő egy gyilkos" – vetette fel O'Reilly. „Sok gyilkos van. Azt hiszi, a mi országunk olyan ártatlan?" – felelte Trump. Két évvel korábban hasonló gondolatnak adott hangot egy másik televíziós interjúban, ezúttal Joe Scarborough-nak. „Irányítja az országát, Putyin legalább vezető, nálunk ilyen nincs... Azt hiszem, a mi országunkban is rengeteg a gyilkosság, Joe, tudjon róla."

Ez a beszédmód – „Putyin gyilkos, de hát mind azok vagyunk" – tükrözi Putyin saját propagandáját, amely gyakran világosan ezt állítja: „Rendben, Oroszország korrupt, de hát mindenki más is az." Ez a morális ekvivalencia érve, olyan érv, amely aláássa a bizakodást, a reményt és a hitet, hogy képesek lehetünk az Alkotmányunk nyelvének megfelelően élni. Egyszersmind olyan érv, amely hasznos az elnöknek, mert feljogosítja, hogy „gyilkos" legyen, vagy korrupt, vagy megszegje a szabályokat, „pontosan ahogy mindenki más". Egy dallasi utazáson az elnök gazdag támogatóinak egyikétől hallottam ennek egy változatát. Igen, mondta nekem a hölgy, Trump korrupt – de hát az összes elnök az volt, aki megelőzte, vélekedett. „Korábban egyszerűen csak nem tudtunk róla." Ebből a gondolatból kiindulva – derék állampolgárként, törvénytisztelő hazafiként – feljogosítva érezte

magát, hogy egy korrupt elnököt támogasson. Ha mindenki korrupt, és mindig az is volt, akkor elfogadható bármi, ami a győzelemhez szükségeltetik.

Ez persze az az érv, amit az Amerika-ellenes szélsőségesek, a társadalom jobboldali és baloldali szélsőségesei mindig is hirdettek. Az amerikai eszmények hamisak, az amerikai intézmények csalók, Amerika külföldi magatartása gonosz, az amerikai projekt nyelvezete pedig – egyenlőség, lehetőségek, igazságosság – nem több üres szlogeneknél. E konteós világnézet szerint az igazi valóság az, hogy titokzatos üzletemberek, vagy talán a „mélyállam" bürokratái azok, akik Thomas Jefferson kenetteljes nyelvezetét rablómeseként használva úgy manipulálják a szavazókat, hogy azok a terveikkel összhangban cselekedjenek. Bármi, ami ezeknek a gonosz üzelmeknek a meghiúsításához kell, jogos. A *Préritűz*-ben a Weather Underground kikelt „az Igazságügyi Minisztérium meg a Fehér Ház–CIA-félék" ellen. Trump most ugyanezt teszi. „Nézi az ember az FBI tetején uralkodó korrupciót... gyalázat" – mondta az elnöksége második évében a *Fox and Friends*-nek. „Meg az Igazságügyi Minisztériumunk, amitől próbálom távol tartani magam... de egyszer majd nem fogom." A későbbiekben nem is tette.

A morális ekvivalenciának ez a formája – a vélekedés, hogy a demokrácia alapjában véve nem különb az autokráciánál – ismerős érv, amelyet régóta használnak az autoritariánusok. Jeane Kirkpatrick, Reagan tudós értelmiségi ENSZ-nagykövete még 1986-ban írt a veszélyről, amelynek

az Egyesült Államok és szövetségesei egyaránt ki vannak téve a morális ekvivalencia retorikája révén, ami akkor a Szovjetunióból származott. Az ágyúk és egyéb fegyverek, vagy akár a nukleáris robbanófejek veszélyesek ugyan a demokráciákra, de korántsem annyira, mint a cinizmusnak ez a konkrét formája: „Egy társadalom elpusztításához először is az alapvető intézményei legitimitását kell aláásni." Ha az ember azt hiszi, hogy az amerikai intézmények nem különbek az ellenfeleiknél, akkor nincs semmi ok megvédeni őket. Ugyanez igaz a transzatlanti intézményekre. Az atlanti szövetség, a demokráciák közössége lerombolásához, írta Kirkpatrick, „csupán meg kell fosztani a demokratikus társadalmak polgárait a kölcsönösen osztott morális cél tudatától, amely a közös önmeghatározások és a közös erőfeszítések alapját képezi".

Trump győzelme 2016-ban pontosan a morális ekvivalencia ezen formájának győzelme volt. Ahelyett, hogy a fénylő várost a hegyen képviselnénk, nem vagyunk különbek a Putyin Oroszországából való gyilkosoknál. Ahelyett, hogy a demokratikus társadalmak polgárait vezető nemzet lennénk, „Amerika az első" vagyunk. Ahelyett, hogy egy jóra törekvő, nagy nemzetközi szövetség szívének látnánk magunkat, közönyösek vagyunk más nemzetek, köztük az értékeinket osztó nemzetek sorsa iránt. „Amerikának nem fűződik húsba vágó érdeke ahhoz, hogy válasszon a viaskodó frakciók között, amelyek ellenségeskedése évszázadokra nyúlik vissza Kelet-Európában", írta Trump vagy a négere még 2000-ben.

„A konfliktusaik nem érnek amerikai életeket." Ez nem az iraki háború helytelenítése. Ez annak helytelenítése, hogy Amerika nem maradt távol a világ dolgaitól, még a huszadik század elején, annak helytelenítése, hogy nem maradt ki az első és a második világháborúból és a hidegháborúból, visszatérés ez az 1920-as évek xenofóbiájához és befelé forduló izolacionizmusához, ahhoz a korszakhoz, amikor Trump apját letartóztatták, mert részt vett a Ku-Klux-Klan zavargásaiban.

És ez az, amit Trump bebizonyított: az amerikai konszenzus, az alapító atyáinkban való bizalmunk és az eszményeinkben való hitünk felszíne alatt húzódik egy másik Amerika – Buchanan Amerikája, Trump Amerikája –, amely nem lát lényegi különbséget demokrácia és diktatúra között. Ez az Amerika nem érez kötődést más demokráciákhoz, ez az Amerika nem „különleges". Ennek az Amerikának egyáltalán nincs olyasféle különleges demokratikus lelkülete, amit Thomas Jefferson leírt. Ennek az Amerikának az egységét a fehér bőr, a kereszténység egy bizonyos felfogása, valamint a fallal körülvett és védett földhöz való kötődés hozza létre. Ennek az Amerikának az etnikai nacionalizmusa a régebbi európai nemzetek régi vágású etnikai nacionalizmusához hasonló. Ennek az Amerikának a kulturális kétségbeesése az ő kulturális kétségbeesésükhöz hasonló.

A meglepetés nem az, hogy Amerikának van ilyen definíciója: mindig is létezett. A meglepetés az, hogy abban a politikai pártban jelent meg, amely mindig is hivalkodón

használt zászlókat, transzparenseket, hazafias jelképeket, hogy kifejezésre juttassa az identitását. Ahhoz, hogy Reagan pártja Trump pártjává váljon – ahhoz, hogy a republikánusok odahagyják az idealizmust, és helyette a kétségbeesés retorikáját tegyék magukévá –, tengernyi változásnak kellett bekövetkeznie, nemcsak a párt szavazói, hanem a párt írástudói körében is.

„Koktélozás ideje volt az új, republikánusok uralta Kongresszus ülésezésének első napján, és David Brock georgetowni házának hosszúkás, csillárok megvilágította szalonja kezdett megtelni szertelen, ifjú konzervatívokkal, akik az imént érkeztek a Hillen zajló rendezvényekről." Ez volt a nyitómondata 1995-ben a *New York Times Magazine* címoldalán lévő cikknek, mely az „Ellen-ellenkultúra" címet viselte. A szerző a néhai James Atlas volt, és egymás után bemutatott egy sor szereplőt. Ott volt az ifjú David Brooks, aki akkoriban a *Wall Street Journal* vezércikkeit írta. Ott volt maga Brock, aki akkortájt a Bill Clinton magánügyeire irányuló ádáz vizsgálat vezetőjeként lett ismert. Ott voltak a barátaim, David Frum – ő mint „a *Wall Street Journal* szerkesztőségi rovatának egykori szerzője" kerül bemutatásra –, valamint a felesége, Danielle Crittenden, akivel évekkel később közösen írtam a lengyel szakácskönyvemet.

Akadnak mulatságos részletek – drága georgetowni éttermek, ahol a művelt konzervatív elit tagjai megvetően beszélnek a művelt liberális elitekről –, de a hangvétel nem nega-

tív. További nevek és rövid bemutatások következnek: Bill Kristol, John Podhoretz, Roger Kimball, Dinesh D'Souza. A cikk megjelenésének idején többségüket ismertem. Én akkor a *Spectator*-nél dolgoztam, és a kapcsolatom ezzel a csoporttal olyasféle volt, mint egy külföldi rokoné, aki időről időre látogatást tesz, valamelyest érdeklődést ébreszt a családban, de sosem kerül be igazán a belső körbe. Időnként írtam a Kristol által szerkesztett *Weekly Standard*-be; időnként írtam a Kimball által szerkesztett *New Criterion*-be, időnként pedig az *Independent Women's Quarterly*-be, amelyet akkor mások mellett Crittenden szerkesztett. Futólag ismertem továbbá egy nőt, aki a leopárdbőrmintás miniszoknyájával a legszembetűnőbb jelenség volt a magazin borítófotóján: Laura Ingrahamet, aki korábban a legfelsőbb bíróság tagjának, Clarence Thomasnak az ügyvivője volt, utána pedig egy sikeres ügyvédi irodánál dolgozott. Az utolsó bekezdésben Atlas azon kapta magát, hogy kevéssel éjfél előtt „Brock társaságában, Ingraham katonai terepszínű Land Roverével, száz km/óra sebességgel száguldozunk egy órát Washington belvárosában, hogy találjunk egy nyitva tartó bárt, miközben Buckwheat Zydeco bömböl a hangszóróból".

Ingraham a tévéműsoraiban és a nyilvános beszédeiben időnként újra megerősíti a legfőbb dolgot, ami nekem akkor eszembe jutott róla: Reagan és a reaganizmus iránti nagyrabecsülését; ugyanazt a nagyrabecsülést, amelyben akkor Brock koktélpartiján mindenki osztozott. Vagy talán a Reagan iránti nagyrabecsülés egy kissé túl konkrét. Ami

ezt a csoportot igazán összetartotta – és ami engem is odavonzott –, az egyfajta poszt-hidegháborús optimizmus volt, a hit, hogy „győztünk", hogy a demokratikus forradalom immár folytatódni fog, hogy további jó dolgok követik majd a Szovjetunió összeomlását; ugyanaz az optimizmus, ami Lengyelországban volt ránk jellemző akkortájt, és amire oly jól emlékeztem 1999 szilveszteréről. Nem az angolok nosztalgikus konzervativizmusa volt ez; valami hivalkodóbb, amerikaibb, derűlátó konzervativizmus volt, amely egyáltalán nem tekintett hátra. Bár léteztek sötétebb változatai, legjobb formájában energikus, reformista és nagylelkű volt, alapját az Egyesült Államokba vetett hit jelentette, a bizakodás az amerikai demokrácia nagyszerűségében és a törekvés ennek a demokráciának az egész világgal való megosztására.

Azonban ez a pillanat rövidebbnek bizonyult, mint vártuk. Ha Nagy-Britanniában a hidegháború és a thatcherizmus vége elégedetlenséget szült a brit konzervatívok körében, Amerikában a hidegháború vége mélységes megosztottságot és feloldhatatlan viszályokat eredményezett. 1989 előtt az amerikai antikommunistákat – a centrista demokratáktól a republikánus pár legszéléig – összekötötte az eltökéltség, hogy szembeszegüljenek a Szovjetunióval. De ez nem egy monolit csoport volt. Egyes reálpolitikus diplomaták, gondolkodók azért vették ki a részüket a hidegháborúból, mert tartottak a szovjet propaganda mögött megbúvó hagyományos orosz agressziótól, aggasztotta őket a nukleáris háború lehetősége, és fontosnak tartották az amerikai befolyás ér-

vényesülését szerte a világban. Mások – és magamat ebbe a csoportba sorolom – úgy gondolták, hogy a totalitarizmus és a diktatúra ellen harcolnak, a politikai szabadságért és az emberi jogokért. Megint mások, mint kiderült, azért küzdöttek a Szovjetunió ellen, mert a szovjet ideológia nyíltan ateista volt, és mert úgy gondolták, hogy Amerika Isten oldalán áll. Amikor a Szovjetunió széthullott, elszakadtak a kötelékek is, amelyek összetartották ezeket a különböző antikommunistákat.

A tektonikus átalakulás eltartott egy ideig. A kiterjedése és a léptéke nem volt azonnal nyilvánvaló. A 9/11-hez kapcsolódó események valószínűleg jóval tovább egyben tartották a csoportot, mint ameddig egyébként megmaradt volna. De a Brock házában rendezett parti résztvevői ma már nem állnak szóba egymással. Mindössze két évvel az összejövetel után maga Brock egy cikkben, amely az „Egy jobboldali verőlegény vallomásai" címet viselte, visszakozott, „intellektuális intoleranciával és önelégült csoportgondolkodással" vádolva a jobboldalt. Brooks lassan a centrum felé húzódott, a *New York Times* publicistája lett, és arról ír könyveket, hogyan éljünk tartalmas életet. Frum George W. Bush beszédírójának állt, majd a párt xenofób és konteóhívő szélsőségesei miatt kiábrándult, és Donald Trump megválasztása után teljesen megszakította a kapcsolatot a republikánusokkal. Kristol ugyanezt az utat járta be egy kicsivel később. A többiek – D'Souza, Kimball – pontosan az ellenkező irányba mozdultak el.

Az én elszakadásomra 2008-ban került sor, köszönhetően a proto-Trump Sarah Palin felemelkedésének, illetve a kínzásoknak, amelyeket a Bush-kormányzat alkalmazott Irakban. Még írtam is egy cikket, „Miért nem tudok John McCainre szavazni" címmel, kifejtve, hogyan változott a párt meglátásom szerint. (Újraolvasva úgy találom, hogy ezt a cikket főként McCain dicséretének szenteltem. McCain, aki előzőleg nagyszerű beszédet mondott Washingtonban a Gulagról írt könyvem bemutatóján, mégsem állt többé szóba velem.) De csak miután Donald Trump a párt elnökjelöltje lett, akkor ébredtem rá, mennyire másként látom immár a világot, mint az amerikai barátaim némelyike. A „fiatal konzervatívok" ama kis csoportja kettészakadt.

2017-ben Sam Tanenhaus újabb cikket írt egy partiról, ezúttal az *Esquire* magazinban. Ez az a parti volt, melyet Frumék rendeztek a washingtoni házukban a *Vörös éhínség* című könyvem megjelenése alkalmából, amely partin, Tanenhaus leírásával élve, nagy számban jelentek meg „kiebrudalt és eltávolított alakok, írók, értelmiségiek és szakértők, akik, ha Párizsban, vagy Londonban – na jó, Ottawában – gyűlnek össze, alkalmasint nem lettek volna híján az emigránsokra és száműzöttekre jellemző zaklatott varázsnak." Tanenhaus szelíden tréfálkozott az antitrumpista gyülekezet rovására, viccelődőn téve szóvá a „kelet-európai jellegű falatokat", melyeket egy éhezésről szóló könyv megjelenése alkalmából rendezett összejövetelen szolgáltak fel, amiben igaza is volt. De mondott egy komoly dolgot is: „Sok vendég számára…

Trump felemelkedése az újra és újra elismételt mondatot, miszerint »itt is megtörténhet«, valami vészjóslóbbá és sürgetőbbé változtatta: »Most történik, és muszáj megakadályozni«".

A régi ismerőseink közül nem mindegyik érzett ilyenformán – és bizony ők nem is kaptak meghívót. Nagyon eltérőek a vendéglisták, amelyeket a barátaim az 1990-es években írtak, azoktól, amelyeket ugyanazok a barátaim készítettek a 2010-es évek végén. Először is, volt a szobában egy maroknyi balközép demokrata, olyan emberek, akiket Frumék harminc évvel korábban nem ismertek. Akadt néhány hiányzó is. Robert Kimball például nem volt ott. Kimball még 1992-ben írt egy méltatást *Az írástudók árulásá*-ról, amely méltatás részletei később bevezetőként tűntek fel Benda híres könyvének új, angol nyelvű kiadása előtt. Abban az 1992-es esszében helyeslően észrevételezte, hogy Benda „egy olyan pillanatban írva, amikor etnikai és nacionalista gyűlölködések kezdték szétszakítani Európát", ellenezte a részrehajlást, és hitt „az elfogulatlan és egyetemes igazság eszményében". Abban az időpillanatban, talán mert Jugoszláviában és az egykori Szovjetunióban felhorgadóban volt az „etnikai és nacionalista gyűlölködés", az intellektuális semlegesség eszménye Kimball szemében ünneplést érdemlőnek tűnt.

2019-re maga Kimball a közönyösnek éppen az ellentéte lett, és az „igazság egyetemességéhez" sem kötődött immár különösebben. 2019-ben, az *impeachment* meghallgatásai során cikkek sorát írta egy American Greatness nevezetű, Trump-párti weboldal számára, többszörösen kigúnyolva,

vagy figyelmen kívül hagyva a bizonyítékokat, amelyek szerint az elnök törvényt sértett, és amelyeket Trump ügyvédei igazából sosem cáfoltak. Az 1992-es Kimball azt írta, hogy az észbe és a közös emberségbe vetett hit dezintegrációja nem csak a mércék pusztulásához vezet, hanem a bátorság válságát is maga után vonja". A 2019-es Kimball szerint a Kongresszus demokrata tagjai olyanok, mint „az a dühös csőcselék, amely Barabás mellé állt Pontius Pilatus előtt" – amely kijelentés implicit módon egyenlőségjelet tesz Trump és Jézus közé. Kimball egy szóval sem említette a republikánus szenátorok gyávaságát, akik Mitt Romney kivételével féltek elismerni, hogy az elnök az amerikai külpolitika eszközeit személyes előnyök szerzésére használta. A „bátorság válsága" ott volt közvetlenül az orra előtt. Kimball már nem volt képes észrevenni.

Nem volt ott Ingraham sem, pedig egy korábbi időszakban örültem volna, ha jelen van a partin, amelyre egy szovjet bűnöket bemutató könyv megjelenése kapcsán kerül sor, és ő szívesen el is jött volna. De az 1990-es évek óta a pályánk radikálisan eltérő irányban haladt. Ő felhagyott az ügyvédkedéssel, belesodródott a konzervatív média világába, és sokáig igyekezett tető alá hozni egy saját televízióműsort. Bár ezek a korai próbálkozások mind kudarcot vallottak, végül lett egy népszerű beszélgetős rádióműsora. Én ebben néhányszor vendég voltam, egyszer 2008-ban, Oroszország Grúzia elleni támadását követően. A beszélgetést újrahallgatva – az internet csodája biztosítja, hogy soha, egyetlen

morzsányi hang se vesszen el – megdöbbentem, hogy az mennyire egybecsengett az 1990-es évek derűlátó konzervativizmusával. Ingraham még mindig arról beszélt, hogy Amerikának hatalmában áll jót cselekedni, hogy Amerika képes visszaszorítani az orosz fenyegetést. De ekkor már valami mást keresett. Egy ponton Pat Buchanan egy cikkéből idézett, aki a mentorai egyike volt, és többször is helytelenítőn szólt arról, hogy Amerika értelmetlen kapcsolatot tart fenn Grúziával, amely elindult a demokratikus átalakulás útján, illetve dicsérte Oroszországot, amelyet „keresztényebbnek" vélt a saját hazájánál.

Az utalás néhány egyéb változást is jelzett. Ingraham reagani optimizmusa egy ponton eltűnt, és apokaliptikus peszszimizmussá keményedett, melyet sokan mások is osztottak. Ez megtalálható sok mindenben, amit manapság mond és ír: Amerikának befellegzett, Európának befellegzett, a nyugati civilizációnak befellegzett. Ezért a bevándorlás, a politikai korrektség, a transzgenderizmus, a kultúra, a vezető réteg, a baloldal, a „demokraták" a felelősek. Részben valós, amit lát: az úgynevezett „cancel culture" az interneten, a szélsőség, amely időnként egyetemi campusokon tapasztalható, az identitáspolitika gyakorlóinak túlzott igényei olyan politikai és kulturális problémát jelentenek, ami ellen küzdeni igazi bátorság szükségeltetik. De már nem világos, hogy szerinte ezek ellen a baloldali szélsőségek ellen lehet-e normális demokratikus politikával küzdeni. 2019-ben magát Buchanant hívta meg a műsorába, és nyíltan szóvá tette neki:

„Valóban kockán forog a nyugati civilizáció, ahogy mi felfogjuk? Azt hiszem, tulajdonképpen nagyon nyomós érvek szólnak amellett, hogy a szakadék szélén táncol." Akárcsak Buchananben, benne is kétely támadt, játszhat-e, játsszon-e Amerika bármiféle szerepet a világban. És nem is csoda: ha Amerika nem különleges, hanem degenerált, miért számítana az ember arra, hogy bármit is elér a határain kívül?

Ugyanez a borúlátás hatja át Ingraham nézeteit a bevándorlással kapcsolatban. Mint oly sokan mások a Fox-univerzumban, Ingraham immár hosszú évek óta mint tolvajokról és gyilkosokról beszél a bevándorlókról, jóllehet az adatok túlnyomórészt azt jelzik, hogy a bevándorlók kevesebb bűncselekményt követnek el, mint a született amerikaiak. Nem is a szigorúbb határellenőrzés megszokott, észszerű szorgalmazása ez. Ingraham azt is sürgette, hogy Trump elnök vessen véget nem csupán az illegális bevándorlásnak, hanem a legális bevándorlásnak is, nemegyszer utalva a „hatalmas demográfiai változásokra", melyek az országban zajlanak, „változásokra, amelyekre soha, egyikünk sem szavazott, és amelyeket többségünk nem néz jó szemmel". Az ország egyes részein, mondta, „az Amerika, amelyet ismerünk és szeretünk, mintha már nem létezne". Végezetül egyenesen Trumpot szólította meg:

„Ez országos vészhelyzet, és az elnöknek követelnie kell, hogy a Kongresszus azonnal cselekedjen. Valami eltűnőben van ebből az országból, és ennek nem rasszhoz vagy etnikum-

hoz van köze. Ez az, amit egykor egyetértés övezett mindkét párt részéről, hogy az amerikai állampolgárság kiváltság, és mindenképpen szükségeltetik hozzá a jogrend tisztelete és az alkotmányunkhoz való hűség."

Márpedig ha a valódi Amerika, az igazi Amerika eltűnőben van, rendkívüli intézkedések lehetnek szükségesek a megmentése érdekében. 2019-ben Ingraham bólogatva hallgatta, amikor az egyik vendége, Joseph diGenova konzervatív ügyvéd arról kezdett beszélni, hogy az Egyesült Államokban kulturális konfliktus közeleg. „A gondolatnak, hogy ebben az országban lesz még polgári közbeszéd az előre látható jövőben, vége... totális háború lesz. Én két dolgot teszek: szavazok, és fegyvereket vásárolok." Amikor Rafael Bardají azt mondta, hogy „nem akarunk fűbe harapni, túl kell élnünk", képletesen beszélt. Ingraham amerikaiak olyan csoportját népszerűsíti, akik szerint a politika helyébe hamarosan valódi hadviselés lép, valódi erőszakkal.

Ez a sötét pesszimizmus, az amerikai politikatörténet legborúlátóbb, legradikálisabb szélsőbaloldali és szélsőjobboldali mozgalmait idéző visszhangjaival, megmagyarázza, miként lett Ingraham Donald Trump meggyőződéses támogatója jóval sok más honfitársa előtt. Az 1990-es évek óta ismeri Trumpot; egyszer randizott vele, bár nem alakult jól a dolog, ugyanis nagyképűnek találta („Két külön kocsi kell neki, az egyik magának, a másik a hajának", mesélte néhány közös barátunknak). Mindamellett, miután Trump politikai

pályára lépett, korán támogatni kezdte, és még azt is megengedte neki, hogy az Obama születési helyét kétségbe vonó konteóról értekezzen a műsorában. Trump jelöléséért emelt szót a republikánus konvención, mellette érvelt, még mielőtt a párt többsége felsorakozott volna mögötte. Különleges jogosítványokkal felruházva érhette el Trumpot az elnöksége során, és egyike azoknak a Foxnál, akik rendszeresen beszélnek vele.

Ingraham Trumpba vagy legalábbis az általa képviselt ügybe vetett hite erőteljesen kihatott arra, ahogyan 2020 tavaszán a koronavírus-járványról tudósított. A Foxnál dolgozó munkatársaihoz hasonlóan kezdetben bagatellizálni igyekezett a problémát, azzal vádolta a demokratákat, hogy felfújják az ügyet, mondván, a vírus „az új eszköz, amivel ütni tudnak Trump elnökön". Később tevőleges félretájékoztatásba bocsátkozott, figyelmen kívül hagyva az orvos szakértőket, és nagy elánnal népszerűsítve a hidroxi-klorokint még annak tesztelését megelőzően; három nappal azelőtt említette, hogy Trump maga is népszerűsíteni kezdte. Áprilisban bekapcsolódott az elnök furcsa kampányába is, amelyet a saját kormányzata lezárási politikája ellen folytatott, arra bátorítva a „lázadókat", hogy keljenek fel a karantén ellen. A Twitter-posztjai egyikéből jobban kiviláglott, mit gondol: „Azok közül, akik nógatták a kormányunkat, hogy szabadítsa fel az irakiakat, a szíriaiakat, a kurdokat, az afgánokat, hányan követelik annyira elkötelezetten Virginia, Minnesota, Kalifornia stb. felszabadítását?" A *felszabadítás*

szó használata, a tömeggyilkosságokat elkövető Szaddám Huszein és a lakosságot a járványtól oltalmazni igyekvő, demokratikusan megválasztott kormányzók egy kalap alá vétele – ezek nem egy olyan ember gondolatai, aki bízik az amerikai demokráciában.

Ingraham pályájának jó néhány eleme rejtélyes. Ezek egyike, hogy gyakran felemlegeti az erkölcsi értékeket, a keresztény értékeket, a személyes értékeket. 2007-ben, egy dallasi beszédében azt mondta, hogy „erény nélkül Amerika nem létezik. Erény nélkül zsarnokok fognak kormányozni bennünket." Majd felsorolta ezeket az erényeket: „becsület, bátorság, önzetlenség, áldozatkészség, kemény munka, személyes felelősségvállalás, tisztelet az idősek iránt, tisztelet a sérülékenyek iránt". Donald Trumpra ezeknek az erényeknek egyike sem jellemző. Bonyolultabb Ingraham részvétele a gyalázkodásban, amivel Trump az összes bevándorlót illeti, valamint a félelme, hogy a törvényes bevándorlás aláásta „az általunk ismert és szeretett Amerikát". Maga Ingraham három örökbe fogadott gyereket nevel – mindhárman bevándorlók.

Nem tudom, önmagának miként magyarázza ezeket az ellentmondásokat, velem ugyanis nem hajlandó beszélni. Hasonlóan Ania Bielecka barátnőmhöz, egy e-mailemre válaszolt, és azóta hallgat. De akadnak támpontok. Közös barátainktól tudom, hogy katolizált, túlélt egy mellrákot, és mélyen vallásos. Egyiküknek azt mondta, hogy „Jézus az egyetlen férfi, aki soha nem okozott nekem csalódást". Nem

szabad alábecsülni az akaraterőt, mely ahhoz szükségeltetett, hogy életben maradjon a jobboldali média kegyetlen világában, kiváltképp a Fox Newsnál, ahol a nőnemű sztárokra gyakran nehezedett nyomás, hogy feküdjenek le a főnökeikkel. Ezeknek a személyes tapasztalatoknak a kombinációja a nyilvános megszólalásai némelyikének messianisztikus jelleget ad. Abban a 2007-es beszédében szót ejtett a megtéréséről. A hitem nélkül, mondta, „nem lennék itt... valószínűleg nem élnék". Ezért küzd, magyarázta, hogy megmentse Amerikát az istentelenektől: „Ha mint ország elveszítjük a hitünket Istenben... elveszítjük az országunkat."

Része a sztorinak a szakmai ambíció is, a legrégebbi mentség a világon. Részben Trumpnak és a Trumppal való kapcsolatának köszönhetően Ingraham végül megkapta a főműsoridős tévéshow-ját a Foxon, a hozzá dukáló hatalmas fizetéssel. Interjúkat készít vele kulcsfontosságú pillanatokban, és csakis hízelgő kérdéseket tesz fel neki. „Egyébiránt gratulálok a közvélemény-kutatási adataihoz" – mondta, amikor a D-nap évfordulóján interjúvolta. De azt hiszem, egy Ingrahamhez fogható intelligenciájú ember esetében ez nem a teljes magyarázat. Sok éven át vezetett rádióműsort, amikor a Foxnál nem jutott képernyőre, és azt hiszem, ha a tévéshow-ja megszűnne, ismét rádióműsort vezetne. Mint oly sok életrajz esetében, nagyon nehéz szétszálazni a személyes és a politikai vonatkozásokat.

Vannak a gondolkodását illetően támpontok más időszakokból, más helyekről. A személyes ellentmondások – példá-

ul, ha valakinek meleg fia van, és homofób pártot támogat, ahogy a lengyel barátaim teszik, vagy ha valaki kárhoztatja a bevándorlást, miközben külföldről fogad örökbe gyerekeket – ténylegesen táptalajul szolgálnak a szélsőségességhez, vagy legalábbis a szélsőséges nyelvezet használatához. Jacek Tryznadel lengyel író beszámolt róla, milyen érzés volt a sztálinista Lengyelországban a nyilvánosság előtt éltetni a rezsimet, és egyidejűleg kételkedni benne. „Egy tribünről kiabáltam Wrocławban valami egyetemi gyűlésen, és közben pánikot éreztem a gondolattól, hogy kiabálok... Azt mondtam magamnak, meggyőzni igyekszem [a tömeget] a kiabálással, de valójában önmagamat próbáltam meggyőzni." Egyes embereknek a Trump melletti harsány kiállás segít palástolni a mélységes kételyeiket, sőt szégyenkezésüket Trump támogatását illetően. Nem elég lagymatagon kifejezésre juttatniuk, hogy egy olyan elnök mellett állnak, aki korrupttá teszi a Fehér Házat, és rombolja Amerika szövetségi kapcsolatait. Kiabálnia kell az embernek, ha önmagát éppúgy meg akarja győzni, mint másokat. El kell túloznia a saját érzéseit, ha hihetővé akarja tenni őket.

Lehetséges azonban, hogy a válasz egyszersmind szimplán Ingraham kétségbeesésének mélyén rejlik. A jelen Amerikája egy sötét, rémálomszerű hely, ahol Isten csak maroknyi kevesekhez szól; ahol az idealizmus halott; ahol polgárháború és erőszak közeleg; ahol demokratikusan megválasztott politikusok nem jobbak, mint külföldi diktátorok és tömeggyilkosok; ahol az „elit" dekadenciában, zűrzavarban, halálban dagonyázik. A jelen Amerikája, ahogy Ingraham látja, és ahogy sokan mások látják, olyan hely, ahol az egyetemek az embereket az országuk gyűlöletére tanítják, ahol az áldozatokat inkább ünneplik, mint a hősöket, ahol a régi értékeket elvetették. Bármilyen árat meg kell fizetni, bármilyen bűnt meg kell bocsátani, bármilyen gyalázat felett szemet kell hunyni, ha ez szükségeltetik az igazi Amerika, a régi Amerika visszaszerzéséhez.

VI

A történelem mégsem ér véget

TÖRTÉNTEK KORÁBBAN IS olyan mély politikai átalakulások, amilyeneket napjainkban élünk át, és ezek a történések hirtelen családokat, barátságokat szakítottak ketté, társadalmi osztályokat vágtak át, drámaian átrendeztek szövetségeket. Közel sem szenteltünk az utóbbi években elegendő figyelmet annak a tizenkilencedik század végi franciaországi vitának, amely sok huszadik századi perpatvart előrevetített; ez a vita tükröt tart a huszonegyedik századi polémiáknak is.

A Dreyfus-ügy 1894-ben pattant ki, amikor árulót fedeztek fel a francia hadseregben: valaki információkat adott át Németországnak, amely negyedszázaddal korábban vereséget mért Franciaországra, és továbbra is megszállva tartotta az egykori francia tartományt, Elzász-Lotaringiát. A francia katonai hírszerzés nyomozást végzett, és azt állította, hogy megtalálta az elkövetőt. Alfred Dreyfus százados Elzászból származott, német akcentussal beszélt, és zsidó volt – némelyek szerint tehát nem igazi francia. Ártatlan is volt, mint

kiderült. Az igazi kém egy másik tiszt, Ferdinand Esterhazy őrnagy volt, aki évekkel később lemond majd a tiszti rangjáról, és elmenekül az országból.

A francia hadsereg nyomozói azonban bizonyítékokat koholtak, és hamisan tanúskodtak. Dreyfust hadbíróság elé állították, bűnösnek találták, és nyilvánosan megalázták. A Mars-mezőn egy adjutáns hatalmas, gúnyolódó tömeg előtt letépte az egyenruhájáról a tiszti rangjelzéseit, és kettétörte a kardját. Dreyfus válaszul ezt kiáltotta: „Egy ártatlan embert hurcolnak meg! Éljen Franciaország! Éljen a hadsereg!" Ezután fegyenctelepre szállították, a Francia Guyana partjainál fekvő Ördög-szigetre, ahol magánzárkába került.

A rá következő vita – Romain Rolland szavával: „két világ közötti harc" – olyan törésvonalak mentén osztotta meg a francia társadalmat, amelyek hirtelen ismerősnek tűnnek. A Dreyfus bűnösségét hangoztatók a saját koruk alt-rightja voltak, vagy a Jog és Igazságosság Párt, a Nemzeti Front, sőt akár a QAnon korabeli megfelelői. A francia bulvársajtó harsány szalagcímeit, a szélsőjobboldali trollkodás tizenkilencedik századi változatát használva tudatosan kreáltak egy összeesküvés-elméletet. Plakátokat nyomtattak, melyeken kígyók tekeregtek Dreyfus fejéből – régi antiszemita kép ez –, és gúnyrajzokat, amelyeken törött farkú állatként ábrázolták, valamint rasszista „mémeket" egy olyan korszakban, amikor még nem is ismerték a kifejezést. A katonai vezetők hazudtak, hogy védjék a hadsereg becsületét. A támogatóik még a koholmány lelepleződése után is ragaszkodtak a hitükhöz

Dreyfus bűnösségére vonatkozóan, ahogy a nemzethez való feltétlen hűségükhöz is.

Annak érdekében, hogy rávegyék őket e hűség megőrzésére, tizenkilencedik századi írástudók egész csapata kényszerült sutba dobni az objektív igazság iránti elkötelezettséget. Dreyfus nem volt kém. Bizonyítandó, hogy az volt, az őt befeketíteni akaróknak semmibe kellett venniük a bizonyítékokat, a jogot, az igazságot és még a racionális gondolkodást is. Langbehnhez, a német íróhoz hasonlóan, aki Rembrandtot bálványozta, végül magát a tudományt támadták, amiért az modern és egyetemes, és mert konfliktusba került a leszármazás és a rög érzelmi kultuszával. „Minden tudományos műben", írta a Dreyfus-ellenesek egyike, van valami „bizonytalan" és „esetleges". Támadták a Dreyfust védő emberek jellemét, személyiségét, legitimitását és hazafiságát is. Az ilyen emberek „idióták", „idegenek", alkalmatlanok arra, hogy Franciaország polgárai legyenek.

A Dreyfus-ellenesek az „igazi franciáknak" nevezték magukat, az igazi elitnek, szembeállítva ezt az „idegen" és áruló elittel. Az egyik vezetőjük, Édouard Drumont *La Libre Parole* – „szabad szólás" – címmel lapot alapított, amely egyszerre volt antikapitalista és antiszemita, előrevetítve valamelyest a huszadik század, sőt napjaink nacionalista-szocialista autoriter szellemét. Azzal vádolta a zsidókat, hogy összeesküvést szőnek, amely a francia hadseregnek, a francia hatalomnak és magának Franciaországnak a megsemmisítésére irányul.

A Dreyfus-pártiak eközben azt hangoztatták, hogy bizonyos elvek felette állnak a nemzeti intézményekhez való hűségnek, és nagyon is számít, hogy Dreyfus bűnös-e, vagy sem. Legfőképpen, állították, a francia államnak kötelessége minden polgárát egyenlően kezelni, vallástól függetlenül. Ők is hazafiak voltak, de másfélék. A nemzetet nem etnikai klánként, hanem egy sor eszmény – igazságosság, becsületesség, objektivitás, a bírói semlegesség – megtestesüléseként fogták fel. Ez intellektuálisabb, elvontabb, nehezebben megragadható hazafiság volt, de kétségtelen vonzerővel bírt. Híresen szenvedélyes esszéjében, mely „Vádolom!" címmel, 1898-ban jelent meg, Émile Zola kijelentette, hogy semmilyen személyes ellenérzés nincs benne az emberek iránt, akik a Dreyfus elleni vádat koholták. „Sohasem ismertem, sohasem láttam azokat az embereket, akiket vádolok. Az én tettem forradalmi eszköz arra, hogy az igazságot és a jogot diadalra juttassam."*

A nemzetnek ez a két felfogása, a „kik vagyunk" tekintetében megmutatkozó nézeteltérés éppen középen szakította ketté Franciaországot, vagy talán feltárt egy törésvonalat, amely mindig is ott volt a gyorsan iparosodó, modernizálódó Franciaországra vonatkozó békés elképzelések alatt. Fellángoltak az indulatok. Megváltoztak a társasági elköte-

* Az idézet magyarítása Zola nyílt levelének az *Országos Hírlap* 1898. január 14-i számában, tehát az eredeti, francia változat publikálása után egy nappal megjelent fordításból való *(a ford.)*.

leződések, módosultak a vendéglisták. Nagyszerű regénye, *Az eltűnt idő nyomában* utolsó köteteiben Marcel Proust leírta, hogy a Dreyfus-ügy miként tett tönkre barátságokat és szervezte újra a társadalmat. Egy divatos hölgy a regény alakjai közül Dreyfus-ellenessé válik, hogy bebocsátást nyerjen arisztokrata szalonokba, ahol ez „az ő esetében, aki egy zsidóhoz ment feleségül, kétszeres érdemnek minősült". Egy másik, aki Dreyfus-párti vendéglátója kegyébe igyekszik behízelegni magát, „idiótának minősítette a saját köreihez tartozókat".* A gúnyrajzaival híressé vált Caran d'Ache egyik alkotása egy vacsorázó francia családot ábrázol. Az első jelenetben mindannyian illedelmesen ülnek. A második jelenetben dulakodnak, verekednek, ételeket dobálnak, bútordarabokat törnek össze. A felirat így szól: „Beszélni kezdtek róla" – mármint a Dreyfus-ügyről. Léon Blum, Franciaország első zsidó miniszterelnöke úgy emlékezett, hogy a viták „nem voltak kevésbé erőszakosak, mint a francia forradalom vagy az első világháború".

Végül a Dreyfus-pártiak győztek. Dreyfust 1899-ben hazahozták. 1906-ban hivatalosan felmentették. Ugyanebben az évben Georges Clemenceau, Zola esszéjének kiadója Franciaország miniszterelnöke lett. Proust regényének legvégén egy bekezdésben a narrátor hosszú betegség után tér vissza vidékről, és arra lesz figyelmes, hogy senki nem beszél

* A mondatban szereplő idézet (az előző mondatban szereplő idézethez hasonlóan) Gyergyai Albert fordítása.

Dreyfusról – „ez a név feledésbe merült" –, és az összes szövetség ismét átalakult.

A győzelem azonban nem volt tartós. A huszadik század elején a Dreyfus-ellenesek tábora ismét erőre kapott. Párizsi egyetemisták kezdték elutasítani a Dreyfus-ügy végkifejletét. Ahogy Tom Conner történész leírta, inkább leplezetlenül „konzervatív szemléletmódot" tettek magukévá, amely „olyan tradicionális értékeken alapult, mint a család, az egyház és a nemzet". 1908-ban – ugyanabban az évben, amikor Emma Goldman megkérdőjelezte az amerikai hazafiság puszta létét – a Dreyfus-ellenesek egyik vezéralakja, Charles Maurras által alapított protofasiszta Action française gyűlöletkampányt szervezett Amédée Thalamas történész ellen. Maurras – akit Benda az írástudók egyikeként említ – azért gerjedt haragra, mert Thalamas nem átallotta felvetni, hogy Jeanne d'Arc vallásos látomásai talán nem Istentől származó szent jelek, hanem csupán auditív hallucinációk voltak. Aktivisták bandája támadt a Sorbonne-on egy előadása közben Thalamasra, aki ezek után bujkálni kényszerült. Maurras végül 1940 után a Hitlerrel kollaboráló Vichy-rezsim mellé állt, természetesen a „Franciaország az első" jelszót hangoztatva.

A történelem kereke ismét fordult. Hitler vereséget szenvedett, Vichy elbukott. Maurrast bíróság elé állították, és elítélték mint árulót. Az ítélet hallatán így kiáltott fel, több mint fél évszázaddal a híres Mars-mezei jelenet után: *„C'est la revanche de Dreyfus!"* Ez Dreyfus bosszúja!

A háború óta egy másik Franciaország-felfogás uralkodik, amely racionális gondolkodáson, a jogállamiságon és az európai integráción alapszik. Ámde azoknak az írástudóknak a lelkülete, akik igyekeztek Dreyfust besározni, Vichyhez csatlakozni és a Franciaország az első csatakiáltást hallatni, tovább él. Marine Le Pen „Franciaország a franciáké"-nacionalizmusa, a régi nemzeti jelképek és hősök megidézésével – mindenekelőtt Jeanne d'Arcéval – és Marion Maréchal szociálkonzervativizmusa immár Emmanuel Macron köztársasági Franciaországra vonatkozó általánosabb felfogása ellen fenekedik, amely továbbra is kiáll egy sor elvont értékért, köztük a pártatlan igazságszolgáltatásért és a jogállamiságért. A küzdelem olykor erőszakossá válik. Amikor 2019 tavaszán a *gilets jaunes* – sárga mellényes, rendszerellenes anarchisták – randalíroztak Párizsban, összetörtek egy Marianne-szobrot, a Köztársaság női szimbólumát, az absztrakt állam megtestesülését.

A Dreyfus-ügyet egyetlen híres jogeset robbantotta ki. Mindössze egy bírósági eset – egy viták övezte per – feloldhatatlan megosztottságot tárt fel olyan emberek között, akik korábban nem igazán voltak tudatában annak, hogy nem értenek egyet egymással, vagy legalábbis annak nem voltak tudatában, hogy ez számít. Két évtizeddel ezelőtt Lengyelország különböző felfogásai már bizonnyal jelen voltak, csak arra vártak, hogy a véletlen, a körülmények és a személyes ambíciók elmérgesítsék őket. Trump megválasztása előtt is különböző meghatározásai szerepeltek az ajánlatok között

annak, hogy mit jelent amerikainak lenni. Bár megvívtunk egy polgárháborút, amely hatalmas csapást mért az amerikaiság mibenlétére vonatkozó etnikai meghatározásra, az elég sokáig tovább élt ahhoz, hogy 2016-ban reinkarnálódjon. A Brexit-népszavazás és a rá következő kaotikus viták bizonyítják, hogy az Angliával és az angolsággal kapcsolatos régebbi eszmények, amelyek sokáig beleolvadtak „Britannia" tágabb meghatározásába, szintén megőrizték hatalmas vonzerejüket. A Vox hirtelen megnövekedett támogatottsága azt jelzi, hogy a spanyol nacionalizmus nem tűnt el Franco halálával. Csupán hibernálódott.

Mindezen viták kiindulópontját, akár az 1890-es évek Franciaországában, akár az 1990-es évek Lengyelországában zajlottak, azok a kérdések jelentik, amelyek e könyv középpontjában vannak: Hogyan határozzunk meg egy nemzetet? Ki végezze a meghatározást? Kik is vagyunk *mi?* Hosszú időn át úgy képzeltük, hogy ezek a kérdések el vannak intézve – de miért is lennének?

2019 augusztusában rendeztünk egy partit. Erre a partira nyáron került sor, így hát hó és szánkózás helyett volt napozás a gyepen és úszás a tóban. Tűzijáték helyett tábortüzet csináltunk. De nem csak az időjárásról volt szó: Lengyelország sikere – gazdasági, politikai és kulturális sikere – miatt is másként álltak a dolgok, mint 1999 szilveszterén. Az ételt ezúttal egy helyi barátunknak, egy nyereséges pékséglánc tulajdonosának a cége biztosította, és az sokkal finomabb volt,

mint a húsz évvel korábban készített irtózatos mennyiségű borjúragu. Egy másik barátunk, a környék korábbi parlamenti képviselője, aki történetesen szokott elektromos gitáron játszani, elhívta pár barátját, hogy lépjenek fel, így magnókazetták helyett élőzenét hallgattunk. A vendégek közül néhányan Nakło nad Notecią, a közeli város új hoteljeiben szálltak meg, melyek egyike korábban sörfőzde volt, amit afféle szerelemprojektként alakított át egy helybéli üzletember. Megint csak listát vezettem arról, hogy ki hol alszik, de az egész sokkal könnyebben ment, mert mindenféle dolgok, amelyek 1989-ben, de még 1999-ben is elképzelhetetlenek voltak – például hordozható erősítők vagy balzsamecet –, immár széles körben elérhetővé váltak, és minden hétvégén használatosak lengyelországi partikon és esküvőkön.

A vendégek némelyike ismerős volt. Egy barátnőm, aki 1999-ben New Yorkból repült el hozzánk, 2019-ben visszatért, ezúttal a férjével és a fiával. Egy lengyel házaspár a gyerekei nélkül jött, akik felnőttek és megházasodtak. Egy Varsóból érkezett társaságnak tagja volt néhány menekülttárs a hajdani „jobboldalról", valamint néhány olyan ember, akiknek a meghívása húsz évvel korábban eszünkbe se jutott volna; olyan emberek, akik az egykor „baloldalnak" nevezett tömbhöz tartoztak. A közbeeső években elveszítettünk néhány barátot, de szereztünk újakat is.

Ott voltak mások is, köztük szomszédok a faluból, polgármeseterek közeli városokból, és ismét csak megjelentek külföldi barátok is, akik Houstonból, Londonból, Isztam-

bulból érkeztek repülővel. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy a helyi erdőőr heves vitába bonyolódott a korábbi svéd külügyminiszterrel, Carl Bildttel, akivel a férjem évekkel azelőtt létrehozta a Keleti Partnerséget az EU és Ukrajna között. Utána egy közismert ügyvéden akadt meg a tekintetem, akinek a nagyapja hírhedt lengyel nacionalista volt az 1930-as években; az illető mély beszélgetésbe merült egy londoni lakhelyű barátunkkal, aki Ghánában született. Az elmúlt két évtizedben a világ kellőképpen összezsugorodott ahhoz, hogy mindezek az emberek Lengyelországban, egy tanyaház kertjében találkozzanak.

Azt is megfigyeltem, hogy a világ hamis és túlzó felosztása „valahol"-ra és „bárhol"-ra – olyan emberekre, akik állítólag egy konkrét helyhez kötődnek és olyanokra, akik utaznak; olyan emberekre, akik állítólag „provinciálisak", és olyanokra, akik „kozmopoliták" – teljesen értelmét vesztette. A mi partinkon egyszerűen lehetetlen volt megmondani, hogy ki melyik kategóriába tartozik. Emberek, akik hozzánk hasonlóan a lengyel vidék egy félreeső zugában élnek, örömest beszélgettek olyanokkal, akik máshonnan jöttek. Mint kiderült, alapvetően különböző hátterű emberek nagyon jól ki tudnak jönni egymással, mert többségük „identitása" túlnyúlik ezen az egyszerű kettősségen. Lehetséges kötődni egy helyhez, és közben mégis nyitottnak lenni a világra. Lehetséges egyszerre törődni a lokálissal és a globálissal.

A vendégeink egy csoportja 1999-ben még meg sem született, vagy csak kisgyerek volt. Közéjük tartoztak a fiaink barátai az iskolából és az egyetemről, lengyelek, más európaiak és amerikaiak alkotta vegyes társaság Varsóból, Bygdoszczból, Connecticutból és Dél-Londonból. Vonattal érkeztek, és a padlón vagy esetleg a szabad ég alatt, függőágyban aludtak. Úsztak a tóban, másnap délelőtt sokáig aludtak, és utána megint úsztak a tóban. Keverték az angolt a lengyellel, ugyanarra a zenére táncoltak, ugyanazokat a dalokat ismerték. Szemlátomást nem osztotta meg őket semmiféle súlyos kulturális különbség, semmiféle mély civilizációs konfliktus, semmiféle áthidalhatatlan identitásbéli szakadék.

A tinédzserek, akik egyszerre érzik magukat lengyelnek és európainak, akik nem törődnek vele, hogy városban vannak-e, vagy vidéken, talán előfutárai valami másnak, valami jobbnak, amit még nem tudunk elképzelni. Bizonyos, hogy sokan vannak hozzájuk hasonlók, és sok országban. A közelmúltban találkoztam például Zuzana Čaputovával, Szlovákia új elnökével, egy kisvárosi környezetvédelmi jogásszal, aki úgy nyert országos választást, hogy – akárcsak a Vox – koalíciót teremtett olyan emberek között, akik eltérő dolgokat tekintettek fontosnak: a környezetvédelmet, a korrupció felszámolását, a rendőrség reformját. Volt szerencsém találkozni Agon Maliquival, egy fiatal koszovóival is, aki művészeti eszközökkel, filmekkel és oktatási tevékenységgel terjeszti a liberális eszményeket és a demokratikus kultúrát. „Amit a Nyugat évtizedeken át tartó küzdelemként tapasztalt meg, az hozzánk egy papírlap formájában érkezett", mondta nekem. Az a célja, hogy az említett papírlapra leírt eszmé-

nyeket valós színben mutassa be hétköznapi embereknek. Készítettem egy podcastot egy svájci történészhallgatóval, Flavia Kleinerrel, aki megunta a hazájában dívó resztoratív nosztalgiát, és elhatározta, hogy tesz ellene. Néhány barátjával elnevezték magukat „1848 gyermekeinek" – a svájci liberális forradalom leszármazottainak –, nekiláttak online és offline egy másfajta hazafiságot hirdetni, és közreműködtek néhány népszavazáson a nacionalisták legyőzésében. Európa, Amerika és az egész világ tele van emberekkel – városiakkal és falusiakkal, kozmopolitákkal és lokálpatriótákkal –, akik kreatívan és érdekesen gondolkodnak az élet mikéntjéről egy egyszerre méltányosabb és nyitottabb világban. Sok akadályt kell leküzdeniük. 2020 tavaszán, miközben az új koronavírus-járvány végigsöpört Európán és az egész világon, a globális optimizmusuk – bármiféle globális optimizmus – hirtelen naivitásnak tűnt. Március 13-án, ami történetesen péntekre esett, a férjem egy lengyelországi autópályán vezetett, amikor a hírekre tekert, és megtudta, hogy huszonnégy óra múlva le fogják zárni az ország határait. Kiállt a forgalomból, és felhívott. Percekkel később vettem egy jegyet Londonból Varsóba. Másnap reggel hátborzongatón üres volt a Heathrow repülőtér, leszámítva a varsói gépet, amelyet olyan emberek töltöttek meg, akik igyekeztek az utolsó kereskedelmi járatok egyikével visszajutni a hazájukba. A becsekkolás közben a reptéri dolgozók senkit nem engedtek fel a gépre lengyel útlevél (nekem volt) vagy lengyelországi lakhelyet igazoló dokumentum nélkül. Aztán valaki rájött,

hogy az új szabályok csak éjfélkor lépnek érvénybe. Hallottam, amint az egyik utaskísérő azt mondja két nem lengyel utasnak: „Tisztában vannak vele, hogy talán nem fogják tudni elhagyni az országot. Tisztában vannak vele, hogy talán nagyon sokáig lesznek Varsóban..."

Ugyanaznap felhívtuk a fiunkat, aki elsőéves egyetemista volt az Egyesült Államokban, és megmondtuk neki, hogy induljon a repülőtérre. Ő úgy tervezte, miután az egyetem bezárt, hogy a barátainál marad, akik meghívták a családjukhoz. Közöltük vele, hogy ehelyett harminc perce van elérni az utolsó londoni gépek egyikét, amivel még eléri az egyik utolsó csatlakozást Berlinbe. Mire vasárnap földet ért Európában, Lengyelország lezárta a határait minden tömegközlekedési eszköz előtt. A fiunk Berlinből elvonatozott az Odera menti Frankfurtba, a lengyel–német határra. Aztán leszállt, és gyalogszerrel, a bőröndjét a kezében cipelve kelt át a határfolyón átívelő hídon, mint egy kémek cseréjéről szóló hidegháborús filmben. Látott úttorlaszokat, fegyveres katonákat, vegyvédelmi felszerelésbe öltözött embereket, akik testhőt mérnek, drónokat a levegőben, és álmélkodott, mert korábban sosem találkozott határokkal a kontinentális Európában. A férjem a túloldalon várta. A másik fiunk az Atlanti-óceán másik oldalán maradt, és sok hétre ott is ragadt.

A lengyel kormány látszólag nem tervezett döntése a határok lezárásáról hatalmas káoszt okozott. Lengyel állampolgárok rekedtek a világ különböző pontjain, és a kormány kénytelen volt charterjáratokat szervezni, hogy hazajuttassa

őket. Ukrán, fehérorosz és baltikumi állampolgárok ezrei – köztük kamionsofőrök és egyszerűen csak hazafelé igyekvő turisták – álltak sorban a járműveikkel napokon át a lengyel–német határon, a közeli mezőket használva ürítkezésre, mert a határőrök nem voltak hajlandók beengedni a nem lengyeleket. A Német Vöröskereszt italt, ételt és takarókat osztott. E durva, drámai intézkedések egyike sem állította meg a vírust: a járvány már terjedni kezdett, és terjedt tovább, még a határok lezárása után is. A lengyel kórházak gyorsan túlterheltté váltak, nem utolsósorban azért, mert a nacionalista kormányzat retorikája folytán a megelőző öt évben sok tanult orvos elhagyta az országot. Ámde a káosz ellenére – sőt talán éppen a káosz miatt – a határzár roppantul népszerű volt. Az állam *csinált* valamit. És meglehet, hogy ez előfutára az elkövetkezőknek.

A történelem során a járványok az államhatalom terjeszkedéséhez vezettek: olyan időkben, amikor az emberek félnek a haláltól, elfogadnak intézkedéseket, melyekről, helyesen vagy helytelenül, úgy vélik, hogy meg fogják menteni őket, még akkor is, ha ez azt jelenti, hogy veszítenek a szabadságukból. Nagy-Britanniában, Olaszországban, Németországban, Franciaországban, az Egyesült Államokban és sok más helyen konszenzus volt a tekintetben, hogy az embereknek otthon kell maradniuk, hogy karanténintézkedéseket kell érvénybe léptetni, hogy a rendőrségnek különleges szerepet kell játszania. Néhány helyen azonban a betegségtől való félelem a modernitás egyéb nyugtalanító

aspektusaival együtt inspirációvá vált az autoritariánus nacionalisták egész új nemzedéke számára. Nigel Farage, Laura Ingraham, Schmidt Mária és Jacek Kurski a spanyolországi Voxnak és az amerikai alt-rightnak dolgozó trollokkal együtt intellektuális értelemben már előkészítették a talajt egy ilyen változás számára – és az be is következett. Március végén Magyarországon Orbán Viktor elfogadtatott egy olyan törvényt, amely felhatalmazza a rendeleti kormányzásra, és feljogosítja a kormányát, hogy újságírókat tartóztasson le és zárjon börtönbe öt évre, ha kritizálják a vírus elleni küzdelmet szolgáló hivatalos erőfeszítéseket. Ezekre az intézkedésekre nem volt semmi szükség, és nem segítettek a magyarországi kórházakon, amelyek a lengyelországiakhoz hasonlóan az alulfinanszírozottság és a dolgozók elvándorlása miatt szintén túlterheltek voltak. A cél a vita elfojtása volt. A tiltakozó ellenzéki politikusokat az állami média gúnyosan „víruspártiaknak" minősítette.

Lehetséges, hogy ez fordulópont. Talán a gyermekeim és a barátaik – az összes barátunk és mi, valamennyien, akik egy olyan világban szeretnénk tovább élni, ahol magabiztosan kimondhatjuk, amit gondolunk, ahol van lehetőség racionális vitára, ahol tisztelik a tudást és a szakértelmet, ahol a határokon könnyűszerrel át lehet kelni – a történelem sok zsákutcájának egyikét képviseljük. Talán az a sorsunk, hogy a csillogó, soknemzetiségű Habsburg Bécshez vagy a kreatív, dekadens weimari Berlinhez hasonlóan elsöpörtessünk és jelentéktelenné váljunk. Lehet, hogy máris a demokrácia

alkonyának korában élünk; lehet, hogy a civilizációnk máris anarchia vagy zsarnokság felé tart, amitől az ókori filozófusok, vagy az Egyesült Államok alapítói tartottak; lehet, hogy a huszonegyedik században írástudók egy új nemzedéke, az illiberális vagy autoritárius eszmények szószólói fognak hatalomra kerülni, ahogyan megtörtént a huszadik században; lehet, hogy diadalmaskodhat a világra vonatkozó, nehezteléssel, harag vagy mélységesen messianisztikus ábrándok szülte víziójuk. Talán az új információs technológia tovább erodálja a konszenzust, még jobban megosztja az embereket, és addig fokozza a polarizációt, mígnem csakis erőszak döntheti majd el, hogy ki kormányozzon. A betegségtől való félelem talán életre hívja majd a szabadságtól való félelmet.

Vagy talán a koronavírus egy új, globális szolidaritástudatot fog inspirálni. Talán megújítjuk és modernizáljuk majd az intézményeinket. Talán miután az egész világnak ugyanazokban a tapasztalatokban van része, ugyanabban az időben – lezárásokban, karanténban, a fertőzéstől és a haláltól való félelemben –, kiszélesedik majd a nemzetközi kooperáció. A tudósok talán világszerte meg fogják találni a módját egy új, a politikán felülemelkedő, a politikán túli együttműködésnek. Talán a betegség és a halál valósága megtanítja majd az embereket gyanakvással viseltetni a manipulátorok, a hazudozók és a dezinformáció terjesztői iránt.

Dühítő, de el kell fogadnunk, hogy mindkét eshetőség megvalósulhat a jövőben. Soha, semmilyen politikai győzelem nem végleges, a „nemzet" semmilyen definíciója nem

garantáltan örök érvényű, és semmiféle elit nem fog örökké kormányozni, legyen bár úgynevezett „populista", úgynevezett „liberális" vagy úgynevezett „arisztokrata". Az ókori Egyiptom történelme hatalmas időtávlatból úgy néz ki, mintha egymással felcserélhető fáraók monoton története lenne. Közelebbről vizsgálva azonban a kulturális világosság periódusai és despotikus sötétség korszakai alkotják. Egy napon a mi történelmünk is így fog kinézni.

Julien Bendával kezdtem, egy franciával, aki az 1920-as években írt művében előrevetítette az elkövetkező felfordulást. Hadd fejezzem be egy olasszal, aki az 1950-es években írt, miután az élete túlnyomó részét felfordulás közepette élte le. Ignazio Silone regényíró pontosan annyi idős volt, mint most én, amikor megírta „A bajtársak megválasztása" című esszéjét, amelyben egyebek közt azt próbálta megfogalmazni, miért vesz részt még mindig a politikában, megannyi csalódás és vereség után. Silone belépett a Kommunista Pártba, majd kilépett; némelyek szerint talán a fasizmussal is kollaborált kezdetben, mielőtt azt is elvetette. Végigélt háborúkat és forradalmakat, kergetett, majd elvesztett illúziókat, egyszerre írt antikommunistaként és antifasisztaként. Látta két különböző fajta politikai szélsőség túlkapásait. Mégis úgy gondolta, hogy érdemes folytatni a küzdelmet. Nem mintha létezne egy elérendő Nirvána, nem mintha létezne egy felépítésre váró tökéletes társadalom, hanem mert az apátia annyira nyomasztó, annyira dermesztő, annyira lélekromboló.

Silone olyan korban élt, amikor az emberek, akárcsak ma, együtt éltek a szélsőjobbal is és a szélsőballal is, együtt különböző szélsőségekkel, amelyek mind egyszerre harsogták a magukét. A kortársai közül sokan úgy reagáltak, hogy kijelentették, „minden politikus csaló", vagy „minden újságíró hazudik", esetleg „nem szabad elhinni semmit". A háború utáni Olaszországban a szkepticizmus, az antipolitikus magatartás, az apátia ezen formája külön nevet is kapott: *qualunquismó*-nak nevezték el. Silone látta a hatást. „Politikai rezsimek jönnek és mennek", írta, de a „rossz szokások maradnak", és a legrosszabb szokás a nihilizmus, „egy lélekbetegség, amelyet csak azok ismernek fel, akik immunisak rá, vagy kigyógyultak belőle, amelyről azonban a legtöbb ember mit sem sejt, mivel azt hiszik, megegyezik egy teljesen természetes létmóddal: »Mindig is így volt; mindig is így lesz«".

Silone nem kínál gyógyírt vagy csodás ellenszert, ugyanis nem létezik ilyen. Nincs végső megoldás, nincs teória, ami majd mindent megmagyaráz. Nincs semmilyen térkép, semmilyen didaktikus ideológia, semmilyen szabálykönyv, ami elvezetne egy jobb társadalomhoz. Csak annyit tehetünk, hogy nagyon gondosan választjuk meg a szövetségeseinket és a barátainkat – a bajtársainkat, ahogy Silone fogalmaz –, ugyanis csak velük, közösen lehetséges elkerülni a tekintélyelvűség különböző formáinak csábítását, amikor ismét jelentkeznek. Minthogy minden tekintélyelvűség

megoszt, polarizál és egymással viaskodó táborokra különíti az embereket, az ellenük való küzdelem új koalíciókat igényel. Együtt újra jelentést adhatunk olyan régi és félreértett szavaknak, mint amilyen a *liberalizmus*; együtt felvehetjük a harcot a hazugságok és a hazudozók ellen; együtt újragondolhatjuk, hogyan is kellene kinéznie a demokráciának a digitális korszakban.

Akár a menekültek, akik egy sötét úton küszködve igyekeznek eljutni egy távoli célhoz, írja Silone, arra kényszerülünk, hogy megtaláljuk az utunkat az éjszakában, miközben nem tudjuk pontosan, hová is fogunk érkezni: „A tiszta, ókori mediterrán égbolt, amely egykor ragyogó csillagalakzatokkal volt tele, beborult; de az a kicsiny fénykör, ami megmaradt nekünk, lehetővé teszi, hogy legalább azt lássuk, hová tesszük a lábunk a következő lépéssel."

Szerencsésnek érzem magam, amiért igen sok időt töltöttem olyan emberekkel, akik szívükön viselik, hogy mi történik, miután megtesszük ezt a következő lépést.

Egyesek számára ijesztőnek tűnik a jelen pillanat bizonytalansága, csakhogy ez a bizonytalanság mindig is megvolt. John Stuart Mill, Thomas Jefferson vagy Václav Havel liberalizmusa soha nem ígért tartós megoldásokat. A nyugati alkotmányos demokráciák fékei és ellensúlyai soha nem garantáltak stabilitást. A liberális demokráciák mindig követelményeket támasztanak a polgáraikkal szemben: részvétel, vita, erőfeszítés, küzdelem. Mindig igényelték a kakofónia

és a káosz valamelyes tolerálását, továbbá a polgáraik hajlandóságát, hogy dacoljanak az olyanokkal, akik kakofóniát és káoszt teremtenek.

Mindig elismerték a kudarc lehetőségét – a kudarcét, amely esetleg terveket módosít, életeket változtat meg, családokat szakít szét. Mindig is tudtuk, vagy tudnunk kellett volna, hogy a történelem ismét benyúlhat a magánéletünkbe, és átrendezheti. Mindig is tudtuk, vagy tudnunk kellett volna, hogy alternatív nemzetvíziók próbálnak majd vonzani bennünket. De talán miközben keressük az utunkat a sötétségben, rá fogunk jönni, hogy együtt képesek vagyunk ellenállni ezeknek.

SOMOGYI KÖNYVTÁR
1881
SZEGED

Köszönetnyilvánítás

Christian Caryl, Danielle Crittenden, David Frum, Cullen Murphy, Cristina Odona, Peter Pomerantsev, Aleksander Sikorski, Radek Sikorski, Christina Hoff Sommers, Jacob Weisberg és Leon Wieseltier mind elolvasták e könyv vagy egyes fejezetei vázlatát, amiért rendkívül hálás vagyok. Jeff Goldberg rendelte a *The Atlantic* számára a könyvet ihlető cikket, és Scott Stossel, Denise Wills és a *The Atlantic* szerkesztői csapatának többi tagja segítségemre voltak az ezzel kapcsolatos gondolataim alakításában. Fred Hiatt és Jackson Diehl, a *Washington Post* szerkesztőségi rovatának munkatársai küldtek Spanyolországba kutatni és riportot írni, amiből e könyv harmadik fejezete lett; ennél fontosabb, hogy az itt felvetett gondolatok közül sokat először azokban a cikkekben taglaltam, amelyeket a *The Washington Post*-ba írtam az elmúlt két évtized folyamán.

Ez immár a negyedik könyv, amelyen ugyanaz a transzatlanti csapat dolgozik: a szerkesztők, Stuart Proffitt London-

ban, és Kristine Poupolo New Yorkban, valamint a legendás ügynök, Georges Borchardt. Mind nagyon türelmesek voltak ezzel a könyvvel, amely nagyon eltér a korábbiaktól, és nagyra értékelem az odaadásukat. Hatalmas köszönet Marianne Warricknak, aki segített a végjegyzetek összeállításában, továbbá Daniel Meyernek, Nora Reichardnak és Alice Skinnernek, a szerkesztéshez nyújtott segítségükért.

Jegyzetek

I. Szilveszternapja

14 *Inváziós* című dokumentumfilm; „Kulisy cele, metody pieniądze. Jak działa inwazja LGBT", TVPINFO, 2019. október 10., https://www.tvp.info/ 44779437/ kulisy-cele-metody-pieniadze-jak-dziala-inwazja-lgbt.

14 egy szentbeszédében a homoszexuálisokat szivárványszínű „pestis"-nek nevezte; Marek Jędraszewski krakkói érsek, idézve in Filip Mazurczak: „Krakow's Archbishop Jędraszewski under Fire for Remarks about »Rainbow Plague«", Catholic World Report, 2019. augusztus 16., https://www.catholicworldreport.com/ 2019/ 08/ 16/ krakows-archbishop-jedraszewski-under-fire-for-remarks-about-rainbow-plague/.

16 minden egyes alkalommal más-más magyarázatot vetve fel; a témával foglalkozó filmek közül említést érdemel: „Pierwszy film śledczy o tragedii smoleńskiej", 2010. április 10., https://www.youtube. com/ watchv=RjaBrqoLmw; „Magazyn śledczy Anity Gargas", TVP, 2018. március 29., https://vod.tvp.pl/ video/magazyn-sledczy-anity-gargas, 29032018,36323634; „Jak 8 lat po katastrofie wygląda Smoleńsk?", TVPINFO,

2018. április 5., https://www. tvp.info/ 36677837/ jak-8-lat-po-katastrofie-wyglada-smolensk222 magazyn-sledczy-anity-gargas; „Magazyn śledczy Anity Gargas", TVP, 2020. február 27., https://vod.tvp.pl/video/ magazyn-sledczy-anity-gargas,27022020,46542067.

16 „hitványnak", „mohónak" minősíti; Rafał Ziemkiewicz, Twitter-poszt, https://twitter.com/ R_A_Ziemkiewicz/status/ 637584669115072512?2=20.

16 „zsarolónak"; Rafał Ziemkiewicz, *Fakty Interia,* 2018. április 13., https://fakty.interia.pl/opinie/ziemkiewicz/news-czy-izrael-jest-glupi, nId,2568878.

16 sajnálkozik, amiért egykor támogatta Izraelt; Rafal Ziemkiewicz, *Wirtualne Media,* 2018. február 2., https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/rafal-ziemkiewicz-nie-mam-powodu-przepraszac-za-parchow- i-zydowskie-obozy-zaglady-marcin-wolski-dal-sie-podejsc.

18 *wSieci* [...] címlapján: 2016. június, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114883,20191010,na-okladce-wprost-jasniejaca-t warz-lewandowskiego-czyli-jak.html.

18 *Do Rzeczy* címlapján: 2016. szeptember 5., http://www.publio.pl/tygodnik-do-rzeczy,p147348.html.

18 eltávolított engem egy állásból, amelyet soha nem is töltöttem be. Végül felhagytak azzal, hogy rólam írjanak; TVP, 2016. szeptember 21., https://www.tvp.info/27026877/think-tank-w-waszyngtonie- po-tym-artykule-zwolnil-pania-applebaum-ze-wspolpracy.

19 „Létezhet-e barátság"; Mihail Sebastian: *Journal 1935–1944: The Fascist Years* (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2012).

19 „Nem, tévedsz"; Mihail Sebastian: *For Two Thousand Years,* ford. Philip Ó Ceallaigh (New York, Other Press, 2017).

21 „üres, hányaveti" szavaitól; Plato: *Republic,* szerk. és ford. C. J. Emlyn-Jones és William Preddy (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2013).

22 „boldogul az alantas intrikák és az olcsó népszerűséget hajhászó mesterkedések világában"; Alexander Hamilton, John Jay és James Madison: *The Federalist Papers,* no. 68. [Magyarul: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról.* Budapest, Európa, 1998. Fordította: Balabán Péter.]

23 „semmi más társadalmi kapcsolattal nem rendelkezik"; Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism* (London, Penguin Classics, 2017). [Magyarul: *A totalitarizmus gyökerei,* Budapest, Európa, 1992. Fordította: Braun Róbert, Seres Iván, Erős Ferenc, Berényi Gábor.]

23 tekintélyelvű beállítottság; a szerző interjúja Karen Stennerrel, 2019. július 19.

25 1927-ben megjelent könyvében, *Az írástudók árulásá*-ban; Julien Benda: *The Betrayal of the Intellectuals [La trahison des clercs]* (Boston, Beacon Press, 1955). [Magyarul: *Az írástudók árulása,* Budapest, Fekete Sas, 1997. Fordította: Rónai Mihály András.]

II. *Hogyan győznek a demagógok*

33 „az elsőrangú tehetségeket, függetlenül attól, hogy szimpatizánsok-e vagy sem"; Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism* (London, Penguin Classics, 2017).

33 a sajtó szabadsága „megtévesztés"; Vlagyimir Lenin: „Draft Resolution on Freedom of the Press", *Pravda,* 1932. november 7., https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/nov/ 04.htm.

33–34 „üres frázisnak" minősítette; Vlagyimir Iljics Lenin beszéde a Kommunista Internacionálé első kongresszusának nyitóülésén, 1919. március 2., https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/ mar/ comintern.htm.

34 „a munkásosztály elnyomását szolgáló gépezet"; Vlagyimir Iljics Lenin beszéde a Kommunista Internacionálé első kongresszusának nyitóülésén, 1919. március 14.

37 „jobbféle lengyelek": „Kaczyński krytykuje donosicieli. Gorszy sort Polaków", YouTube, 2015. december 16., https://www.youtube. com/ watchv=SKFgVD2KGXw.

41 „Láttam, miről szól valójában a politikacsinálás"; a szerző interjúja Jarosław Kurskival, 2016. április 2.

43 „Olyan ember, aki felül akar lenni"; a szerző interjúja anonim forrással, 2016. április 4.

44 „a buta parasztok be fogják nyalni"; Jacek Kurski: idézve in Agnieszka Kublik: „Kłamczuszek Jacek Kurski", *Wyborcza.pl,* 2015. május 19., https://wyborcza.pl/politykaekstra/ 1,132907,17946914,Klamczuszek_ Jacek_Kurski.html.

44 „skrupulusok nélküli"; a szerző interjúja Bogdan Borusewicz szenátorral, 2016. április 6.

47 A bevágás azt mutatja, hogy Schetyna elhallgat; reprint in „»Ordynarna manipulacja« TVP Info", *Wiadomosci,* 2018. április 21., https://wiadomosci.wp.pl/czy-oni-ludzi-naprawde-maja-za-durni-ordynarna- manipulacja-tvp-info-6243821849708161a

54 „Elpusztítottátok"; Jan Cienski: „Polish President Bucks Ruling Party over Judicial Reforms: During a Bad-Tempered Debate, Jarosław Kaczyński Accuses the Opposition of »Murdering« His Brother", *Politico,* 2017. július 18., https://www.politico. eu/article/ polish-president-bucks-ruling-party-over-judicial-reforms/.

60 úgynevezett „Soros-zsoldosokról"; Pablo Gorondi, Associated Press, 2018. április 12., https://apnews. com/6fc8ca916bdf4598857f58ec4af198b2/ Hungary:-Pro-govt-weekly-prints-list-of-%27Sorosmercenaries%27.

61 Schmidt beleegyezett, hogy beszél velem; a szerző interjúja Schmidt Máriával, 2017. november 14.

62 „posztkoloniális" gondolkodásmóddal; Ivan Krastev és Stephen Holmes: „How Liberalism Became »the God That Failed« in Eastern Europe", *Guardian,* 2019. október 24.,

https://www.theguardian. com/world/2019/oct/24/western-liberalism-failed-post-communist-eastern-europe.

64 „burzsoá demokrácia" intézményei; Vlagyimir Lenin: „Working Class and Bourgeois Democracy", *Vperjod,* no. 3 (1905. január 24.), https://www.marxists.org/archive/ lenin/works/1905/ jan/24.htm.

66 Bár Barrès „értelmiségi szkeptikusként" kezdte; Julien Benda: *The Betrayal of the Intellectuals [La trahison des clercs]* (Boston, Beacon Press, 1955).

III. *A nosztalgia jövője*

68 „Az 1989 utáni liberális pillanat"; a szerző interjúja Sztathisz Kalivasszal, 2018. június 21.

73 „most fülszaggatóan éles hang hallatszott"; Evelyn Waugh: *Decline and Fall* (London, Chapman & Hall, 1928). [Magyarul: *Jámbor pálya.* Budapest, Európa, 1962, fordította Kéri Tamás.]

74 „Mintegy átdobáltam ezeket a köveket"; Sue Lawley interjúja Boris Johnsonnal, *Desert Island Discs,* BBC, 2005. november 4., https://www.bbc.co.uk/programmes/p00935b6.

79 „Olyanok vagyunk nekik, mint a görögök a rómaiaknak"; Geoffrey Wheatcroft: „Not-So-Special Relationship: Dean Acheson and the Myth of Anglo-American Unity", *Spectator,* 2013. január 5., https://www.spectator.co.uk/ 2013/ 01/ not-so-special-relationship/.

80 Graham Greene regénye: Graham Greene: *The Quiet American* (Melbourne, Heinemann, 1955). [Magyarul: *A csendes amerikai.* Számos kiadása létezik, pl. Budapest, Európa, 1957. Fordította: Szőllősy Klára.]

81 „Nagyon elszigetelt vagyok, olyan, mint Kurtz ezredes"; Boris Johnson idézve in James Pickford és George Parker: „Does Boris Johnson Want to Be Prime Minister?", *Financial Times,* 2013.

szeptember 27. https://www.ft.com/content/f5b6a84a-263c-11e3-8ef6-00144feab7de.

83 „szabad kultúrája, a nyitottsága, a toleranciája"; Boris Johnsontól: „Athenian Civilisation: The Glory That Endures", beszéd a Legatum Institute-ben, 2014. szeptember 4., https://www.youtube.com/watch?v=qeSjF2nNEHw.

84 „A Brexit úgy lesz szétzúzva"; Lizzy Buchan: „Boris Johnson »Thought Brexit Would Lose, but Wanted to Be Romantic, Patriotic Hero«, says David Cameron", *Independent,* 2019. szeptember 16., https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/boris-johnson-brexit-david-cameron-leave-remain- vote-support-a9107296.html.

87 „reflektív" jelzővel illetett, az emigránsokra [...] jellemző nosztalgia; Svetlana Boym: *The Future of Nostalgia* (New York, Basic Books, 2016).

89 „kulturális kétségbeesés"; Fritz Stern: *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* (Berkeley, University of California Press, 1961).

90 „Fokozatosan nyílt titokká vált"; Julius Langbehn: *Rembrandt as Educator* (London, Wermod and Wermod Publishing Group, 2018).

93 Thatcher legfontosabb tanítványa; Charles Moore: *Margaret Thatcher, The Authorized Biography, Vol. 3: Herself Alone* (London, Penguin Books, 2019).

94 „szerencsés születésem folytán"; Simon Heffer: „The Sooner the 1960s Are Over, the Better", *Telegraph,* 2006. január 7. https://www.telegraph.co.uk/comment/personal-view/3622149/Simon-Heffer-on-Saturday.html.

95 „a legcsekélyebb jelét sem mutatta elveknek": Simon Heffer: „David Cameron Is Likely to Win, but Don't Expect a Conservative Government", *Telegraph,* 2009. július 28., *https://www.telegraph.* co.uk/comment/ columnists/ simonheffer/5926966/David-Cameron- is-likely-to-win-but-dont-expect-a-Conservative-government. html.

96 Cameront „hazugnak" nevezte; Simon Heffer: „David Cameron's Disgraceful Dishonesty over the EU Is Turning Britain into a Banana Republic", *Telegraph,* 2016. május 21., https://www.telegraph. co.uk/opinion/2016/05/ 21/ david-camerons-disgraceful-dishonesty-over-the-eu-is-turning-bri/.

96 „hitet kívánok tenni a civilizáció mellett"; Roger Scruton: *England: An Elegy* (London, Pimlico, 2001). [Magyarul: *Anglia: egy eltűnő ideál.* Budapest, Typotex, 2004. Fordította: Csaba Ferenc.]

99 az ország EU-tagságát Chamberlain „megbékítési" politikájához hasonlította; William Cash interjúja William Cashsel: „Tory MP and Son of a War Hero Compares Current Situation to Pre-War Europe and Warns Britain Is Heading for Appeasement", *Daily Mail,* 2016. február 13., https://www.dailymail.co.uk/news/article-3446036/Tory- MP-son-war-hero-compares-current-situation-pre-war-Europe-warns-Britain-heading-APPEASEMENT.html.

100 „külföldi hatalomként felette álljon"; Simon Heffer: „The EU Empire Is Going to Fail. On Thursday, We Can Protect Britain from the Chaos of Its Death Throes", *Telegraph,* 2016. június 19., https:// www.telegraph.co.uk/news/2016/06/ 19/ the-eu-empire-is-goingto- fail-on-thursday-we-can-protect-britai/.

102 „Intézményeink szisztematikus diszfunkciója"; Dominic Cummings: „On the Referendum #33: High Performance Government, »Cognitive Technologies«, Michael Nielsen, Bret Victor, & »Seeing Rooms«", *Dominic Cummings's Blog,* 2019. június 26., *https://dominiccummings.* com/ 2019/ 06/ 26/ on-the-referendum-33-high-performance- government-cognitive-technologies-michael-nielsen- bret-victor-seeing-rooms/.

102 „régi intézmények, mint az ENSZ"; Cummings: „On the Referendum #33".

103 „szovjet propagandához" hasonlította; Bagehot: „An Interview with Dominic Cummings", *Economist,* 2016. január 21., https:// www.economist.com/bagehots-notebook/2016/01/ 21/ an-interview- with-dominic-cummings.

105 „Európa fejlődése nagyrészt"; Simon Heffer: „The Collapse of the Euro Would Open the Door to Democracy", *Telegraph,* 2010. május 25., https://www.telegraph.co.uk/comment/columnists/ simonheffer/7765275/The-collapse-of-the-euro-would-open-thedoor- to-democracy.html.

105 „uniós tagságunk megakadályoz bennünket"; „Brexit Brief: Dreaming of Sovereignty", *Economist,* 2016. március 19., https:// www.economist.com/ britain/2016/03/19/dreaming-of-sovereignty.

106 A NÉP ELLENSÉGEI: címlap, *Daily Mail,* 2016. november 3.

106 „nyíltan meleg exolimpikon vívót": James Slack: „Enemies of the People: Fury over »Out of Touch« Judges Who Have »Declared War on Democracy« by Defying 17.4m Brexit Voters and Who Could Trigger Constitutional Crisis", *Daily Mail,* 2016. november 3., https://www.dailymail.co.uk/news/ article-3903436/Enemies-people- Fury-touch-judges-defied-17-4m-Brexit-voters-trigger-constitutional- crisis.html.

106 SZÉTZÚZNI A SZABOTŐRÖKET; címlap, *Daily Mail,* 2017. április 19., https://www.dailymail.co.uk/debate/ article-4427192/ DAILY-MAIL-COMMENT-saboteurs-simmer-down.html.

107 hasonló népszavazások; Simon Heffer: „The EU Empire Is Going to Fail. On Thursday, We Can Protect Britain from the Chaos of Its Death Throes", *Telegraph,* 2016. június 19., https://www.telegraph. co.uk/news/2016/06/ 19/ the-eu-empire-is-going-to-fail-on-thursday- we-can-protect-britai/.

108 „legrosszabb naplopói"; „British Workers »Among Worst Idlers«, Suggest Tory MPs", BBC, 2020. augusztus 18., https://www.bbc.com/news/uk-politics-19300051.

108 „azoknak a Viktória korabeli szakállasoknak a dinamizmusát"; Boris Johnson: „The Rest of the World Believes in Britain. It's

Time That We Did Too", *Telegraph,* 2018. július 15., https://www.telegraph. co.uk/politics/2018/06/15/rest-world-believes-britain-time-did/.

109 „hiszi, hogy ha a Brexit káoszt hoz"; a szerző interjúja Nick Cohennel, 2020. március; Nick Cohen: „Why Are Labour's Leaders So Quiet on Europe? Maybe It's the Lure of Disaster?", *Guardian,* 2018. december 16., https://www.theguardian.com/commen229 tisfree/2018/ dec/16/ why-are-labour-party-leaders-so-quiet-oneurope--- maybe-it-is-the-lure-of-disaster.

109 „egy életben egyszer adódó lehetőséget"; Thomas Fazi és William Mitchell: „Why the Left Should Embrace Brexit", *Jacobin,* 2018. április 29., https://www.jacobinmag.com/ 2018/ 04/ brexit-labour- party-socialist-left-corbyn.

112 „intellektuális fedezéket nyújtanak"; Anne Applebaum: „How Viktor Orbán Duped the Brexiteers", *Spectator USA,* 2018. szeptember 22., https://spectator.us/viktor-orban-duped-brexiteers/.

114 rövid könyv bevezetőjében; John O'Sullivan: *The Second Term of Viktor Orbán: Beyond Prejudice and Enthusiasm* (Social Affairs Unit, 2015. június).

114 „semleges társadalmi struktúrák"; Christopher Caldwell: „Hungary and the Future of Europe: Viktor Orbán's Escalating Conflict with Liberalism", *Claremont Review of Books,* 2019. tavasz, https://claremontreviewofbooks. com/hungary-and-the-future-of-europe/.

116 „elfogult a Demokrata Párt javára"; a szerző interjúja John O'Sullivannel, 2019. október 4.

119 „Van egy legitim kérdés"; Robert Merrick: „Fury as Boris Johnson Accuses Rebel Alliance MPs of 'Collaboration' with Foreign Governments over Brexit", *Independent,* 2019. október 1., https:// www.independent.co.uk/ news/uk/ politics/boris-johnson-brexit- no-deal-latest-news-legal-advice-collusion-a9127781.html.

120 „A Brexit után szükséges lesz"; The Conservative and Unity Party Manifesto, 2019, https://assetsglobal.websitefiles.com/ 5da42e2cae- 7ebd3f8bde353c/5dda924905da587992a064ba_ Conservative%20 2019%20Manifesto.pdf.

120 „balfékeket és csudabogarakat"; Rajeev Syal: „Dominic Cummings Calls for »Weirdos and Misfits« for No 10 Jobs: Boris Johnson's Chief Adviser Touts for »Unusual« Applicants Outside of the Oxbridge Set", *Guardian,* 2020. január 2., https://www. theguardian. com/politics/2020/ jan/02/dominic-cummings-calls-for-weirdos- and-misfits-for-no-10-jobs.

120 „Nagy-Britannia elveszített egy birodalmat, de még nem talált szerepet"; Dean Acheson: West Point-i beszéd, 1962. december 5.

IV. *Hazugságzuhatag*

124 általa azonosított „autoritariánus beállítottság"; a szerző interjúja Karen Stennerrel, 2019. július 19.

127 „a kapitalizmus súlyos bajban van"; Jean-François Revel: *The Totalitarian Temptation* (New York, Penguin Books, 1978).

128 „valahol a múltban, vagy a jövőben"; Isaiah Berlin: *Four Essays on Liberty* (Oxford, Oxford University Press, 1992). [Magyarul: *Négy esszé a szabadságról.* Budapest, Európa, 1990. Fordította: Erős Ferenc és Berényi Gábor.]

136 „Ahelyett, hogy [...] harmóniáját hallanánk"; Olga Tokarczuk Nobel-díj átvételekor mondott beszéde, Svéd Akadémia, Stockholm, 2019. december 7., https://www.nobelprize.org/ prizes/ literature/ 2018/tokarczuk/lecture/.

138 a hirdetést a Vox készítette: „Un nuevo comienzo", Vox, 2016. június 7., https://www.youtube.com/watch?v=RaSIX4-RPAI.

142 „bűnszervezetnek"; Ortega Smith, idézve in Anne Applebaum: „Want to Build a Far-Right Movement? Spain's VOX Party Shows How", *Washington Post,* 2019. május 2., https://www.

washingtonpost. com/graphics/2019/opinions/spains-far-right-vox-party-shotfrom-social-media-into-parliament-overnight-how/.

143 #EspañaViva; Santiago Abascal, Twitter-poszt, https://twitter. com/Santi_ABASCAL/ status/1062842722791424002?s=20.

143 „megmentésének hazafias mozgalmáról"; Applebaum: „Want to Build a Far-Right Movement?"

145 „egyfajta tréfa volt"; a szerző interjúja Rafael Bardajíval.

148 „ez volt a spanyol politika"; a szerző interjúja Ivan Espinosával, 2019. április 9.

156 négy és fél millió Vox-barát és iszlámellenes üzenettel; Institute for Strategic Dialogue: *2019 EU Elections Information Operations Analysis: Interim Briefing Paper* (2019).

159 „muszlimok százai" ünnepeltek: Santiago Abascal, Twitter-poszt, https://twitter.com/Santi_ABASCAL/status/ 1117890168340586497.

162 „Próbáljuk összekötni a múltat a jövővel"; Marion Maréchal, idézve in Anne Applebaum: „This Is How Reaganism and Thatcherism End", *Atlantic,* 2020. február 10., https://www.theatlantic.com/ ideas/archive/2020/02/ the-sad-path-from-reaganism-to-national- conservatism/606304/.

162 Macron Krakkóban volt: „Discours du Président Emmanuel Macron devant les étudiants de l'Université Jagellonne de Cracovie", https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/ 2020/02/ 05/discours- du-president-emmanuel-macron-devant-les-etudiants-de-luniversite- jagellonne-de-cracovie.

V. *Préritűz*

167 „a föld utolsó, legjobb reménysége"; Abraham Lincoln éves beszámolója a Kongresszusnak, 1862. december 1.

167 „egy napon ez a nemzet majd felkel"; Martin Luther King Jr. tiszteletes „Van egy álmom"-beszéde, Washington DC, 1963. augusztus 28.

167 „a bölcsőtől áthat"; Thomas Jefferson levele John Breckinridge-nek, 1800. január 29. https://founders.archives.gov/documents/ Jefferson/ 01-31-02-0292.

168 „Fénylő város a hegyen"; Ronald Reagan: „Farewell Address to the Nation", Washington DC, 1989. január 12., https://www. nytimes. com/1989/01/12/news/transcript-of-reagan-s-farewell-address-toamerican-people.html.

169 „Szabad köztársaság!"; Emma Goldman: *Anarchism and Other Essays* (New York, Mother Earth Pub. Association, harmadik, javított kiadás, 1917).

169 „Mi a hazafiság?"; Emma Goldman: „What Is Patriotism?", beszéd, 1908. április 26., San Francisco, California, https://awpc.cattcenter. iastate.edu/2017/03/ 09/ what-is-patriotism-april-26-1908/.

170 „modern mártírok [iránt], akik vérükkel fizetnek a hitükért"; Goldman: *Anarchism and Other Essays.*

170 „konformizmus [...] fülsiketítő ideológiája"; *Prairie Fire: The Politics of Revolutionary Anti-Imperialism—Political Statement of the Weather Underground,* 1974, https://www.sds-1960s.org/ PrairieFire-eprint.pdf.

171 „amerikai kivételesség mítoszai"; Howard Zinn: „The Power and the Glory: The Myths of American Exceptionalism", *Boston Review,* 2005. június 1., http://bostonreview.net/zinn-power-glory.

172 „új és jobb idők"; Michael Gerson: „The Last Temptation", *Atlantic,* 2018. április, https://www.theatlantic.com/magazine/ archive/ 2018/04/ the-last-temptation/554066/.

172 „az egyetlen alkalom, amikor ilyen egzisztenciális küzdelemmel néztünk szembe": Mike Gallagher interjúja Eric Metaxasszal, 2016. június 22., https://www.rightwingwatch.org/post/eric-metaxas-we-areon- the-verge-of-losing-america-under-clinton-presidency-as-we-couldhave- lost-it-in-the-civil-war/.

172 „Hiszem, hogy [...] éjfélnél [...] tartunk"; Brian Tashman: „Franklin Graham: »The End Is Coming«, Thanks to Gays, Obama", *Right Wing Watch,* 2015. június 8., https://www. rightwingwatch.org/ post/ franklin-graham-the-end-is-coming-thanks-to-gays-obama/.

173 „populáris kultúra, amely őrizte"; Patrick J. Buchanan, hivatalos weboldal, 1999. október 1., https://buchanan.org/ blog/ pjb-the-new-patriotism-329.

173 „A negyvenes és ötvenes évek populáris kultúrájában"; Buchanan, hivatalos weboldal, 2016. május 26., https://buchanan.org/blog/ great-white-hope-125286.

174 „9/11 egyenes következménye volt"; Patrick J. Buchanan: *Hardball,* 2002. szeptember 30.

175 „multikulturális, többnemzetiségű, többfajú"; Patrick J. Buchanan: „How to Avoid a New Cold War", *American Conservative,* 2017. január 3., https://www.theamericanconservative.com/ buchanan/ how-to-avoid-a-new-cold-war/.

176 „Tudják, mi oldja meg"; Donald Tump, interjú, *Fox and Friends,* Fox News, 2014. február 10., https://video.foxnews.com/v /3179604851001#sp=show-clips.

176 „Kelleni fog"; Paul Blumenthal és J. M. Rieger: „Steve Bannon Thinks Dark Days Are Coming and War Is Inevitable", *Huffington Post,* 2017. február 8., https://www.huffpost.com/entry/steve-bannon-apocalypse_n_5898f02ee4b040613138a951.

176 idézett Bob Dylan dalából; Steve Bannon, beszéd, Tax Day Tea Party, New York, 2010. április 15., https://www.youtube.com/ watch?- v=Jf_Yj5XxUE0.

177 „önmagát védte, nem pedig az országunk polgárait"; Donald J. Trump, beiktatási beszéd, Washington DC, 2017. január 20., https:// www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/.

178 „Az emberek, nem a hatalmasok"; Donald J. Trump: „Remarks from President Trump to the People of Poland", Varsó, 2017. július 6., https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/ remarks-president- trump-people-poland/.

179 „De hát ő egy gyilkos"; Bill O'Reilly interjúja Donald J. Trumppal, Fox Sports, 2017. február 4., https://www.youtube. com/ watch?- v=tZXsYuJIGTg.

179 „Irányítja az országát"; Joe Scarborough interjúja Donald J. Trumppal, *Morning Joe,* 2015. december 18., https://www. washingtonpost. com/news/the-fix/wp/ 2015/12/ 18/ donald-trump-glad-tobe- endorsed-by-russias-top-journalist-murderer/.

180 „az Igazságügyi Minisztérium meg a Fehér Ház–CIA-félék"; *Prairie Fire.*

180 „Nézi az ember a [...] korrupciót"; Donald Trump, interjú, *Fox and Friends,* Fox News, 2018. április 26., https://www.youtube.com/watch?v=5OjyHhz3_BM.

181 „Egy társadalom elpusztításához"; Jeane Kirkpatrick: „The Myth of Moral Equivalence", *Imprimis,* 1986. január, https://imprimis.hillsdale. edu/the-myth-of-moral-equivalence/.

181 „nem fűződik húsba vágó érdeke"; Donald J. Trump és David Shiflett: *The America We Deserve* (New York, St. Martin's Press, 2000).

183 „Koktélozás ideje"; James Atlas: „The Counter Counterculture", *New York Times Magazine,* 1995. február 12., https://www.nytimes. com/1995/02/ 12/ magazine/the-counter-counterculture.html.

186 „intellektuális intoleranciával és önelégült csoportgondolkodással"; David Brock: „Confessions of a Right-Wing Hit Man", *Esquire,* 1997. július 1., https://classic.esquire.com/confessions-of-a-rightwing- hit-man/.

187 Még írtam is egy cikket; „Why I Can't Vote for John McCain", Anne Applebaum, *Slate,* 2008. október 27.

187 „kiebrudalt és eltávolított alakok"; Sam Tanenhaus: „On the Front Lines of the GOP's Civil War", *Esquire,* 2017. december 20., https:// www.esquire.com/news-politics/ a14428464/gop-never-trump/.

188 „amikor etnikai és nacionalista gyűlölködések"; Julien Benda: *The Treason of the Intellectuals,* ford. Richard Aldington (London, Taylor & Francis, 2017).

189 „hit dezintegrációja"; Roger Kimball: „The Treason of the Intellectuals & »The Undoing of Thought«", *New Criterion,* 1992. december, https://newcriterion.com/issues/1992/12/ thetreason- of-the-intellectuals-ldquothe-undoing-of-thoughtrdquo.

189 „a dühös csőcselék, amely Barabás mellé állt"; Roger Kimball: *American Greatness,* 2019. november 2.

189 néhányszor vendég voltam; Anne Applebaum, *The Laura Ingraham Show,* 2008. augusztus 19., http://www.lauraingraham. com/b/Anne- Applebaum-on-the-return-of-the-Soviet-Union./5995.html.

191 „Valóban kockán forog a nyugati civilizáció"; Laura Ingraham interjúja Patrick J. Buchanannal, *The Laura Ingraham Show,* 2019. március 28., https://www.mediamatters.org/laura-ingraham/ laura-ingraham-says-immigration-pushing-western-civilization- toward-tipping-over.

191 „az Amerika, amelyet ismerünk és szeretünk"; Laura Ingraham: „The Left's Effort to Remake America", Fox News, 2018. augusztus 8., https://www.youtube.com/watch?v=llhFZOw6Sss.

192 „totális háború lesz"; Joseph diGenova, *The Laura Ingraham Podcast,* 2019. február 22.

192 „nem akarunk fűbe harapni"; Rafael Bardají, idézve in Anne Applebaum: „Want to Build a Far-Right Movement? Spain's VOX Party Shows How", *Washington Post,* 2019. május 2., https://www. washingtonpost.com/graphics/2019/opinions/

spains-far-right-voxparty- shot-from-social-media-into-parliament-overnight-how/.

193 „új eszköz, amivel ütni tudnak Trump elnökön"; Laura Ingraham, Fox News, 2020. február 25., https://twitter.com/ MattGertz/ status/ 1233026012201603079?s=20.

193 népszerűsítve a hidroxi-klorokint Michael M. Grynbaum, „Fox News Stars Trumpeted a Malaria Drug, Until They Didn't", *New York Times,* 2020. április 22.

193 „Azok közül, akik nógatták a kormányunkat [...], hányan"; Laura Ingraham, Twitter-poszt, https://twitter.com/ IngrahamAngle/status/ 1251219755249405959?s=20.

194 „erény nélkül Amerika nem létezik"; Laura Ingraham: „Laura Ingraham on Faith", beszéd, Dallas, Texas, 2007. szeptember 29., https:// www.youtube.com/watch?v=72KwL_abkOA.

195 „gratulálok a közvélemény-kutatási adataihoz"; Laura Ingraham interjúja Donald Trumppal, Fox News, 2019. június 6., https://www. youtube.com/watch?v=QyQCcgXkANo.

196 „Egy tribünről kiabáltam"; Jacek Trzynadel: *Hańba Domowa* (Párizs, Instytut Literacki, 1986).

VI. *A történelem mégsem ér véget*

200 „Egy ártatlan embert hurcolnak meg!"; Émile Zola: *The Dreyfus Affair: „J'Accuse" and Other Writings,* szerk. Alain Pages, ford. Eleanor Levieux (New Haven, Yale University Press, 1998).

200 „két világ közötti harc"; Romain Rolland, idézve in Tom Conner: *The Dreyfus Affair and the Rise of the French Public Intellectual* (Jefferson, NC, McFarland & Co., 2014).

201 „Minden tudományos műben"; Ferdinand Brunetiere: *After the Trial,* idézve in Ruth Harris: *Dreyfus: Politics, Emotion, and the Scandal of the Century* (New York, Picador USA, 2010).

202 „Vádolom", megjelent in 1898: Zola: *Dreyfus Affair.*

203 „kétszeres érdemnek minősült"; Marcel Proust: *Remembrance of Things Past,* ford. C. K. Scott Moncrieff (London, Penguin Classics, 2016). [Magyarul: *Az eltűnt idő nyomában.* Számos kiadása létezik; fordította: Gergyai Albert, Jancsó Júlia.]

203 „nem voltak kevésbé erőszakosak, mint a francia forradalom vagy az első világháború"; idézve in Geert Mak: *In Europe: Travels Through the Twentieth Century* (London, Penguin Books, 2004), 10.

204 leplezetlenül „konzervatív szemléletmódot"; Conner: *Dreyfus Affair.*

216 „Politikai rezsimek jönnek és mennek"; Ignazio Silone: „The Choice of Comrades", *Dissent,* 1955, https://www.dissentmagazine. org/ wp-content/files_ mf/1438718063spring74silone.pdf.

A szerzőről

Anne Applebaum egyike az első újságíróknak, akik figyelmeztettek, hogy Oroszország beavatkozik az amerikai elnökválasztásba, és erősíti az antidemokratikus tendenciákat Európában. Ezt a könyvet a „Figyelmeztetés Európából" című cikke inspirálta, amely 2018-ban jelent meg az *Atlantic*-ben, és jelölést kapott a National Magazine Award díjra. Miután tizenhét éven át dolgozott a *The Washington Post* publicistájaként, 2020 januárjában a *The Atlantic* állandó szerzője lett. Három, a Szovjetunióról írt könyve, a *Vörös éhínség*, a *Vasfüggöny* és a *Gulag* igen pozitív kritikai fogadtatásban részesült, és számos díjat elnyert; munkásságáért Pulitzer-díjat kapott.

Tartalom

I. Szilvesztereste / 7
II. Hogyan győznek a demagógok / 31
III. A nosztalgia jövője / 67
IV. Hazugságzuhatag / 123
V. Préritűz / 165
VI. A történelem mégsem ér véget / 199

Köszönetnyilvánítás / 219
Jegyzetek / 221
A szerzőről / 237

Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó Kuczogi Szilvia igazgató

magyar
nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

Szerkesztő Wertheimer Gábor
Kézirat-előkészítő Czene István
Korrektor Hernád Imre
Tördelőszerkesztő Pyber Anita
Művészeti vezető Tabák Miklós
Borítótervező Tabák Miklós

ISBN 978 615 106 004 9

www.europakiado.hu
www.facebook.com/europakiado
www.alexandra.hu
www.moobius.hu

Fotó: Mateusz Skwarczek

ANNE APPLEBAUM egyike az első újságíróknak, akik figyelmeztettek, hogy Oroszország beavatkozik az amerikai elnökválasztásba, és erősíti az antidemokratikus tendenciákat Európában. Ezt a könyvet a „Figyelmeztetés Európából" című cikke inspirálta, amely 2018-ban jelent meg az *Atlantic*-ben, és jelölést kapott a National Magazine Award díjra. Miután tizenhét éven át dolgozott a *The Washington Post* publicistájaként, 2020 januárjában Applebaum a *The Atlantic* állandó szerzője lett. Három, a Szovjetunióról írt könyve – a *Vörös éhínség, a Vasfüggöny* és a *Gulag* – igen pozitív kritikai fogadtatásban részesült, és számos díjat elnyert; munkásságáért Pulitzer-díjat kapott.

A berlini fal leomlása előtti és utáni években az európai és amerikai politikában – oldalaktól függetlenül – mindenki ünnepelte a változásokat, közös célok formálódtak, és nagyon gyakran személyes barátságok szövődtek. A következő évtizedekben azonban az euforia elpárolgott, a közös célok fokozatosan eltűntek, a szélsőségek ismét felerősödtek, és végül az emberi kapcsolatok is súlyosan megromlottak.

Mit tehet az értelmiség, amikor újra felbukkannak a tekintélyelvű vagy nacionalista eszmék, amikor a politikai vezetők kisajátítják a történelmet, összeesküvés-elméletekkel házalnak, vagy birtokba veszik a médiát és az igazságszolgáltatást? *A demokrácia alkonya* eredeti módon ötvözi a személyes és a politikai témákat, és roppant izgalmasan írja le az európai és amerikai közélet dinamikáját, mind a jelenre, mind a közelmúltra vonatkozóan.

www.europakiado.hu
www.facebook.com/europakiado

ISBN 978 615 106 004 9